

PATHAMJALA YOGA SASTRAMU.

ఓం.

క ర మా త్మ నే స మః.

పా తంజల యోగ శాస్త్రము

ఆంధ్ర తాత్పర్య సహితము.

9521

ఇది

ఓ - వై - శ్రీ. దొర సామయ్య చే

భోజవృత్తి ననుసరించి

ఆంధ్రీకరింపఁబడినది.

చెన్నపురి:

అమెరికన్ ప్రైవేటు ముద్రాక్షరశాలయము

ముద్రీంపఁబడినది.

REGISTERED COPY - RIGHT.

1941

దీనివెల]

[మా. 1-(-0.

కీర్తి శేఖరులు :

వేలూరు - కుప్పస్వామి మొదలియారు.

(ప్రావై) టరు.

వెస్టు వార్డు అందు కంపెనీ,

(ప. డి. ప్రెస్.)

చాకలపేట పోస్టు, మద్రాసు.

వీ రి క.

ప్రపంచమునం గల మానవులలో వివేకజ్ఞులు కొందఱు మా మాత్రం సాగర మైన సంసారమునుండి తరింపవలయు నని తలంచెదరు.

అట్టివారికి సాధనముగా మహాత్ము లనేకు లనేక గ్రంథములను రచియించి వానిని పరంపరగా నుపదేశించుట గొఱవే మతములను శిష్యులను నియమించిరి.

ఆ జ్ఞానసాధనగ్రంథములలో నెల్ల ప్రధానమైనది యోగగ్రంథములు. ఆ యోగగ్రంథముల కన్నిటికిని మాతృక యనదగినదియును, అదిశేషాంశ సంభూతు లైన శ్రీమ త్పతంజలియునిప్రణీత మైనదియును అగు ఈయోగ సూత్రములుమాత్రమే దర్శనగ్రంథమై ప్రకాశించుచున్నది.

ఈ మహాగ్రంథమునకు శ్రీమన్నారాయణాంశసంభూతు లైన శ్రీవేద వ్యాసమునీంద్రులును, వాచస్పతిమిశ్రులును, ఇంకను గొందఱును భాష్య వ్యాఖ్యానఃటీకాదులు రచియించి యున్నారు. వానిలో నెల్ల శ్రీమద్భోజదేవ వృత్తియొక్క టీమాత్రమే సుబోధమును అనుభవవేద్యము నై యుండుటంతేకాదని గనుసరించి తెలుఁగున పరివర్తనము కావించినాడను.

అయినను, ఈ పాత్రుజలయోగశాస్త్రమునందు నాలుగుపాదములు కలవు. వానిలో మొదటిపాద మైన యోగపాద మనబడు సమాధిపాదమునందు యింక చెప్పబోవు మూడుపాదములలోని ముఖ్యవిషయము లన్నియు సూచింపబడియుండుటంబట్టి, ఆ పాదమునకుమాత్రము తక్కినవ్యాఖ్యాతల యొక్క యభిప్రాయములను భోజదేవవృత్తికి తర్వాత చేర్చినాడను.

ఇందలి మొదటిదైన యోగ (సమాధి) పాదమునందు యోగలక్షణ స్వరూపసాధనములును, రెండవదైన సాధనపాదమునందు యోగసాధ్యో

పాఠములును, మూడవ దైన విభూతిపాదమునందు విహికాముష్మికా
భీష్టార్థసిద్ధిభేదములును, నాలవ దైన కైవల్యపాదమునందు సంశయరహిత
మత్తీస్వరూపనిర్ణయములును వివరింపబడి యున్నవి.

ఈ గ్రంథముయొక్క సారాంశమును “హతయోగప్రదీపిక” యందు
“యోగశాస్త్రసారము” అను పేరితో నుబోధ మగునట్లు ఆంధ్రవచనముగా
ప్రకటించి యున్నాడను.

ఇది హతయోగప్రదీపిక, రాజయోగరత్నాకరము, విచారసాగరము,
మొదలగు యోగ వేదాంతగ్రంథములలోఁ జెప్పిన విషయములను విస్పష్టము
చేసి సంశయములను నివృత్తి కావించి యిష్టార్థసిద్ధిని యొనఁగూర్చును

మఱియు పత్తితలమున శ్రోతలకును పరమానందమును ప్రాప్తింపఁ
జేయును.

ఈ ప్రసిద్ధ మైన దివ్యగ్రంథమహిమనుగూర్చి ప్రశంసించుటకు
సాధ్యముకాదు గాన నింతటితో విరమించుచున్నాడను.

ఇట్లు,

ఓ - వై - శ్రీ. దొరసామయ్య.

యోగవిద్య.

32 పటములు గలది వెల 0-4-0

వెస్తువార్డు అందు కంపెని,

చాకలపేట, మదరాసు.

పాతంజల యోగశాస్త్రము
యోగ సూత్ర
విషయసూచిక

౧. యోగ పాదము.

గ్రాత్రము.	విషయము.	పుట.
1	యోగశాచరణము	1
2	యోగస్వరూపము	”
3	సమాధియందలి ఆత్మస్వరూపము	2
4	బహిర్ముఖమందలి ఆత్మస్వరూపము	3
5	చిత్తవృత్తి స్వరూపవిభాగములు	4
6	చిత్తవృత్తి వివరణము	”
7	ప్రమాణవృత్తి లక్షణము	”
8	విపర్యయవృత్తి లక్షణము	5
9	వికల్పవృత్తి లక్షణము	6
10	నిద్రావృత్తి లక్షణము	7
11	స్మృతివృత్తి లక్షణము	”
2	ఛత్తవృత్తి నిరోధోపాయము	8
3	అభ్యాస స్వరూపము	9
4	అభ్యాస సైర్యవిశేషము	”
5	వైరాగ్య లక్షణము	10
6	వైరాగ్య విశేషము	”

సూత్రము.	విషయము.	పుట.
17 సంప్రజ్ఞాత సమాధిలక్షణము	...	11
18 అసంప్రజ్ఞాత సమాధివరణము	...	14
19 విజేవాప్రకృతియ స్వరూపము	...	16
20 విజేవాప్రకృతియేతరులు చేయవలసిన ప్రయత్నము	...	17
21 యోగాధికారి లక్షణము	...	18
22 అధికారిభేదములు	...	19
23 ఈశ్వరోపాసనచే యోగాధికారము	...	20
24 ఈశ్వర స్వరూపము	...	21
25 ఈశ్వర ప్రమాణము	...	22
26 ఈశ్వర ప్రభావము	...	23
27 ఉపాసనోపయుక్త ఈశ్వర నామము	...	24
28 ఈశ్వరోపాసనాక్రమము	...	25
29 ఈశ్వరోపాసనా ఫలము	...	26
30 యోగాంతరాయ వివరణము	...	27
31 ఇతరాంతరాయ వివరణము	...	28
32 అంతరాయ త్యాగోపాయము	...	29
33 చిత్తశుద్ధికై బాహ్యపరికరములు	...	30
34 చిత్తశుద్ధికై అంతరపరికరములు	...	31
35 సంప్రజ్ఞాత సమాధినిమిత్తమై చిత్తస్థైర్యమున కుపాయము	...	32
36 సంప్రజ్ఞాత సమాధినిమిత్తమై చిత్తస్థైర్యమునకు వేటియూపాయము	...	33
37 అసంప్రజ్ఞాత సమాధినిమిత్తమై చిత్తస్థైర్యమున కుపాయము	...	34
38 సంప్రజ్ఞాతా సంప్రజ్ఞాత సమాధిచిత్తస్థైర్యమునకు ఇతరోపాయములు	...	35
39 చిత్తస్థైర్యమునకై సర్వజనోపయుక్త వుపాయము	...	36

సూత్రము.

విషయము.

పుట.

40 స్థిరచిత్తఫలము	...	81
41 పరిశుద్ధచిత్తస్వరూపము	...	81
42 సవిత్కర్మ సమాధిలక్షణము	...	82
43 నిర్విత్కర్మ సమాధిలక్షణము	...	83
44 సవిచార నిర్విచార సమాధిస్వరూపము	...	84
45 సబీజసమాధి నూత్నవిషయావధి	...	85
46 సబీజసమాధిఫలము	...	86
47 నిర్విచారసమాధిఫలము	...	87
48 ఋతుంధ రాత్రజ్ఞాస్వరూపము	...	87
49 ఋతుంధ రాత్రజ్ఞాప్రభావము	...	88
50 ఋతుంధ రాత్రజ్ఞాఫలము	...	88
51 అసంప్రజ్ఞాత సమాధిలక్షణము	...	89

౨ సాధనసాధనము.

1 యోగశేఖర కల చపలచిత్తులకు సాధనమైన క్రియాయోగము	40
2 క్రియాయోగ ఉపయోగము	41
3 పంచక్షేపవివరము	42
4 అవిద్యాక్షేపప్రాధాన్యతపాదనము	42
5 అవిద్యాక్షేపస్వరూపము	44
6 అస్మితాక్షేపస్వరూపము	45
7 రాగక్షేపస్వరూపము	46
8 ద్వేషక్షేపస్వరూపము	46
9 అభినివేశక్షేపస్వరూపము	47
10 క్షేపత్యాగోపాయము	47
11 క్షేపనిగ్రహోపాయము	48
12 కర్మవాసనాస్వరూపము	48
13 కర్మవాసనాపరిపాకఫలస్వరూపము	49

సూత్రము.	విషయము.	పుట
14 కర్మవాసనాఫలకార్యము	...	41
15 సర్వకర్మఫలము యోగులకు దుఃఖరూపము.	...	51
16 దుఃఖత్యాగోపాయము	...	"
17 దుఃఖకారణము	...	51
18 దృశ్యస్వరూపము, తత్కార్య, తత్ప్రయోజనము	...	"
19 ప్రకృతి అనసానిభాగములు	...	52
20 ద్రష్టృచిద్రూపపురుషలక్షణము	...	"
21 భోక్తృభోక్తృవిచారము	...	53
22 ప్రకృతిస్వభావవిచారము	...	"
23 దృష్టృశ్యసంయోగవిచారము	...	54
24 దృష్టృశ్యసంయోగకారణము	...	"
25 దృష్టృశ్యసంయోగపరిహారలక్షణము	...	55
26 దృష్టృశ్యసంయోగపరిహారోపాయము	...	"
27 వివేక ఖ్యాతిస్వరూప మైన సప్తభూమికావిచారము	...	53
28 వివేకఖ్యాతికారణము	...	57
29 యోగాంగవివరణము	...	58
30 యమాంగవివరణము	...	59
31 యమాంగాచరణవిధానము	...	"
32 నియమవివరణము	...	60
33 యమనియమయోగాంగత్వము	...	"
34 విఘ్నరూపతత్కార్యదిస్వరూపము	...	61
35 అహింసాభ్యాసఫలము	...	62
36 సత్యాభ్యాసఫలము	...	"
37 అస్తేయాభ్యాసఫలము	...	"
38 బ్రహ్మచర్యాభ్యాసఫలము	...	63

సూత్రము.	విషయము.	పుట.
39 అపరిగ్రహభ్యాసఫలము	...	68
40 శుచిత్వాభ్యాసఫలము	...	71
41 శౌచముచే పరిశుద్ధుఁ డైనవానికి వేతీఫలము	...	64
42 సంతోషభ్యాసఫలము	...	71
43 తపఃఫలము	...	65
44 వేదమంత్రజపఫలము	...	71
45 ఈశ్వరభక్తిఫలము	...	71
46 ఆసనలక్షణము	...	66
47 ఆసనసిద్ధికి ఉపాయము	...	68
48 ఆసనసిద్ధి ఫలము	...	69
49 ప్రాణాయామలక్షణము	...	71
50 ప్రాణాయామ విశేషస్వరూపము	...	71
51 కేవలమంభకలక్షణము	...	70
52 ప్రాణాయామఫలము	...	71
53 ప్రాణాయామమునకు అన్యప్రయోజనము	...	71
54 ప్రత్యాహారలక్షణము	...	71
55 ప్రత్యాహారఫలము	...	71

3. వి భూ తి పా ద ము.

1 ధారణాలక్షణము	...	73
2 ధ్యానలక్షణము	...	74
3 సమాధిలక్షణము	...	71
4 సంయమస్వరూపము	...	71
5 సంయమసిద్ధిఫలము	...	75

సూత్రము.	విషయము.	పుట.
6 సంయమమును ఉపయోగించుక్రమము	...	75.
7 ధారణాది యోగాంగఅంతరంగత్వము	...	76.
8 ధారణాది యోగాంగబహిరంగత్వము	...	76.
9 నిరోధపరిణామలక్షణము	...	77
10 నిరోధపరిణామఫలము	...	78.
11 సమాధిపరిణామలక్షణము	...	78.
12 ఏకాగ్రతాపరిణామలక్షణము	...	79.
13 ధర్మ, లక్షణ, అవస్థాపరిణామవివరణము	...	80.
14 ధర్మస్వరూపము	...	81
15 ధర్మకి కలుగు పరిణామముల విచారము	...	81
16 భూతభవిష్యత్ జ్ఞానసిద్ధి	...	82.
17 సకలజంతుభాషాజ్ఞానసిద్ధి	...	82.
18 జన్మాంతరజ్ఞానసిద్ధి	...	83.
19 పరచిత్తాభిప్రాయజ్ఞానసిద్ధి	...	84
20 పరచిత్తసంయమవిశేషము	...	84
21 ఆద్యశృంగరణసిద్ధి	...	85.
22 శబ్దాది ఆద్యశృంగరణసిద్ధి	...	85.
23 మరణకాల జ్ఞానసిద్ధి	...	86.
24 మైత్ర్యాదిసిద్ధి	...	86.
25 బలపరాక్రమాదిసిద్ధి	...	87.
26 హోతువస్తుజ్ఞానసిద్ధి	...	87.
27 చతుర్దశభువనజ్ఞానసిద్ధి	...	88.
28 గ్రహనక్షత్రస్వరూపజ్ఞానసిద్ధి	...	88.
29 గ్రహనక్షత్రగతిజ్ఞానసిద్ధి	...	89.

సూత్రము.	విషయము.	పుట.
30 శరీర నాడీ కోశ ధాత్వాది జ్ఞానసిద్ధి	...	88.
31 తుత్విపాసానివృత్తి కరసిద్ధి	...	91.
32 దేహ స్థైర్యసిద్ధి	...	92.
33 దేవ ముని సిద్ధ పురుష సందర్శన సంభాషణాసిద్ధి	...	93.
34 సర్వజ్ఞత్వసిద్ధి	...	94.
35 స్వపరచిత్తజ్ఞానసిద్ధి	...	95.
36 స్వాత్మపురుషజ్ఞానసిద్ధి	...	96.
37 స్వాత్మపురుషజ్ఞానఫలము	...	97.
38 సిద్ధిగుణదోష విభాగనిరూపణము	...	98.
39 పరకాయప్రవేశోపాయము	...	99.
40 ఉదాసనాయు జయఫలము	...	100.
41 సమాననాయు జయఫలము	...	101.
42 దూరక్రమణకారణసిద్ధి	...	102.
43 ఆకాశగమనకారణసిద్ధి	...	103.
44 చిత్తనిర్మలీ కరణోపాయము	...	104.
45 భూతజయోపాయము	...	105.
46 భూతజయ ఫలము	...	106.
47 శరీరసంపద్వివరణము	...	107.
48 ఇంద్రియజయోపాయము	...	108.
49 ఇంద్రియజయఫలము	...	109.
50 అంతఃకారణజయోపాయము తత్ఫలము	...	110.
51 కైవల్యస్వరూప ప్రాప్త్యుపాయము	...	111.
52 కైవల్యస్వరూప స్థిరత్వోపాయము	...	112.
53 కైవల్యస్వరూప స్థైర్య వివేకజ్ఞానసంపాదనము	...	113.

విచార సాగరము

(సాధు నిశ్చలదాస యోగీంద్ర కృతము.)

ఈ గ్రంథము ఏడు తరంగములుగా విభజింపబడి ప్రథమతరంగమున మోక్షాధికారి లక్షణమును గూర్చియు, జ్ఞాన సాధనములయిన అంతరంగ బహిరంగ సాధనములను గూర్చియు, వేదాంతమువలని ప్రయోజనము గూర్చియు, ద్వితీయతరంగమునందు దుఃఖనివృత్తి నుఖప్రాప్తి, మోక్షార్హము, వైరాగ్యము, కర్మ, జ్ఞానము, బంధము మొదలగు విషయములను గూర్చియు, తృతీయ తరంగమున గురుశిష్యలక్షణము, గురుభక్తి, గురులక్షణము, గురుసేవ మొదలగువాని గూర్చియు, చతుర్థతరంగమున ఉత్తమాధికారి, జ్ఞానోపదేశము, నుఖ దుఃఖలక్షణము, భ్రాంతిలక్షణము, జీవబ్రహ్మభేదము, జీవుని పుణ్యపాపములు, అజ్ఞాన ప్రతిబింబము, ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములు మొదలగు అనేక విషయముల గూర్చియు, పంచమతరంగమున వేదములు, ఈషాత్రయము, భ్రాంతినివృత్తి, సంసారము, మాయ, ఈశ్వరుడు, జీవుడు, ప్రపంచసృష్టి, పంచకోశములు, మహావాక్యార్థోపదేశము, ప్రణవోపాసనము మొదలగువాని గూర్చియు, షష్ఠ తరంగమున కినిష్ఠాధికారి, పరబ్రహ్మసిద్ధాంతము, బాగ్రత్సర్వస్థ సమత్వము, పరీమాణము, సచ్చిదానందము, మహావాక్యార్థజ్ఞానము మొదలగు అమోఘ విషయములను గూర్చియు, సప్తమతరంగమున జీవన్ముక్తి, విజేహముక్తి, ప్రాణాయామాది అష్టాంగముల గూర్చియు ఆక్షేపణ సమాధానములతో విమర్శించి తేటతెలుగున వ్రాయబడియున్నది ఈ గ్రంథమును చక్కగా పఠించినయెడల వేదాంతమంతయు పూర్ణముగా పట్టుపడ గలగు. 400 పేజీలు గలిగి స్థూల కాగితములలో ముద్రింపబడియున్నది. దీని వెల రూ. 3

వేమన పద్యములు

టీకాతాత్పర్య సహితము. దీని వెల 1-0-0

3200 వేమనపద్యములు గలది పెద్దయ్య వెల రూ. 2-0-0

రాజయోగ రత్నాకరం

ఇది ఉపదేశప్రకరణము, సాధనప్రకరణము, ప్రబోధప్రకరణము, యోగప్రకరణము అని నాలుగు ప్రకరణములు గలది; ప్రతి ప్రకరణమునందును అనేక విషయములు లిగి వేదాంతవిద్య గులభప్రాయముగా నుండునట్లు అనేక తత్వబోధక చక్రములు, పంచీకరణాది విభాగపటములను చూప బడి శ్లోకములును, దిగువ తేటతెలుగు తాత్పర్యమును వ్రాయబడియున్నది. ఏయంశమునుగూర్చి తెలిసికొనవలయు ననుకొన్నను ఈ గ్రంథమునందు జూచిన చక్కగా బోధపడె గలదనుట కేమాత్రమును సందియము లేదు ప్రతివారును తప్పక చదివి తీరవలయును. గ్లెజు కాగితములలో ముద్రింపబడిన 204 పేజీలు గల గ్రంథము.

క్యాలికో బైండు. వెల రూ. 2

సకలార్థ సాగరము

ఈ గ్రంథమునందలి మొదటి తరంగము జ్ఞానసాధన తరంగము, ఇందు నేదములు, ఉపనిషత్తులు, పురాణములు, ఇతిహాసములు, భారత రామాయణాంతర్గత వివరణములు, పిందాద లక్షణములు మున్నగునవి దెలుపబడినవి. రెండవది సమాహిత తరంగము, ఇందు తైవము, వీరతైవము, ఆర్యు, దివ్యజ్ఞాన, కాశ్యేయ, బాద్ధ, జైన, పారసీక, గ్రీకు, రోమక, క్రైస్తవ, యాదవ, భాగవత, ఆద్యైత, విశిష్టాద్యైత, ద్వైతాది అనేకమతములను గూర్చియు, ఆయామత సిద్ధాంతముల గూర్చియు దెలుపబడినవి. మూడవది ప్రమాణతరంగము, ఇందు అలంకార శాస్త్రమును గూర్చియు, అద్భుత తరంగము నందు సృష్టకర్తవ సాముద్రికాంశములను గూర్చియు, ప్రమోష తరంగము నందు మానవధర్మములు, యోగ్యాయోగ్య కన్యాలక్షణములు, చమత్కార గణితములు, దేశాచారములు మొదలగు విషయములను గూర్చియు, కడపటి దగు విజ్ఞాన విద్యాతరంగమునందు ఆరోగ్యలక్షణము, గాలి, జలము, భోజనము, నిద్ర, చక్రగుణ వివరణము, వ్యాధినిదానము, నాడీలక్షణము, జౌషధ లక్షణము మున్నగు వానిని గూర్చియు వ్రాయబడిన 310 పుటలు గల పెద్ద గ్రంథము. అనేక విషయములు గల ఈగ్రంథమును చక్కగా పఠించినయెడల ఏ విషయమునందు ఉపన్యాస మిచ్చినను చక్కగా గ్రహించి తర్కించునట్టి పామర్యము గలుగు ననుటకు సందేహము లేదు.

వెల రూ. 2

శ్రీ సీతారామాంజనేయ సంవాదము.

అనేక ప్రసిద్ధ వేదాంతగ్రంథములకు టీకాతాత్పర్యములు వ్రాసిన నోరి గురులింగశాస్త్రిలవారిచే ఈ గ్రంథమునకు టీకాతాత్పర్యము వ్రాయ బడియున్నది. తారామాంజనేయ సంవాదమునకు టీకాతాత్పర్యము వ్రాయ బడిన మొట్టమొదటి ఆంగ్ల గ్రంథమిదియే. ఇందలి పద్యములకు సరియైన టీకాతాత్పర్యమును విశేషార్థములును, వివరణములను, ఛందోలక్షణములును వ్రాయబడి యున్నది. ఇందు శ్రీరాములు ఆంజనేయునకు వేదాంతలక్షణ మంతయు సమగ్రముగా నుపదేశింపబడి యున్నది. వేదాంత పద్యకావ్యములలో కెల్ల ఉత్తమమై అనేక విషయములు చక్కగా వివరింపబడి వేదాంతులకు విషయములు నులభముగా గోచరింపగలవు శ్లోకాగ్రములలో ముద్రించి క్యాలికోలైదు చేయబడినది.

దీని వెల రూ. 2-8-0

జ్ఞానసింధువు.

తెలుగు వచన వేదాంతగ్రంథము. చిదానందావధూత స్వామిలవారు ఒక శ్యాసమునకు ఒకపద్యమునకు - మూడువేలా ఆరువేల శ్యాసములకు 3600 పద్యములుగల గ్రంథమును ఒక దినముచే కన్నడభాషలో రచించి యుండిరి. ఇట్టి మహత్తరమైన వేదాంత గ్రంథము ఆంధ్రులకెల్లరకు నుపయుక్త మగునటుల సామాన్యభాషాజ్ఞానము గలవారికి నైతము "బ్రహ్మజ్ఞానము" ఇట్టి దని తేటతెల్లముగా తెలియులాగున స్త్రీమద్దులొలుకు మాటలతో నులభ కైలిని తెలుగు వచనకావ్యముగ వ్రాయబడినది. ఇందు వేదాంతోపనిషత్ప్రతిపాదక ములగు వాక్యములచే నొప్పొరెడు సమస్త వేదాంతవిషయములివిడియొన్నవి. వేదముల ఒక సారి యీ గ్రంథమును చదివి వేదాంతసారామృతమును గ్రోలిన ధన్యులు కాగలరు.

వెల రూ. 1

వెన్నువార్లు అందు కంపెని,

చాకలపేట పోస్టు, మదరాసు.

PATHAMJALA YOGA SASTRAMU.

ఓమ్.

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

పాతంజల యోగశాస్త్రము

౧. యోగ పాదము.

శ్లో. దేహేర్థయోగ శ్చివయో స్స శ్రేయాంసి తన్మతు వః

దుష్ప్రవృత్తయో మపి యత్ స్మృత్యా జనః కైవల్య మశ్నుతే.

అవతారిక. సకల పురుషార్థప్రదమైన యోగశాస్త్రము నుపదేశించి నిశ్చయించిన పరమదయా స్వరూపుడైన పతంజలీమహాగృహుడు మంగళాచరణ పూర్వకముగా గ్రంథము నుపకమించుచున్నారు.—

1. అథ యోగానుశాసనమ్.

తాత్పర్యము. ఇప్పుడు యోగముయొక్క స్వరూపలక్షణము చెప్పబడుచున్నది.

విశేషార్థము. అథ శబ్దము మంగళార్థమును, శాస్త్రప్రసారంభమును, అధికారప్రాప్త్యనంతరకాలమును సహా నూచించు చున్నది. కావున మంగళాచరణ మూలకముగా అధికారులకు యోగస్వరూపమును, బానిసాధనములును, దానిఫల మగు కైవల్యమును తెలియజేయు బడుచున్నది. అనగా, అధికారులకు నిరతికయానంద కైవల్యస్వరూప్రప్తికై యోగ

అక్షణ స్వరూప భేదోపాయాదులతోఁ గూడిన యీ యోగశాస్త్రము వివరింపఁబడుచున్నది.

అ. యోగస్వరూపమును నిరూపించుచున్నాడు.—

2. యోగశ్చిత్తవృత్తినిరోధః.

తా. అంతఃకరణవృత్తులను నిగ్రహించుటయే యోగ మనబడును.

వి సకల కర్మవహారియోగ్యమైన చిత్తవృత్తుల పరిణామరూపధర్మముల నిగ్రహమే యోగము. నిగ్రహ మనగా, చిత్తవృత్తుల లయమునకు కారణమై యుండు అగోచరమైన ప్రయత్నము. (వృత్తులను వెలుపల ప్రసరింపనియక అంతర్మథును లగుఁబట్లు చేసి చిత్తమును లయింపఁజేయుట. ఇదియే యోగము=సమాధి.) చిత్త మనగా, నిర్మలమైన సత్త్వగుణముయొక్క పరిణామ మగు అంతఃకరణము. వృత్తి యనగా, చిత్తపరిణామరూపము.

చిత్తము మంచావస్థల (ధూమల) తోఁ గూడినది. రజోగుణ ప్రధానమై ముఖ్యముగాది విషయములందుఁ బ్రవర్తించినదియై మిగుల అస్థిరమై యుండు చిత్తము “విశీప్తము” ఇది దైత్యదానవులకు గలిగి యుండును తమోగుణప్రధానమై కృత్యాకృత్యవిమర్శనాజ్ఞానవివేచన లేక క్రోధాది కార్యములయందుఁ బ్రవర్తించిన చిత్తము “మూఢము”. ఇది పిశాచ రాక్షసులకు గలిగియుండును. సత్త్వగుణాధిక్యమై భోగసాధనాదులయందు ప్రవర్తించిన చిత్తము. “విశీప్తము”. ఇది దేవతలకుఁ గలిగియుండును. బాహ్యమందు ప్రసరింపని చిత్తము ఏకాగ్రము. వృత్తులును సంస్కారములును లేని చిత్తము నిత్యము. ఏకాగ్రనిరర్థ చిత్తములు రెండుమాత్రమే సమాధియొనఁగూర్చును.

అన సమాధి కాలమునందలి ఆత్మయొక్క స్వరూపమును బోధించుచున్నాడు.—

కి. తదాద్రష్టృస్వరూపాః ౨వస్థానమ్.

తా. చిత్తవృత్తులు నిగ్రహమై యుండు (యోగావస్థయందుండు) కాలమునందు చిన్మాత్రుఁడైన పురుషుఁడు నిజస్వరూపమునందుండుట సంభవించుచున్నది.

వి. పురుషునకు జ్ఞానమే స్వరూపము, బుద్ధి యనెడు వస్తువునందు జ్ఞానము సంక్రమించినేని బుద్ధితత్త్వము పనులను చేయును. పురుషుఁడెప్పుడును సంస్కరియందుఁ జిక్కినినాఁడు పురుషుఁడు, ప్రకృతి అను నీ రెండును వేర్వేలు లను జ్ఞానము కలిగెనేని జ్ఞానము బుద్ధియందు సంక్రమింపను. సంక్రమించినమీఁద 'తా' ననెడు అభిమానము పోవును. ఆపైన బుద్ధివికారములు పోవును. తర్వాత అత్య నిజస్వరూపమున నుండును.

అవ. బహిర్ముఖకాలమునందలి అత్యస్వరూపము నుపశేకించుచున్నాడు.—

4. వృత్తినారూప్య మితరత్ర.

తా. సమాధివలన బహిర్ముఖ మైన (యోగములేని దశయందుండు) కాలమునందు అత్య వృత్తులయొక్క సమానస్వరూపమును బొంది యుండును.

వి. యోగములేని దశ వృత్తానందశః. అట్టి కాలమున వృత్తులు కలుగును. చిత్తము గుణపరిణామభేదముచే అంతఃకరణములయందును, ఇంద్రియములవ్వారా వెలుపల నానా విషయములయందును ప్రవర్తించును. అప్పుడు చిన్మాత్రుఁడైన పురుషుఁడు ఆ చిత్తమువంటి ఆకారముగల వాఁడుగా భావింపఁబడును. అనఁగా దుఃఖ మోనా (అజ్ఞాన) ముఖరూపములుగా వృత్తులు గలిగినవెంటనే పురుషుఁడు ఆ దుఃఖాదులే స్వరూపముగాఁ గలవాఁడుగా వ్యవహరింపఁబడును. ఎట్లనఁగా. చంద్రుడు కదలుచుండు నీటియలలయందు కనఁబడునప్పుడు ఆ చంద్రుఁడు యేప్రకారముగా అలలవలె కదలుచుండునట్లు తోచుచున్నాఁడో, అట్లే చిన్మాత్రుఁడైన పురుషుఁడు భావింపఁబడుచున్నాఁడు.

అన. చిత్తవృత్తులను గుఱించియు, తత్త్వేదములను గుఱించియు చెప్పుచున్నారు.—

౧. వృత్తయః కఙ్కతయ్యః క్లిప్తాక్షిప్తాః.

తా. క్లేశములు కలవియు, క్లేశములు లేనివియు నగు చిత్తవృత్తులయందు విధములు.

వి. వృత్తులఁగా, చిత్తపరిణామ విశేషములు. క్లేశములకు (దుఃఖములకు) కారణములై యుండునవి క్లిప్తములు. అక్షేపములకు (సుఖములకు) కారణములై యుండునవి అక్షిప్తములు. వీనిని గుఱించి విశేషముగా సాధకపాదము మూడవనూత్రమునందు వివరింపబడును.

అన. చిత్తవృత్తివివరణమును చెప్పుచున్నారు.—

౧. ప్రమాణ వివర్ణయ వికల్ప నిద్రా స్మృతయః.

తా. వృత్తులు ప్రమాణవృత్తి, వివర్ణయవృత్తి, వికల్పవృత్తి, నిద్రావృత్తి, స్మృతివృత్తి, అని వివరింపబడును.

వి. ఇచ్చటఁ గొందఱకు స్వప్నవృత్తిని చెప్పలేదని శంకపాదమును. స్మృతివృత్తితో స్వప్నవృత్తి చేరి యున్నదని గ్రహింపవలయును. వృత్తియనగా, చెఱువులోని నీళ్లు తూమునుండి చాకముగను త్రికోణముగ నుండు మళ్లపాదులయందు పాతినప్పుడు, ఏలాగు ఆయాకారములు కలవిగా నిలిచియుండునో, అట్లే తేనోయాపమైన అంతఃకరణము చక్షుర్యాద్రేయములవ్యాపార భూమినివ యములయందు ప్రసరించి ఆ భుటాద్యాకారములుగా పరిణమించును. అదియే వృత్తి యనబడును. 12-వ సూత్రముయొక్క విశేషార్థమును జూచుండు.

అన. ప్రమాణవృత్తి స్వరూపమును నిరూపించుచున్నారు.—

౧. క్రత్యక్షానుమానాగమాః ప్రమాణాని.

తా. ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఆగమము (శబ్దము) అని ప్రమాణములు మూడువిధములు.

వి. ఇతర ప్రమాణముల సహాయము లేకయే మొదట తెలియకయుండునట్టియు, విషయాకారమై పరిణమించునట్టియు, చిత్తవృత్తి ప్రత్యక్ష ప్రమాణ మనబడును. అనగా, ఇంద్రియముల ద్వారా వెలుపలివస్తువులతో సంబంధించుటచేత కలుగు విశేషములను నిశ్చయించుటయే ప్రత్యక్షము. ఇదియే ప్రధానమైన వృత్తి.

ప్రత్యక్షమూలకముగా నూహించుటకు కారణ మైన వస్తువుయొక్క ఆకారమై పరిణమించు చిత్తవృత్తి అనుమానప్రమాణ మనబడును. అనగా, ఒక్కగుఱుకునుబట్టి దానితో సంబంధించియున్న వస్తువును ఊహించుట అనుమానము. ఈ గుఱుకు. “లింగ” మనబడును, ఊహించవలసింది “లింగ” యనబడును. ఎట్లన :-

పర్యవశమమీద పొగ కనబడినది. ఆ పొగయే లింగ మనబడును. ఊహించునట్టి అగ్నియే లింగి యనబడును.

యోగ్యవాక్యముచేతను, నిశ్చయమును చెప్పేవాని మాటచేతను, శ్రుతిస్మృత్యాది ప్రమాణములచేతను దెలిసిన చిత్తవృత్తి ఆగమ (కాబ్దు) ప్రమాణ మనబడును.

ప్రమాణ మనగా, బాధింపబడని జ్ఞానము, ఎట్లన, వెండిని చూచిన మీద వెండియే యనుట ప్రమాణము. ఇది యేకాలమునగాని బోధింపబడదు. ముత్యపుచిప్పను చూచి వెండి యనుట అప్రమాణము. ఇది ఉత్తరకాలమున బోధింపబడును. మఱికొందఱు ఉపమానాదిప్రమాణముల నీకాస్త్రమునందు తెలియజేయలే దని భ్రమింతురు. ప్రత్యక్షప్రమాణములలో జేరి యుండుటచే నేఱుగాఁ జెప్పలే దని తెలియదగినది.

అవ. విపర్యయవృత్తిలక్షణమును బోధించుచున్నాడు.

గి. విపర్యయో మిథ్యాజ్ఞాన మతిద్రూప ప్రతిష్ఠమ్.

తా. లేకయుండు వస్తువుయొక్క రూపమునందు ఆ వస్తువు ఉన్నదనెడు మిథ్యాజ్ఞానము విపర్యయవృత్తి యనబడును.

వి. ముత్యైశ్వరిపను చూచి పెంకి యనుకొనుట విపర్యయము-
అనగా, తాను తెలిసికొనిన రూపమునందు, తాను అనుకొన్న ప్రకారము
లేకపోయినను, తా ననుకొన్న ట్లున్నదని యెంచుకొనునట్టి మిథ్యాజ్ఞానమే
విపర్యయవృత్తి. మఱియు నిట్లే కంబమును చూచి ఇది కంబమా మను
ష్యుడా యని కలిగెడు సంశయజ్ఞానముకూడ విపర్యయ మనబడును.

అట వికల్పవృత్తి లక్షణము నుపదేశించుచున్నాడు.—

9. శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తుశూన్యో వికల్పః.

తా. శబ్దమువలన గలిగిన అర్థజ్ఞానములేక అనుసరింపబడినప్పటికిని
వస్తువుమాత్రము లేక యుండునది వికల్పవృత్తి యనబడును.

వి. విషయము నవేక్షింపక శబ్దజ్ఞానము (అర్థజ్ఞానము) ననుసరించి
కలంగుట వికల్పము.

శబ్దజ్ఞానమునకు విషయమై యుండు వస్తువు సంపూర్ణముగా లేక
యుండినను, అవస్తువు సంపూర్ణమై యున్నదనెడు జ్ఞానము వికల్పజ్ఞానము.
ఎట్లనఁ :-

దేవదత్తునియొక్క కంబళి, రాహువుయొక్క శిరస్సు పురుషుని
యొక్క చైతన్యము, అనునివి మొదలగునవి. దేవదత్తునియొక్క కంబళి అను
నప్పుడు దేవదత్తుడు వేణు, కంబళివేణు అని భేదమును తెలియజేయును.
రాహువుయొక్క శిరస్సు అనునప్పుడు తన ఆకారమంతయు శిరస్సుమాత్ర
మే అయియుండు రాహువునకు వేతే శరీరము కల దనెడి జ్ఞానము పుట్టు
చున్నది. పురుషునియొక్క చైతన్యము (తెలివి) అనునప్పుడు పురుషుడు
వేణు, * తెలివివేణు అని భేదమును తెలియజేయును. ఇదియే వికల్ప
జ్ఞానము.

* వస్తుస్థితినిబట్టి పురుషుడే తెలివిగాని, పురుషునకును తెలివికిని
భేదము లేదు. ఇక్కడ శబ్దప్రయోగము ననుసరించి భేదము కలిగిన దని
యూహించుకొనునది.

అ. నిద్రావృత్తిలక్షణమును జెప్పచున్నాను.—

10. అభావప్రత్యయాలవృత్తి నిద్రా.

తా. జాగ్రత్స్విప్నావస్థలు లేని జ్ఞానమును ఆశ్రయించి యుండుట నిద్రావృత్తి యనబడును.

వి. విషయజ్ఞానమును అవలంబింపని వృత్తియే నిద్ర. భావ మనగా విషయము. ప్రత్యయ మనగా జ్ఞానము. విషయము, జ్ఞానము అను నీ రెంటి యం దేదియును లేక చిత్తమునకు కలిగెడు వృత్తియే నిద్ర. అభావమనగా జాగ్రత్స్విప్నములు లేకపోవుట. ప్రత్యయ మనగా కారణమనియు, ఆలంబన మనగా విషయ మనియు నెఱుంగునది.

జాగ్రత్స్విప్నములు లేకపోవుటకు కారణమైన తమోగుణోదేకము చేత సమస్త విషయానుభవములను విడిచి యుండు నుషుప్తికాలమే నిద్ర యనబడును. నేను నుభయంగా నిద్రపోయితి నని నిద్రావృత్తు స్మరించుట కలదు. నిద్రపోనియెడల అట్లు స్మరించుటకు అవకాశము కలగదు. కాబట్టి నిద్రకు వృత్తిత్వము సిద్ధించుచున్నది. ఈ నిద్రావృత్తిని యోగమునకు లేకుండఁ జేసికొనవలయును.

అ. స్మృతివృత్తిని వివరించుచున్నాను.—

11. అనుభూతివిషయాసంప్రమోష స్మృతిః.

తా. ప్రమాణవృత్తిచే అనుభవింపబడిన విషయములు జ్ఞాపకమునకు వచ్చుటయే స్మృతివృత్తి యనబడును.

వి. అనాదిగా అనేక జన్మములయందును. ఈ జన్మమునందును ప్రత్యక్ష ప్రమాణములచే అనుభవింపబడిన విషయమును చిత్తమునందు వాసనా (సంస్కార) రూపక మై యుండి బుద్ధికి యెదురుగా వచ్చుట (బుద్ధియందు పట్టియుండుట) స్మృతి యగును. అనగా మనము ఒక పదార్థమును చూతుము. వానిని చూచినది మొదలు, మఱచిపోవునంతవఱకు అది మన చిత్తమున నాటి

యొందును. ఆ పదార్థమును తలంచినప్పుడు అది జ్ఞప్తికి వచ్చును. ఇదియే శ్మృతివృత్తి.

వైన వివరింపబడిన పంచవృత్తులలో ప్రమాణము, విపర్యయము, వికల్పము అను మూడు వృత్తులను జాగ్రదవస్థ యనబడును.

ఈ మూడు వృత్తులలోని విషయములు అనుభవబలముచేత చిత్తమందు వాసనారూపకమై యుండి, శ్మృతిరూపమై బుద్ధికి గోచరించుట స్వప్నావస్థ యనబడును.

ఈ వృత్తులు మూడును బుద్ధికి గోచరము కాక యుండుటయే నిద్రావస్థ (సుషుప్త్యవస్థ) యనబడును.

(ప్రమాణ వికల్ప నిద్రలను వట్టియుండునది శ్మృతి (తలంపు) అని యెఱుంగునది. ఈ శ్మృతి ప్రమాణ విపర్యయ వికల్పనిద్రలయొక్క వాసనా జ్యోతిమై, జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తు లనెడు మూడవస్థలయందు నుండును.

అవ. వృత్తినిరోధమును బోధించుచున్నారు.—

12. అభ్యాసవైరాగ్యాభ్యాం త నిర్విరోధః.

తా. అభ్యాస వైరాగ్యములచేత, ఇదివఱకు జెప్పబడిన చిత్తవృత్తులను నిగ్రహించుటయే నిరోధ మనబడుచున్నది.

వి. అభ్యాస వైరాగ్యములచేత నుఖదుఃఖమోహ రూపమైన ప్రపంచానుభవమును కలుగజేయు వృత్తులను, ఆవృత్తులకు కారణమైన చిత్తమందు లయముగలదియై చిత్తవృత్తినిరోధ మనబడుచున్నది. అభ్యాసముచేత వృత్తులయొక్క విముఖత స్థిరపడును.

వృత్తి యనగా, బుద్ధి ఆయా యింద్రియములలో నుండి వెలుపల ప్రసరించుట. ఇట్లు ప్రసరింపనియక పోయినయెడల వృత్తులు అంతర్ముఖములై తమకు కారణ మగు చిత్తమునందు శక్తి (సూక్ష్మ) రూపముగా నుండును. విషయములయందుండు దోషాదులను కనుగొనుటకులర పుట్టెడి

వైరాగ్యముచేత విషయములలోఁ దగులనీయగ విముఖుల నొందించును. అభ్యాసమువలన చిత్తమును స్థిరముగా నుండునట్లు దృఢీకరింపజేయును. కాబట్టి చిత్తస్వత్తినిరోధము అభ్యాస వైరాగ్యము లను నీ రెంటిచేతనే కలుగు నని తెలియఁ దగినది.

అవ. అభ్యాస స్వరూపమును చెలియపఱచుచున్నారు.—

13. తత్ర స్థితౌ యతోఽభ్యాసః.

తా. చిత్తవృత్తులను లయింపజేయుటకును, చిత్తైక్యాత్రను కలుగఁ జేయుటకును, ప్రయత్నపడునట్లు చేయుట అభ్యాస మనఁబడును.

వి. ఏవృత్తులను లేని చిత్తము స్థిరముగా నుండుటయే స్థితి. చిత్తము స్థిరముగా నుండుటకై యత్నము చేయుచుండుటయే అభ్యాసము. అనఁగా, చిత్తవృత్తులు లయమై, చిత్తస్వరూపస్థితి యైన పరిణామము (ఏకాగ్రత) కలుగుటయందు ఉత్సాహముచే పడేపడే ప్రయత్నించుట అభ్యాస మని భావము.

అవ. అభ్యాసముయొక్క దార్ఢ్యమును నిరూపించుచున్నారు.—

14. సతు దీర్ఘకాలనైరస్త్య సత్కారసేవితో దృఢ భూమిః.

తా. ఆ యభ్యాసము బహుకాలమునఱుకును యెడతెగక అదరాతి శయముతో నేవింపఁబడినయెడల దృఢమైన దళ (స్థిరమైన ఆవస్థ) కలుగును.

వి. ఉత్సాహముతో చాలకాలము విడువక సత్కారములను (బ్రహ్మచర్యము మొదలుగాఁ గల తపస్సులను) చేయుటవలన, అభ్యాసము స్థిర (దృఢ) పడును. స్థిర మనఁగా, విషయమువలని కలఁతను త్వరగా చెందఁకుండుట. దీనిని దార్ఢ్య మనియుఁ జెప్పవచ్చును.

అవ. వైరాగ్యస్వరూపమును పివరించుచున్నారు —

15. దృష్టానుశ్రవికవిషయవిత్పన్నస్య వశీకారసంజ్ఞావై రాగ్యమ్.

తా. ఇహమునందును, పరమునందును, అనుభవింపఁదగిన విషయములయందు ఆశలేనివారికి విషయములు తనకు విశమైన దని తెలియుటయే వై రాగ్యము.

వి. స్రక్పందనవనితాది భోగవిషయములను ఇహమునందును, శ్రుతి (జేదము) వలన తెలియఁబడిన రంభాదిభోగవిషయములను పరమ (స్వర్గము) నందును, అభిలషింపకుండుట వై రాగ్యము.

దృష్టవిషయము లనఁగా :— శ్రీ సంభోగము, అన్నపానములు, విశ్వరథము మొదలగు విహికసంబంధమైనవి. అనుశ్రవ మనఁగా :—జేదముల వలన జలియవచ్చు స్వర్గాదిలోకాంతరములయందు అనుభవింపఁదగిన ఆ ముష్టికసంబంధమైనవి. ఇవి దీర్ఘకాలము ననుభవించునదికాదు. కావున వీరియందలి ఆశను విడువఁదలయును. (అనఁగా వీనికి వఘుడుగాక యుండవలయును) ఇట్లు విడిచినవారికి వై రాగ్యము కలుగును. అనఁగా, విహికా ముష్టిక భాగములు తుచ్చులు అనియును. కొంతకాలమే యుండునవి కావున అకాశ్వతం బయినవి యనియును తెలిసి వర్జించినవాడే విరాగి యని భావము.

అన. వై రాగ్యస్వరూపముయొక్క నిశేషమును చెప్పచున్నారు.—

16. త త్పరం పురుషఖ్యాతే ర్దృశ్యవైత్పన్నమ్.

తా త్రిగుణములయందలి యాశ లేకుండుటయే గుణవై రాగ్యము. ఇది పై చెప్పఁబడిన విషయవై రాగ్యములకంటె ఉత్కృష్టమైనది.

వి. చిహ్నాకుడైన పురుషునకు (తన ఆత్మస్వరూపము నెఱింగిన వారికి) ఇహపరసంబంధములే గలుగు విషయవై రాగ్యము కంటెను, ఈవిషయములకు శాశ్వతమై యుండు సర్వైదిగుణములవలన గలుగు గుణవై రా

గ్యము అసంప్రజ్ఞాతసమాధిః అతిసమీపమునం దుండి అచక్షులము నొసంగుటంబట్టి శ్రేష్ఠమని చెప్పబడెను.

అనఁగా, విహికాముష్మికములయందలి దోషముల నెఱింగినవాఁడు తన స్వరూపమును కనుఁగొనుటకు ప్రయత్నించును. ఇట్లు త్రిగుణములకును, తన స్వరూపమునకును గల భేదమును తెలిసికొనుటవలన వైరాగ్యముకలుగును. ఇదియే గుణవైరాగ్యము. దీనివలన ముక్తి గలుగును.

అవ. ఇట్లు యోగస్వరూపమును నిరూపించి యోగిదములను వివరించుటకొఱకై ప్రథమన సంప్రజ్ఞాతసమాధిని చెప్పుచున్నాడు.

17. వితర్కవిచారానందాస్థితా రూపానుగమాత్సామప్రజ్ఞాతః.

తా. వితర్క మనియు, విచార మనియు, ఆనంద మనియు, అస్థిత యనియు చెప్పబడు సమాధులతోఁ గూడిన సమాధి, సంప్రజ్ఞాతసమాధి యనఁబడుచున్నది.

వి. సవితర్క, సవిచార, సానంద, సాస్థితయనియుఁ గలదు. సంప్రజ్ఞాత మనఁగా :—దేహిచే సంశయ విపర్యయములు లేక ధ్యానించువస్తువు యొక్క విశిష్టస్వరూపము విశేషముగాఁ దెలియబడుచున్నదో, అది సంప్రజ్ఞాతసమాధి యనఁబడుచున్నది. సమాధి యనఁగా :—భావనావిశేషము, భావనావిశేషమనఁగా.—ఇతర విషయములను పరిహరించి భావింపఁదగిన వస్తువును మాత్రమే అప్పటప్పటికి చిత్తమందు నిల్పుట (అనఁగా భావింపఁదగిన వస్తువునకు వ్యతిరేకమై చిత్తమందు కలిగిడి వృత్తులను నిగ్రహించుట.) ఆభావనకు గుఱియైన వస్తువు భావ్య మనఁబడును. (అనఁగా భావింపబడునదియే భావ్యము.) ఈ భావ్యము రెండువిధములు. 1 ఈశ్వరుఁడు, 2 ఇయవదైదు తత్త్వములు. ఈ తత్త్వములు రెండువిధములు. 3 అజడ తత్త్వములు, 4 ఇడతత్త్వములు. అజడతత్త్వములు చిన్మాత్రుండైనపుడు

జడతత్త్వములు స్థూలసూక్ష్మకారణ భేదములన ఇరువదినాల్గు విధములు. వృద్ధి, అపృ, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము, అను పంచమభూతము లును, త్వక్కు, చక్షు, శ్రోత్రము, జిహ్వ, నాసిక అను, పంచజ్ఞానేంద్రియములును, వాక్కు, పాణి, పాదము, వాయువు, ఉపస్థ అను పంచకర్మేంద్రియములును, ఇవి పదునైదును స్థూలభూతములు. శబ్దము, స్పర్శము, రూపము, రసము, గంధము అను పంచతన్మాత్రములు, మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము, ప్రకృతి అను అంతఃకరణ చతుష్టయమును అను నీ తొమ్మిదియును సూక్ష్మవిషయములు. ఈ 11-ను జడతత్త్వములు.

సవితర్క మనఃగా :—స్థూలభూతములను లక్ష్యము (గుఱి) చేసికొని వీరియొక్క శబ్దార్థజ్ఞాన భేదముచేత, వీనిలో జేనినుండి యేది పుట్టినదను కార్యకారణ భావములను విమర్శించుచుండుటయే సవితర్క సమాధి యనబడును.

అనఁగా, స్థూలములగు భూతములను యింద్రియములను విషయములుగాఁ జేసికొని, ఇది ముందు ఇది వెనుక అను జ్ఞానముతోడను, దీని కిది చేసి అదిచే శబ్దార్థజ్ఞానముతోడను చేయునట్టి భావనయే సవితర్కము. (వైవిశ్వబ్రహ్మజ్ఞానము ఎంతవఱకు లేకయుండునో అంతవఱకు నిర్వితర్కమని తెలియవలయును.)

మొట్టమొదట విఃటితోగుఱిని వైవ సభ్యసించువాఁడు గొప్పగా కనఁబడునట్టి గుఱిని వైవ సేర్పికొని తర్వాతి సూక్ష్మమైన గుఱిని వైవ సేర్పికొనుచున్నాఁడు. ఆ ప్రకారముగ నే యోగాభ్యాసి మొదట స్థూలాకార మైన వస్తువును (విష్ణువు, కేవుఁడు, బ్రహ్మ మొదలగువారి ఆకారములను) భావన చేయుచు అమీఁద సూక్ష్మాకార మైన వస్తువును (విషయమును) గూర్చి భావన చేయును.

సచార మనఃగా :—పంచతన్మాత్రము మొదలగు సూక్ష్మవిషయములను గుఱి చేసికొని ఇవి ఏకాలమునందు ఏకలమునందు ఏ స్వరూపమైన

భక్త్యము గలదిగా కలిగిన యేర్పాటుతో భావించి యుండుటయే సవిచార సమాధి యనబడును. (మై చెప్పిన చొప్పున భావింపమి నిర్విచార మనఁబడును.)

సానంద మనఁగా:—చిత్తమునందు రజస్తమోగుణములు నిశ్శేషముగా నశించిపోక లేకమాత్రము (కొంచెము) మిగిలియుండు కాలమునందు ఆ చిత్తమందు యగు సత్త్వగుణము (అంతఃకరణ సత్త్వమున) భావించుచుండుటయే సానందసమాధి యనబడును. (సత్త్వము- శుభప్రకాశరూపమైనది కావున సానంద మనఁబడును.) ఈ సానందసమాధియందు రజస్తమోగుణములశేషము నశించిపోగా తాను భావన చేయుటలో (భావించునట్టి) సత్త్వగుణము వృద్ధి యగుచుండుటవల్ల ఆనందము కలుగుచున్నది. (ఇంద్రియము లనెడు స్థూలవిషయములను గూర్చినది సానందము.) ఈ సానందసమాధిని చక్కగా నభ్యసించి ప్రధానము, పురుషుడు అను తత్త్వముల తెలివిలేకమాత్రమును లేనివారు విశేషము లనఁబడుదురు.

సాన్మిత యనఁగా :—రజస్తమోగుణములతో సంబంధింపకయుండు చిత్తమునందు శుద్ధసత్త్వమును మాత్రము భావించి యుండుటచేత సత్త్వగుణము క్రమక్రమముగా నశించిపోవుటవలనను, చిత్తమందలి చైతన్యశక్తి క్రమక్రమముగా వృద్ధి యగుచుండుటవలనను, చైతన్యశక్తిమాత్రమే మిగిలియుండును గాన సాన్మితసమాధి యనఁబడును.

అస్మిత యనఁగా:—బహిర్యుఖమందు అజ్ఞానముచేగలగు క్లేశరూపకమైన అస్మిత యని గ్రహింపక అంతర్యుఖమందు కలుగు అక్షేప (ఆనంద) రూపకమైన అస్మిత యని గ్రహింప వలయును. అస్మితవలన ఇంద్రియములు కలుగును కావున, ఇంద్రియములకు అస్మితయే జూక్ష్మరూపము.

మఱియు, అశ్మతోః గూడ బుద్ధికి వికృతమును తెలియపఱచునట్టి జ్ఞానమే అస్మిత యనబడును. దీనిలో గ్రహీత యగు నాత్మయు చేరియుండుటచే నిది గ్రహీతృవిషయ మని గ్రహింపవలయును. అహంకారమునకును

అస్మితత్వం భేదము దోషమునఁగా, అంతఃకరణము నే నను జ్ఞానముతోనే విషయములను గ్రహించుట అహంకారము. అంతఃకరణము అంతర్ముఖమైనప్పుడు గర్భ (స్థితి) మాత్రము తోచుట అస్మిత యనబడును.

ఈ సాస్మితసమాధివలన కలుగు సంతోషముతో తృప్తిని బొంది పరమాత్మను కనుగొనివారికలంపు దానికి కారణమైన ప్రకృతియందు లయమును బొందును; కావున వారు ప్రకృతిలయు లనబడుదురు.

ఇందు సవితర్కము సువిచారము అను రెండు సమాధులు గ్రాహ్య సమాపత్తి యనియును, సానందము గ్రహణసమాపత్తి యనియును, సాస్మిత గ్రహీత్య సమాపత్తి యనియును చెప్పబడును.

ఈ నాలుగువిధముల సమాధులయందును, సవితర్కమును త్యజించి నతో సువిచారమును, సువిచారమును విడిచినచో సానందమును, సానందమును వదిలినచో సాస్మిత్యమును కలుగును.

ఈ సమాధులు నాలుగింటిని సాలంబనాసమాధి యనియును, సంప్రజ్ఞాత సమాధి యనియును నామములు గలవు.

ఇందు సవితర్క సువిచారములు రెండును సవీజసమాధి యని పేర్కొనబడును.

సవీజసమాధి యనఁగా. చిత్తము అన్యపదార్థముల నాశ్రయించి కొని యుండుట. వీని వివరమును 42, 43, 44 మూత్రములయందుఁ జెప్పబడినది.

అన. అసంక్రచ్చాతి సమాధిలక్షణమును వచింపుచున్నారు.—

18. విరామ ప్రత్యయాభ్యాస పూర్వ స్సంస్కారశేషో
2-స్యః

ఈ వితర్కము మొదలు అస్మితాంతమువఱకు గల సంప్రజ్ఞాత సమాధులు లేకపోవుటయు, చిత్తమునకు ఏవృత్తులు తలచూపినను వానిని రావీయక నిరాకరించుటయు, నిర్మలమైన చిత్ప్రకాశమార్గమువలన

చిన్మాత్రుఁడైన పురుషుని స్వరూపమై యుండుటయు అసంప్రజ్ఞాత సమాధి యనఁబడును.

వి. ఈ సమాధియందు తెలియఁదగిన పదార్థములు లేవు గాన అసంప్రజ్ఞాత మనుషేరు గలిగినది. దీనినే నిర్భజ సమాధి యనియు వ్యవహరింతురు.

అనఁగా, చిత్తమునందు వృత్తులు జనించినప్పుడు వానిని నిగ్రహించుటకు ప్రయత్న పడవలయును. ఈ అసంప్రజ్ఞాత సమాధియందు పునఃసమైక్యమై యుండదు.

చిత్తమునకు వ్యుత్థానము. సమాధి ప్రారంభము. ఏ కాగ్రత, నిరోధము అని నాలుగు పరిణామములు గలవు. రెండవనూత్రమున వివరింపఁబడిన షీప్ర మూఢములు రెండును వ్యుత్థానము. విషీప్రభూమిలో సత్త్వగుణము అతిశయించి యుండుటంబట్టి దానిని సమాధి ప్రారంభ మనఁబడెను. నాల్గవభూమి ఏ కాగ్రత, నిరుద్ధభూమి నిరోధము. ఇవి ఒకదానివలన మఱియొకటి తొలఁగఁజ్రోయఁబడును.

ఎట్లనగా. వ్యుత్థానముచే జనించిన సంస్కారములను సమాధి ప్రారంభముచే బుట్టిన సంస్కారములు పోఁగొట్టును. సమాధి ప్రారంభముచే గలిగిన సంస్కారములను యే కాగ్రతవలనఁబుట్టిన సంస్కారములు తొలఁగించును ఏ కాగ్రతచే జనించిన సంస్కారములను నిరోధమునుండి గలిగిన సంస్కారములు నిగ్రహించును. నిరోధముచే గలిగిన సంస్కారములు మాత్రము యే కాగ్రతవలనఁ బుట్టిన సంస్కారములను పోఁగొట్టుచు అవియు పోవుచున్నవి.

ఇందులకు దృష్టాంత మెట్లనఁగా:— వెండితో సీసమును కేర్చి పూడినయెడల వెండిలోనుండు మలినమును పోఁగొట్టి అదియును (సీసమును) పోవునట్లు అని తెలియఁదగినది. ఈ అసంప్రజ్ఞాత సమాధికి ఉత్తమమైన గృహే కారణము.

అవి. యోగాభ్యాసముకొఱకు ఉపాయమును జెప్పువారై సానంద సాన్న్యత సమాధులయందుండువారి స్వరూపమును నిరూపించుచున్నారు.—

పాశుపతీల యోగశాస్త్రము,

19. భవప్రత్యయో విదేహప్రకృతిలయానామ్.

తా. విదేహులయొక్కయు ప్రకృతిలయులయొక్కయు సమాధి జననములనువాహనములైన సంస్కారములకుఁ గారణ మైంది.

వి భవప్రత్యయనఁగా:— పంచభూతములు, ఇంద్రియములు అను వికృతితత్త్వములయందైనను, లేక ఆవృత్తము, మహత్తు, అహంకారము, సంకల్పశక్తియు అను ప్రకృతితత్త్వములయందైనను, (నైన చెప్పినవియెల్ల ను ఆవృత్తతత్త్వము కావన్నప్పటికిని) ఆత్మ యనెడి తలంపును, అందుచే జనించిన యోగమును భవప్రత్యయ మనఁబడును. ఈ భవప్రత్యయము విదేహులకు, ప్రకృతిలయులకు కలుగును.

విదేహు లనఁగా:— సానందసమాధియం దుండువారు. వీరు ప్రధాన భూతములైన తత్త్వమును తెలియనివారై, శుద్ధసత్త్వగుణ పరిణామ మునకే ఆనందము నొందియుండుటం బట్టి దేహాహంకారములు లేనివారై యుండును.

అనఁగా:— పంచభూతములు, ఇంద్రియములు, వీనిలో నొక్కొక దానిని ఆత్మ యని భావించి వానినే యుపాసన (భావన) చేయువారికి. ఆపాసన అంతఃకరణమున పట్టియుండును. కావున వారు శరీరమును విడిచిన తర్వాత పంచభూతములలో నైనను, లేక ఇంద్రియములలో నైనను లయమునుబొంది సంస్కారములతోమాత్ర మున్నట్టి మనస్సుకలవారై యీ భౌతికశరీరము లేనివారై యుండును. ఇట్టివారే దేవతలు వీరి చిత్తము నందు సంస్కారములతోఁ గూడినవార మనెడి తలంపుమాత్ర ముండునేగాని కృత్తులేవియు కలుగవు. వీరు కొన్నాళ్లు దేవతలైయుండి మరల సంస్కృతిని (సంసారమున) ప్రవేశింతురు. కాబట్టి వీరికి మోక్షము లేదు. భూతముల నుపాసించువారు నూలు మన్వంతరములును, ఇంద్రియముల నుపాసించువారు పదిమన్వంతరములును దేవతలుగా నుందురు. వీరే విదేహులనఁబడుదురు.

ప్రకృతియు లనఁగా :—సాన్న్విత సమాధియం దుండువారు. వీరును పరమాత్మును దర్శింపవలె శుద్ధసత్త్వగుణమును విడిచి చిత్స్వకాశము నందు నిలిచి ఆనందమయ్యలై యుండురు వీరి చిత్తము స్వకారణమైన ప్రకృతియందు లీనమై యుండును. కావున విదేహప్రకృతిలయులయొక్క యోగమును ఆభాసమైనదే పరమాత్మును దర్శించువారు సత్త్వాదిగుణముల యం దాశేను విడిచి నైరాశ్యమువలన ఆసంప్రజ్ఞాతీసమాధిద్వారా కైవల్య పదవిని చెందవలయును. అనఁగా, ముక్తిని గోరువాఁడు పరతత్త్వము నెఱింగి దానినే యుపాసన (భావన) చేయుటకు మిక్కిలి ప్రయత్నము చేయ వలయును.

అనఁగా :—అవ్యక్తతత్త్వము, మహత్తత్త్వము, అహంకార (అభిమాన) తత్త్వము, పంచతన్మాత్రలు, వీనిలో నొక్కొకదానిని ఆత్మగా భావించి యుపాసన చేయుటవలన ఆవాసనమైన చెప్పిన అవ్యక్తానులలో నొక్కదాని వాసన అంతఃకరణమునందు పట్టియుండును. ఇట్లు అవ్యక్తానులలో మనస్సు లీనమై యుండువారు శరీరమును విడిచినకాలమునందు ముక్తిని యనుభవించు చున్నట్లు తలంచి యుండురు. ఇందువలన కాశ్యతమైన కైవల్యప్రాప్తి సిద్ధింపదు. ఎట్లనఁగా, వర్షాకాలము పోయినమీఁద మన్నెపోయిన కప్ప మఱల వర్షము కురిసినవెంటనే యెట్లు కప్పయగుచున్నదో, అలాగే అవ్యక్తానులలో మనస్సు లీనమై యుండువారు మఱల సంసారు లగుదురు. అవ్యక్తతత్త్వమును ఉపాసించువారు లక్షమన్వంతరములును, మహత్తత్త్వమును ఉపాసించువారు పది వేలమన్వంతరములును, అహంకారతత్త్వమును ఉపాసనచేయువారు వేయి మన్వంతరములును కైవల్యము ననుభవించువాఁవలెనుండి మఱల సంసారులగు దురు. వీరే ప్రకృతిలయు లనఁబడుదురు.

అవ. విదేహప్రకృతి లయవ్యక్తిరిప్తులైన యోగులు యోగసిద్ధినిఁగను విశేషప్రయత్నమును జేయవలయు ననుచున్నారు.

20. శ్రద్ధావీర్యస్మృతి సమాధి ప్రజ్ఞాపూర్వక ఇతరేషామ్.

తా. విదేహప్రకృతిలయవ్యతిరిక్తులైన యోగులయొక్క సమాధి సిద్ధికి శ్రద్ధ, వీర్యము, స్మృతి, సమాధి, ప్రజ్ఞ ఈ మొదలగునవి క్రమమైన యుపాయములు.

వి. భవప్రత్యయముగకు వ్యతిరిక్తమైన ఉపాయత్రయము నీ నూత్రము వలన చెప్పబడుచున్నది. విదేహాలయప్రకృతిలకు వేరైన సవితర్క, నిర్వి తర్క, సవచార, నిర్విచార, సమాధులయందుండు యోగులకు సానందసాస్మిత రూపసంగజ్ఞాతసమాధిసిద్ధితై యోగమునందు శ్రద్ధయును (విశ్వాసమును), వీర్య మును (ఉత్సాహమును), స్మృతియును (మఱవకుండుటయును), సమాధి యును (చిత్తైకాగ్రతయును), ప్రజ్ఞయును (వివేకమును), ఇవి క్రమముగా సాధకములై యున్నవి.

ఎట్లనగా, యోగమునందు విశ్వాసముకలవానికి చేయుదు ననెడు ఉత్సాహము కలుగుచున్నది. ఉత్సాహమువలన యోగమును, మఱవక యుండుట కలుగుచున్నది. యోగమును మఱవక యుండుటవలన చిత్తైకా గ్రత కలుగుచున్నది. చిత్తైకాగ్రతవలన యోగమును తెలిసికొను వివేకము కలుగుచున్నది.

ఇవి యొకదానికొకటి కారణములై సంప్రజ్ఞాతసమాధిని (ప్రజ్ఞను) కలుగఁజేయును. ఈ సంప్రజ్ఞాతసమాధిని అభ్యసించుటవలనను, వాని విమ యమునందలి వైరాగ్యమువలనను, అసంప్రజ్ఞాతసమాధి సిద్ధించును. ఇదియే ఉపాయప్రత్యయ మనఁబడును.

ఆవ. శీఘ్రకాలమున సమాధి సిద్ధింపఁజేయధికారమును నిరూపించు చున్నారు.—

21. తీవ్రసంవేగానా మానన్నః.

తా. తీవ్రమైన సంవేగము (జాగరూకతయైన దృఢతరసఃస్కారములు) వలనవలకు సంప్రజ్ఞాతసమాధి మిగుల సమీపము.

వి. సంవేగ మనఁగా:—కార్యసాధక మైనట్టి మిక్కిలి దృఢమైన (వైరాగ్యము) సంస్కారము. ఉపాయప్రత్యయసంపత్తి మిక్కిటముగ గలవారలకు యోగమును, దానిఫలమును, శీఘ్రముగా లభించును. ఉపాయ సంపత్తికలవారలే తీవ్రసంవేగు లనబడుదురు.

అవ. దృఢతరసంస్కారభేదములను వచించుచున్నారు.—

22. మృదుమధ్యాధిమాత్రత్వా త్తతో ౭పి విశేషః.

తా. యోగులు మృదువులు, మధ్యములు, అధికులు అని వ్యవహరింపబడుదురు. ఈ మృదు మధ్యాధికు లొకరికన్న నొకరు విశేషజ్ఞులు కావున తీవ్రసంవేగులకన్న నెక్కువవారు.

వి. మృదుపాయకులు, మధ్యోపాయకులు, అధిమాత్రోపాయకులు, అని యోగులు మూడువిధములవారు. ఈ ముగ్గురును ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా మృదుసంవేగులు, మధ్యసంవేగులు, తీవ్రసంవేగులు అని మూడువిధముల వారు. కాబట్టి యోగులు తొమ్మిదివిధములవారగుదురు. ఎట్లన,

మృదుసంస్కారభేదము గలవారు:—మృదుమృదుసంవేగులు, మృదు మధ్యసంవేగులు, మృద్వధిమాత్రసంవేగులు.

మధ్యసంస్కారభేదము గలవారు:—మధ్యమృదుసంవేగులు, మధ్య మధ్యసంవేగులు, మధ్యాధిమాత్రసంవేగులు.

అధిమాత్రసంస్కారభేదము గలవారు:—అధిమాత్ర మృదుసంవేగులు, అధిమాత్రమధ్యసంవేగులు, అధిమాత్రాధిమాత్రసంవేగులు.

అనఁగా:—మృదుసంవేగ మృదుపాయము కలవాఁడు, మధ్యసంవేగ మృదుపాయము కలవాఁడు, తీవ్రసంవేగ మృదుపాయముకలవాఁడు, మృదు సంవేగ మధ్యోపాయము కలవాఁడు, మధ్యసంవేగ మధ్యోపాయము కల వాఁడు, తీవ్రసంవేగ మధ్యోపాయము కలవాఁడు, మృదుసంవేగాధిమాత్రో పాయము కలవాఁడు మధ్యసంవేగాధిమాత్రోపాయము కలవాఁడు, తీవ్ర

సంజాగధి మాత్రోపాయము కలవాడు అని యోగి నవవిధ భేదములు గల వాడుగా నున్నాడు తీతసంజేగాధిమాత్రోపాయము కలవాడగుటకు దగిన ప్రయత్నములను చేయవలయు ననుటకై యోగులు తొమ్మిది విధముల వారని చెప్పబడెను.

అవ. పైని చెప్పిన యుపాయములకంటె సులభ మైనదానిని చెప్పుచున్నారు.—

23. ఈశ్వరప్రణిధానా ద్యా.

తా. ఈశ్వరోపాసకుడు, విద్యుత్తకర్మలాపరించి భక్తితో సమస్తమును ఈశ్వరార్పణ మని చేయనేని వానికి త్వరగా యోగము సిద్ధించును.

వి. ఈ యీశ్వరోపాసనాయోగము సులభోపాయ మైనది.

ప్రణిధాన మనగా:—భక్తివిశేషముతోఁ గూడిన యుపాసనము. విషయములవలన గలుగు మతియు నిమిత్తమై కర్మము లాచరింపక సర్వ కర్మములను ఈశ్వరునకు సమర్పింపవలయును. ఇది యోగము లభించుటకును దానిఫలము సిద్ధించుటకును గొప్ప యుపాయము. ఈ భక్తి మానసిక, కాయిక, వాచికమై యుండును.

అవ. ఈశ్వరప్రణిధానమువలన సమాధిలాభము సులభముగాఁ గల్గునని చెప్పి, యిది నా యీశ్వరుని స్వరూపమును, ఈశ్వరుడు కలఁడనుటకుఁ బ్రమాణమును, ఈశ్వరుని మాహాత్మ్యమును, ఈశ్వరుని తెలియఁజేయు శబ్దమును, ఈశ్వరుని యుపాసించుక్రియమును, ఈశ్వరోపాసనవలని ప్రయోజనమును క్రియముగాఁ జెప్ప నుపక్రమించి యిపుడు ఈశ్వరస్వరూపమును వివరించుచున్నారు.—

24. క్లేశకర్మ విచాకాశయై రశరామృత్వః పురుషవిశేష ఈశ్వరః.

తా. అవిద్యాది క్లేశములు, పుణ్యపాప మిశ్రకర్మములు, జాత్యాదులతోఁగలములు, చిత్తిమనఁడు వాగనారూపమై యుండు సుస్కారములు

అను వీచేతను కాలత్రయములచేతను బాధింపబడని పురుషశ్రేష్ఠుఁడు ఈశ్వరుఁ డనబడును.

వి. క్లేశము లనఁగా:— అవిద్య మొదలగునవి. (వీనిని రెండవ పాదమునందలి ౪-వ సూత్రమునఁ గనఁదగును.)

కర్మము లనఁగా:— విహితము, నిషిద్ధము, మూఢము అని మూఁడు విధములు.

విహితకర్మము లనఁగా:— సంధ్యావందనాదులు.

నిషిద్ధకర్మము లనఁగా:— పరహింస మొదలగునవి.

మిశ్రకర్మము లనఁగా:— పుణ్యపాపములు రెండింటితోడ సంబంధించినవి.

విపాక మనఁగా:— మైని వికరించిన కర్మములకు ఫల మగుజాతి, ఆయువు, భోగములు. (వీనిని ద్వితీయపాదము 1౩-వ సూత్రమున చూడఁదగును.)

ఈశ్వరుఁ డనఁగా:— మీఁదఁ జెప్పఁబడిన క్లేశాదులచే సంబంధపడియు కట్టువడక యుండువాఁడు.

అన. ఈశ్వరునియొక్క ప్రమాణమును జెప్పచున్నారు.—

2౪. తత్ర నిరతిశయం సర్వజ్ఞ బీజమ్.

(సార్వజ్ఞ్య బీజమ్) అని పాఠాంతరము.

తా. ఆ యీశ్వరునియందు సర్వజ్ఞుఁ డనుటకుఁ దగిన హేతువు కలదు. కాన ఈశ్వరుఁ డున్నాఁ డనుటకు ముఖ్యప్రమాణ మున్నది.

వి. ఈశ్వరుఁడు సర్వజ్ఞత్వమునకు బీజము (కారణము) అని చెప్పినందున ఆయనకంటె మఱి వేఱేదియులేదని యేర్పడెను. ఈశ్వరునియందే సర్వజ్ఞత్వమును విరూపించుటకుఁ గారణ మే మనఁగా, స్వతః జడమైన

చిత్తమునందు ఆత్మైకతన్మాభివ్యక్తివలన జ్ఞానాద్యుత్తమమైన సర్వభవములు లుచు హెచ్చుగను తిష్క్తువగు మలినముగను నిర్మలముగను ఇట్లు వ్యత్యాసములు గలవిగా పరిణమించుటంబట్టి వీనికి కారణం బొక్కఁడున్నాడని యును, అతనిచేతనే యిట్లు కలుగుచున్నదనియును తెలియఁబడుచున్నది. కావున, నిరతికము (అంతికింపై మఱి అతిశయించినది లేనిది, లేక అత్యధిమైనది) జ్ఞానశక్తి ఈశ్వరునియందే యున్న దనియును, అతఁడే మూలభూతఁ డనియును విశద మగుచున్నది.

అన. ఈశ్వరుని మాహాత్మ్యము జెప్పుచున్నారు. —

26. సర్వేషా మపి గురుః కాలే నానవచ్ఛేదాత్.

“స ఏష పూర్వేషా మపి” అనియును, “స పూర్వేషా మపి” అనియును) పాతాంతరములు.

తా. ఆ యీశ్వరుడు త్రికాలాభివ్యక్తి డగుటచే బ్రహ్మము లగు వానికిని గురువు (ఉపదేశకర్త)గా నున్నాఁడు.

వి. త్రికాలము అనఁగా:— భూతకాలము (జరిగినోయిన కాలము), భవిష్యత్కాలము (జరుగబోవు కాలము), వర్తమానకాలము (జరుగుచుండు కాలము), ఈశ్వరుడు ఈ కాలములవలన బాధింపఁబడఁడు. ఎల్లప్పుడు నుండువాఁడు గాన నాతనికి కాలము నిర్లయము లేదు, కాబట్టి అప్పు డప్పుడు జగన మొందు బ్రహ్మాదులకు భర్తముల నుపదేశించువాఁడుగా నున్నాఁడు.

అన. ఈశ్వరోపాసనకొఱ కతని నాదుమును జెప్పుచున్నారు. —

27. తస్య వాచకః ప్రణవః.

తా. ఆ యీశ్వరునకు ఓంకారమే (ప్రణవము) నామధేయము.

వి. ఈశ్వరుడు “ఓమ్” అని చెప్పఁబడును. ఓమ్ అనునదే ప్రణవము. ప్రణవ మనఁగా, అందఱిచేతను స్తోత్రము చేయఁబడునది; లేక దీనిచే

నీశ్వరుడు స్తుతింపబడును. లేక, ఈశ్వరుని యిది అధికముగా స్తుతి చేయును. అనఁగా:—ఒకఁడు తండ్రియును ఒకఁడు కొడుకు నై నప్పుడు, ఇతఁడు ఈతనికే తండ్రి యనియును, ఇతఁడు ఈతనికి కుమారుఁడనియును చెప్పనట్టి సంబంధ (అకల్మిత మైన నిత్యసంబంధ) మెట్టిదో, అట్లే ఈశ్వరునకును ప్రణవమునకును గల నిత్యసంబంధమును తెలిసికొనవలయును.

అవ. ఈశ్వరోపాసనాక్రమమును జెప్పుచున్నారు.—

28. తజ్జప స్తదర్థ భావనమ్.

తా. మూడున్నర మాత్ర గల ఓంకారమును జపము చేయుటయు, ఆ ఓంకారముయొక్క అర్థమును భావించుటయు ఉపాసన యనబడును.

ఓ. ఓంకారముయొక్క మూడున్నరమాత్ర యేదనఁగా:—అ-ఉ-మ-అర్ధమాత్ర. ఇవి చేరిన ఓంకారమును పదేపదే చింతించుట జప మనఁబడును.

ఓంకారార్థమును భావించుట యనఁగా:—ఓంకారార్థ ప్రదుఁడైన ఈశ్వరుని ధ్యానము చేయుట. అనఁగా, యోగమును చేయుచు ప్రణవము నుచ్చరింపవలయు ననియును ప్రణవము నుచ్చరించుచు యోగము నాచరింపవలయు ననియును భావము. ప్రణవజపము చిత్తైక్యగ్రతట ఉపాయము కనుక సమాధిసిద్ధికై యోగు లవశ్యము దీనిని జపింపవలసినది. ఇందువలన పరమాత్మ ప్రకాశించును.

అవ. ఈశ్వరోపాసనా ఫలమును జెప్పుచున్నారు.

29. తతః ప్రత్యక్షేత నాధిగమో ౭వ్యస్తరాయా ౭భావశ్చ.

తా. ఆ ఈశ్వరుని జెప్పిడి ఓంకారజపమువలన చిన్మాత్రుఁడైన పురుషునియొక్కవిఘ్నములు తొలఁగును; జ్ఞానము లభించును.

వి. తనకంటే వేరైన ఈశ్వరుని ధ్యానము చేయుటవలన ఆత్మ సాక్షాత్కార మెట్లు కలుగు ననగా, ఈశ్వరస్వరూపమువలె ఆత్మస్వరూప మునై యుండుటంబట్టి ఈశ్వరోపాసనవలన ఆత్మస్వరూపము తెలియఁ బడును.

అవ. యోగవిఘ్నము లైన అంతరాయములను జెప్పచున్నారు. —

30. వ్యాధి స్త్యాన సంశయ ప్రమాదాల న్యావిరతి
ర్యాగింతిదర్శనాల్బభూమిక త్యానవస్థితత్వాని
చిత్తవిక్షేపాస్తే నైవరాత్యం.

తా. రోగములు, యోగకర్మావర్తత, సందేహము, అజాగ్రత్త, మత్తత, అస్థిప్తి, భ్రమ, సమాధిస్థితి కుదురుకపోవుట, చిత్తస్థైర్యము లేకుండుట అను నీ చిత్తవికారములు యోగవిఘ్నము లనఁబడును.

వి. వాత పితృ శ్లేష్మాదిధాతువైషమ్యముచే గలుగు జ్వరాదివ్యాధులును, అంఘాటవముతప్పి చిత్తము పరిచేయుటకు దగియుండని కర్మావర్తత యుండదు స్త్యానమును, యోగము సాధ్య మగునో కాదో యను సంశయమును, యోగము నాచరింపక ఉదాస్యతతో నుండుట యనెడు అజాగ్రత్త ప్రమాదమును, చిత్తమును దేహమున మదించి యేమియు తోచక మత్తతగా నుండు అలస్యమును, విషయనుభూసులయందు తృప్తి జెందని అవిరతియును, యోగమునందు భ్రమ జెందియుండు భ్రాంతిదర్శనమును, ఏవో కారణాంతరములవలన యోగము కలుగకపోవుట యను అల్పభూమికత్వమును, సమాధిస్థితి కలిగిన దనియందు నిలకడలేకపోవుట యనెను అనవస్థితత్వమును అను నీలొమ్మిదియును చిత్తైకాగ్రతకు విరోధములు గాన ఇవి చిత్తవిక్షేపము లనియును, అంతరాయము (విఘ్నము) లనియును చెప్పఁబడెను.

అవ. మఱికొన్ని అంతరాయములను వక్కాణించుచున్నారు. —

31. దాఃఖ దౌర్భాగ్యసన్యాజ్ఞమేజయత్వ శ్వాస ప్రశ్వాసా
విక్షేప సహ భువః.

తా. దుఃఖము, మనశ్చాంచల్యము, వణఁకుట, క్వాసము, ప్రకృష్టము అనునివి చిత్తవిక్షేపమునకు (సహకారులు) తోఁబుట్టువులు.

వి. దుఃఖ మనఁగా:— అనుతాపముచేఁ గలిగిన చిత్తక్షోభము. ఈ దుఃఖము అధ్యాత్మికము, అధిభౌతికము, అధిదైవికము అని మూడువిధములు. ఈ అధ్యాత్మికము శరీరము, మానసము అని రెండువిధములు; కాశీసుము జ్వరము మొదలగునవి. మానసము కామము మొదలగువానిచేఁ గలుగునవి. అధిభౌతికము పులులు మొదలగువానిచేఁ గలుగునవి. అధిదైవికము బాహము మొదలగువానిచేఁ గలుగునవి.

దౌర్మనస్య మనఁగా:— బాహ్యభ్యంతర కారణములచేతఁ గాని, గోరిక యీడేరిక పోవుటచేతఁగాని, మనస్సు నిలుకడ లేక చంచలముగా పుండుట.

అంగమేజయత్వ మనఁగా:— ఆసనము (కూర్చుండుట,) మనస్సు, స్థిరముగా నిలువక సర్వావయవములు వడఁకుచుండుట.

క్వాస మనఁగా:— వెలుపలిగాలిని దేహములోపలికి నెక్కువగా బుచ్చుకొనుట. ఇదే ఉచ్ఛ్వాసము.

ప్రకృష్ట మనఁగా:— దేహములోపలి కాలిని యెక్కువగా బయట పుచ్చుట. ఇదే నిశ్వాసము.

అవ. చిత్తవిక్షేపనివారణార్థమైయితఠోపాయమును కేప్పన వున్నార.—

32. త త్ప్రతిషేధార్థ మేకతత్త్వాభ్యాసః.

తా. ఆ చిత్తవిక్షేపముల యొక్క నివారణముకొఱకు తనకు ఇచ్చుమైన ఏకతత్త్వమును అభ్యాసము చేయవలయును.

వి. తనకు అభిమత మైనట్టి యేదేని యొక తత్త్వాభ్యాసమువలన చిత్తవిక్షేపములను నివర్తింపవలయును. అనఁగా, ఒకతత్త్వమునందు మనస్సును నిలుపుటకు అభ్యసించవలయును.

పాద్మపతమున చిత్తము తుణిక మని చెప్పబడి యున్నది. తుణిక మనగా, తుల్యతనమునకు ఒక్కొక్కచిత్తము కలుగు చుండుట. అట్లనుక వలన అదియును ఆయావిషయములను గుఱించిన జ్ఞానమే గాని వేఱుకాదు కావున పాద్మని (వైశాఖిని) మతప్రకారము చిత్తమునకు సేకాగ్రతతస్య విశేష మనునది లేకపోవుచున్నది. ఇదికాక స్థిరమైన చిత్తము నంగీకరింపఁ యెడల, ఒకవస్తువును చూచుచున్న సేను దానిని తాకు చున్నాను అని, చూచుటకును తాకుటకును సాధన మైన ఒక చిత్తము లభిగి యున్నట్లు కలుగు అనుభవమునకు విరోధము కలుగుచున్నది. కావున పాద్మపతమున శిష్టిన చిత్తము తుణిక మనునది ఖండింపబడియెను.

అవ. చిత్తసంస్కారము నొసంగుటటి బాహ్యపరికర్మము లైన వేళే యుపాయములను జెప్పచున్నారు.

83. మైత్రీ కరుణా ముది తోపేక్షాణాం సుఖదుఃఖ పుణ్యాపుణ్యవిషయాణాంభావనా తచ్చిత్త ప్రసాదనమ్.

తా. సుఖము, దుఃఖము, పుణ్యము, పాపము (ఆ పుణ్యము), అనువానిని గుఱించిన మైత్రీ (స్నేహము), కరుణ (దయ), ముదిత (సంతోషమున), ఉపేక్ష (ఉపసేనము), అను నీవృత్తులను భావన చేయుటవలన చిత్తమునకు స్వేచ్ఛ (ప్రసాదనము) కలుగుచున్నది.

వి. మైత్రీ యనగా:—సుఖింపుచున్న సాగువులయందు మిత్రీ భావము నవలంబింపవలయును.

కరుణ యనగా:—దుఃఖింపుచున్న వారియందు కనికరము వహింప వలయును.

ముదిత యనగా:—పుణ్యము కలవానిని చూచి సంతోషపడ వలయును.

ఉపేక్షయనఁగా :—పాపులయందు ఉదాసీనుడై యుండవలయును. ఇట్లునఁగా, సుఖవంతులనుజూచి అనూయపడకూడదు. దుఃఖవంతులను జూచి ఉపేక్షతో నుండరాదు. పుణ్యవంతులయెడ ద్వేషము చేయఁదగదు. పాపులయొక్క పాపములను జూచి అనుమోదింపరాదు. మఱియు వారితో ద్వేషమును వహింపరాదు.

ఇట్లు ద్వేషరాగాదులకు ప్రతికోటులైన (విరోధులైన) మైత్రియగు లను భావముచేయుటచేత (మైత్రి)ద్వ్యాచరణవలన) చిత్తము ప్రసన్నమై సంప్రజ్ఞాతనమాఘల కుపయుక్త మగును, అనఁగా, రాగ ద్వేషాదులే చిత్త విక్షేపములను కలుగజేయుచున్నవి. మైత్రియగులమూలముగా ఆరాగాదులను నిర్మూలము చేయఁగు. అట్లు చేయుటచేత చిత్తము ప్రసన్నమైయే కాగ్రతను బొందును.

అవ. చిత్తైకాగ్రతకొఱకు అన్యోపాయమును వదించుచున్నాడు.—

34. ప్రచ్ఛర్ధన విధారణాభ్యాం వా ప్రాణస్య.

తా. ప్రాణవాయువును (ఊపిరిని) విడుచుటచేతను, నిలుపుటచే తను (రేచక పూరక కుంభకములచేతను), చిత్తైకాగ్రత (చిత్తస్థైర్యము) కలుగును.

వి. ప్రచ్ఛర్ధన మనఁగా :—లోపలి యూపిరిని ప్రమాణముచొప్పున విడుచుట, ఇదే రేచకము.

విధారణ మనఁగా :—లోపలివాయువును వెలుపలికి ప్రసరింపనీయక పట్టి యుంచుట ; ఇదే కుంభకము. ఇది వెలుపలివాయువును లోపలపూరించి దానిని నిలుపుటచే నైనను, క్రొత్తగా పూరింపక అప్పటికున్న ఊపిరిని మాత్రము పట్టుటచేనైనను కలుగును. వీనిలో వెలుపలిగాలిని లోపలికి పూరించుటను పూరక మని చెప్పఁబడును. (కుంభకములో పూరకము చేరియుండుటవలన పూరకమును గుఱించి నూత్రమున చెప్పఁబడలేదు.) ఈ మూఁడును ప్రాణాయామ మనఁబడును. దీనివలన చిత్తమునకు స్థిరత్వము కలుగును.

మఱియు ప్రాణాయామము నాడిని కుద్ధి చేయును. సకలదోషములను పోగొట్టును. దీనివలన చిత్తైకాగ్రత కలుగు నని చెప్పబడవలస రిగిన నూత్రమున జెప్పిన మైత్ర్యాదులకువదలి ప్రాణాయామమునుమాత్రము చేసినచాలు నని యొంచక యీరెంటిని ఆలంబింపవలయును. (ఈ విషయము 2-వ పాదము 49-నూత్రమున వివరింపబడును) —

అన. సుద్రక్షాత సమాధికి పూర్వము చిత్తస్థైర్యమును కలుగజేయు వేషముపాదుమును జెప్పచున్నారు. —

35. విషయవతీ వా ప్రవృత్తిరుత్పన్నా స్థితి నిబద్ధిచి.

తా. శబ్దాదివిషయములవలనఁ గలుగు ప్రవృత్తి యైనను చిత్తస్థైర్యమును కలుగజేయును.

వి. యోగాభ్యాసీ నాసాగ్రమునగు (ముక్కుకొనయందు) చిత్తమును నిల్పినే దివ్యగంధజ్ఞానమును; జిహ్వోగ్రమందు (నాలుకకొనయందు) చిత్తమును నిల్పినే దివ్యరసజ్ఞానమును, తాలములమందు (దౌడయందు) చిత్తమును నిల్పినే దివ్యరూపజ్ఞానమును; జిహ్వోమధ్యమందు (నాలుక నడుమ) చిత్తమును నిల్పినే దివ్యస్పర్శజ్ఞానమును; జిహ్వములమందు (నాలుక అడుగున) చిత్తమును నిల్పినే దివ్యశబ్దజ్ఞానమును కలుగును. అనఁగా, ఈ అగ్ర్యగుణవలన చిత్తైకాగ్రత కలుగును.

అన. మీఁద వివరించునట్టి చిత్తస్థైర్యముకొఱకు వేటొక యుపాయమును వచించున్నారు.

36. విశోకా వా జ్యోతిష్కృతీ.

తా. రజస్తమోగుణములచేఁ గలుగు దుఃఖము (శోకము) లేని సాత్వికప్రకాశావలోకనమువలన, సకలవృత్తులను లయమై చిత్తము స్థిరముగా నుండును.

వి. విశోకా=శోకములేనిది; జ్యోతిన్మృతి=మంచిజ్యోతి, అనగా, సత్త్విగుణ సంబంధి యైన ప్రకాశము.

హృదయకమలమధ్యమందు అలలు లేని క్షీరసమద్రమువలె నుండు చిత్తముయొక్క సత్త్వమును భావన చేయుటవలన గలుగు లేజన్మవలన (సాత్త్వికప్రకాశాలోకనమువలన) వృత్తు లన్నియును నశించును. అందు వలన చిత్తమునకు స్థైర్యము కలుగును.

అవ. ఉపాయాంతరమును బోధింప నెంచి తత్త్వయోజన మైన అసం ప్రజ్ఞాతనమాధియొక్కలత్త్వమును వచించుచున్నారు.—

37. వీతరాగవిషయం వా చి త్రమ్.

తా. లోక వ్యాపారములయం దాశయము. ఆ వ్యాపారముల భావనయును లేని చిత్తము స్థైర్యమును బొందును.

వి. విషయాగులయందు అభిలాషయును, వాని జ్ఞాపకమును చిత్తమునకు రానీక చేయుట వారి చిత్తముయే కాగ్రముగా నుండును. ఇది అసం ప్రజ్ఞాతనమాధికి కారణమైన యుపాయము గాని నిర్విషయక మైన చిత్తమే ఆ సమాధికి సాధక మగును. మఱియు వేదవ్యాసుడు మొదలగువారు విషయాలయం దభిలాష లేనివారు. ఇట్టివారి చిత్తమును భావన చేయుటవలన భావన చేయువారి చిత్తమును వేదవ్యాసాదులవంటి దగు నని చెప్పబడి యున్నది.

అవ. వైవిచిత్రించిన దానినిగూర్చి వేణువిధముగాఁ జెప్పచున్నారు.—

38. స్వప్ననిద్రాజ్ఞానాలమ్భనం వా.

తా. స్వప్నజ్ఞానమునుగాని, నిద్రా (నుభుప్తి) జ్ఞానమును గాని, భావనచేసెడి చిత్తము స్థైర్యముగా నుండును.

వి. స్వప్న మనఁగా:— బాహ్యేంద్రియముల వ్యాపారములు లేక మనోమాత్రముచేతనే విషయానుభవము (నుఖదుఃఖానుభవము) కలుగు

మిన్నదో, యా యుక్త స్వప్నము. అనగా:—స్వప్నమందు నిష్కలప్రదేశమునం దతిరమ్యమైన మహేశ్వరస్వరూపమును (విక్రమామును) గాంచి మేల్కొని ఆ స్వరూపమును భావన చేయుటచేతను చిత్తశ్చైర్యము కలుగును.

స్వప్నమువలె నుండు ఆభ్యాసముచేత సంప్రజ్ఞాతనమాధికిని, నుషుప్తివలె నుండు ఆభ్యాసముచేత అసంప్రజ్ఞాతనమాధికిని సాధక మగు నని తెలియవలయును.

నిద్రపోయి తేచినతర్వాత తనకు నుఖముగా నిద్రపట్టినదని యెప్పుడు తోచునో, యానిద్ర సాత్త్విక నిద్ర. అట్టి సమయమున చిత్తము శ్చైర్యముగా నుండును.

(నిద్రాస్వరూపమును ఈ పాదమునంతే 10-వ నూత్రమునఁ జెప్పించితిమను.)

అన. యోగికి యిష్టవస్తు ధ్యానముచేతను చిత్తశ్చైర్యము కల్గునని చెప్పుచున్నారు.—

39. యథాభిమతధ్యానా ద్వా.

తా. తనకు ఇష్టమైన వస్తువును ధ్యానము చేయుటవలన చిత్తము శ్చైర్యము కలుగును.

వి. లోకమునందు మనుజులకు అనేకవిధము లైన వాసన లుండుటంబట్టి యోగి యగువానికి యే వస్తువునందు వాసన యధికముగనుండి దానిపై క్రొత్త కలిగి యున్నదో, ఆ వస్తువును ధ్యానము చేసినను చిత్తమునకు శ్చైర్యము కలుగును.

అనగా:— తెలఁపలివస్తువు లగు చంద్రాదులనుగాని, లోపలివస్తువు లగు వాదీప్రకాశులనుగాని, భావనచేయుటవలన చిత్తైక్యాగ్రత కలుగును. సహజముగా తన ఇష్టమైన వస్తువు కిర, రామ, శృష్టాది రూపములుగానే

యుండును. గాన ఆట్టి స్వరూపధ్యానమువలన చిత్తము స్థిరమై యుండు నని భావము.

అవ. చిత్తస్థైర్యమువలన ప్రయోజనమును వచించుచున్నారు.—

40. పరమాణు పరమమహత్తత్వాన్తో ఽస్యవశీకారః.

(పరమమహత్తత్వాన్తో ఽస్య) అని పాఠాంతరము.

తా. మున్ను వివరించిన ఉపాయములచేత చిత్తము స్థైర్యము నొంది యుండువానికి పరమాణువు మొదలగు శ్రేష్ఠమైన మహత్తత్వము (బుద్ధి తత్త్వము) వశమగునని వశీకారము (కలుగుచున్నది.)

వి. వశీకార మనఁగా:— అడ్డుబాటలేక గోచరించుట. చిత్తస్థైర్యము కలవానికి అతినూత్నమగు పరమాణువు మొదలగు పరమమహత్తులగు ఆకాశాదులవశమగు చిత్తవృత్తి అడ్డుబాటలేక ప్రవర్తించును. నూత్నతత్త్వములు పరమాణువు లనియును, స్థూలతత్త్వములు ఆకాశాది బుద్ధి తత్త్వ పర్యంత మనియును తెలియఁదగినది.

అవ. ఇంతవఱకు చెప్పఁబడిన యుపాయములచేత నిర్మలమైనట్టి చిత్త స్వరూపముయొక్క లక్షణమును జెప్పుచున్నారు.—

41. క్షీణ వృత్తే రభిజాతస్యైవమణే గ్రహీత్వ గ్రహణ

గ్రాహ్యేషు తత్త్వైతదజ్ఞానతా సమాపత్తిః.

(అభిజాత స్వేవ) అని పాఠాంతరము.

తా. వృత్తులన్నియు నశించిపోయిన చిత్తము ఆత్మయందును, ఇంద్రియములయందును, విషయములయందును కూడి యున్నప్పటికిని, దాని వలెనే యుండుట సమాపత్తి (సమాధి). ఇది నిర్మలమైన స్ఫటికమణివలె యుండును.

వి. గ్రహీత యనఁగా:— ఆత్మ (పురుషుడు).

గ్రహణ మనఁగా:— ఇంద్రియములు.

గ్రాహ్యము లనఁగా:— విషయములు.

నూత్రమున వివరింపబడిన క్రమము అవివక్షితముగాఁ దోచినను దానిని యీ విధముగా నవ్యయించుకొనఁదగును. ప్రథమమున గ్రాహ్యము లయిన విషయములయందే యోగము (సమాధి = సమాపత్తి) కలుగును. తర్వాత గ్రహణము లయిన ఇంద్రియములయందు చిత్తము కలుగును. ఆ మీఁద ప్రసీత యైన ఆత్మయందు సమాధి కలుగును. అనఁగా, ప్రథమము వనే ఆత్మను భావన చేయుటకు సాధ్యము కాదని భావము.

దీనికి దృష్టాంతముగా స్ఫటికమణిని చెప్పఁబడెను. అనఁగా, స్ఫటిక మణి యేరంగుల కన్తువుతోఁ జేరుచున్నదో, ఆరంగులదిగాఁ గనఁబడును. అట్లే వృత్తులు లయించిన యోగియొక్క చిత్తము నిర్మలమైయుండు కారణ మునబట్టి చిన్మాత్రుఁ డైన పాక్షిపురుషునియందుగాని, ఇంద్రియముల యందుగాని, కబ్బాదివిషయములయందుగాని చేరియుండునన్నడు ఆయా కన్తువులవలె నుండును.

చిత్తవృత్తులు తీయించినమీఁద భావన చేయునట్టి కన్తువువలె చిత్త మునకు ఘణాభిము కలుగును. ఇదియే సంప్రజ్ఞాతసమాధి యనఁబడును. (ఈ విషయము ఈపాదము 17-వ నూత్రమున చెప్పఁబడియున్నది.)

అవ. సంప్రజ్ఞాతసమాధిశ్చేద మైన సవిత్కర్మసమాధిలక్షణమును తెప్పు చున్నాను—

42. శబ్దార్థజ్ఞానవికలైఽ స్సంకీర్ణా సవిత్కర్మా.

(తత్ర శబ్దార్థజ్ఞాన) అని వాతాంతరము.

తా. శబ్దము, అర్థము, జ్ఞానము, వికల్పము, వీనియొక్క కూటమి సవిత్కర్మసమాధి యనఁబడును.

వి. తత్ర అనఁగా:—ఆ సమాధులు నాలుగింటిలో అని యర్థము.

శ్రోత్రేంద్రియ గ్రాహ్య మైనది శబ్దము. ఆ శబ్దముయొక్క వివేచన అర్థము. ఆ అర్థమువలన కలుగునది జ్ఞానము. అజ్ఞానము వేరొక విధముగా భేదములేక తెలియుట వికల్పము. “విప్రస్యా” అనునది శబ్దము. ఈ శబ్దమునకు వేదపాఠకుడు (బ్రాహ్మణుడు) అనుచు అర్థము. బ్రాహ్మణుడని తెలియుట జ్ఞానము. ఇట్లు శబ్దముతో అర్థమునకును జ్ఞానమునకును గూడ వికల్పము (అభేదము) కనబడుచున్నది. అభేదజ్ఞాన ముండునప్పుడు కలుగునదే సవిత్కర్మసమాధి. మనచెవికి వివచన భృగిరలన నూచింపబడెడు స్థితి మనెడు నిత్యశబ్ద మొకటి కలదని వైయాకరణులు చెప్పెదరు. ఇచ్చట శబ్దము ఏదిగా నున్నను బాధలేదు.

(ఈ పాదము 17-వ నూత్రమున సమాధులు నాటగింటి వివరము చెప్పబడియున్నది.)

అవ. నిర్విత్కర్మసమాధిని చెప్పుచున్నారు.—

43. స్మృతి పరిశుద్ధా స్వరూపశూన్యే వార్థమాత్ర నిర్భాసా నిర్విత్కర్మా.

తా. తాను ధ్యానించు చుండు శబ్దార్థజ్ఞానముల వికల్పము పోయి, మఱియు అవస్తువుయొక్క శబ్దార్థజ్ఞానముల జ్ఞాపకమే లేక, అధ్యానవస్తువు మాత్రము అభిముఖమైయుండుట నిర్విత్కర్మసమాధి యనబడును.

వి. అనగా:—శబ్దార్థముల తలంపు పోయినవీరికి తన స్వరూపము లేనట్లు విషయముమాత్రము గుర్తించును. ఇదే నిర్విత్కర్మము. ఇట్లనగా తాను ధ్యానించుచుండు వస్తువుమాత్రమే ప్రకాశించునని భావము.

విషయ మనగా:—ఘటము, గోవు మొదలగు వస్తువులు.

బౌద్ధులమతమున పరమాణువుల సముదాయము ఘటాది పదార్థములనియును, వేఱువస్తువు లేదనియును చెప్పబడి యున్నది. ఇది సరికాదు, ఎట్లనగా, పరమాణువులే ఘట మని చెప్పగా అభేదమును, పరమాణువుల

తలన ఘటము గలిగి దని చెప్పటవలన భేదమును గలుగుచున్నది. గాన, ఘటమునను పరమాణువులకును తాదాత్మ్యము కల దని తెలియదగినది.

అవ. సవిచార నిర్విచార సమాధిలక్షణములను జెప్పచున్నారు.—

44. ఏతయైవ సవిచారా నిర్విచారా చ సూక్ష్మనిషయా
వ్యాఖ్యాతా.

తా. స్థూలనిషయములైన సవిత్కర్మ నిర్విత్కర్మసమాధుల నిరూపణమువలన సూక్ష్మనిషయములు గల సవిచారి నిర్విచార సమాధులు నివృత్తింపబడెను.

వి. ఇదివఱకుం జెప్పబడిన సవిత్కర్మ నిర్విత్కర్మ సమాధులు స్థూల నిషయకములు. సవిచార నిర్విచార సమాధులు సూక్ష్మనిషయకములు. తక్కినవి యెల్లను సమానములుగా నుండును.

ఎట్లనగా:—పృథివ్యాది పంచమహాభూతములును, దశేంద్రియములును స్థూలభూతములు. ఈ స్థూలభూతముల శబ్దాచ్ఛజ్ఞానవికల్పములు గలది. సవిత్కర్మసమాధి యగుచున్నది. శబ్దాచ్ఛజ్ఞానవికల్పములు లేని స్థూలభూతములు మాత్రము గలది నిర్విత్కర్మ సమాధి యగుచున్నది.

సూక్ష్మనిషయములైన తత్త్వాత్రైయము, అంతఃకరణమును లక్ష్యము చేసిగాని ఇవి, ఎప్పుడు, ఎక్కడ, ఎట్లుపుట్టిన దనెడు విమర్శనముతో భావించుట సవిచారసమాధి యగుచున్నది.

ఇవి, ఎప్పుడు, ఎక్కడ, ఎట్లుపుట్టినది, అనేది విమర్శనము లేక వానినిమాత్రము భావించుట నిర్విచారసమాధి యగుచున్నది.

అనగా:—సూక్ష్మవస్తువులు అప్పటికి, ఇప్పటికి, నీని కిదిపేరు, అని అట్లు తేక, కాల, నామ, నిర్దేశముతో భావించుట సవిచారసమాధి యని

యును; అట్లు భావించక నూత్నవస్తువులమాత్రము స్ఫురించెను సమాధి నిర్విచారసమాధి యనియును తెలియదగినది.

నూత్నవిషయము లనఁగా:—పంచకన్యాశ్రమలనఁ గలిగెను పరమాణువులు.

అవ. నూత్నవిషయములయొక్క అవధిని చెప్పచున్నారు.—

47. నూత్నవిషయత్వం చాలిజ్ఞ పర్యవసానమ్.

తా. నూత్నవిషయము లనునది ప్రధానతత్త్వమును (ఆలింగమును) కడగాఁ గలది.

వి. గుణముల పరిణామములచేఁ గలుగు తత్త్వములు విశిష్ట లింగ మని యును అవిశిష్టలింగ మనియును, లింగమాత్ర మనియును, ఆలింగ మని యును నాల్గు విధములు.

విశిష్టలింగ మనఁగా:—పంచమహాభూతములు.

అవిశిష్టలింగ మనఁగా:—దశేంద్రియములును, పంచకన్యాశ్రమము.

లింగమాత్ర మనఁగా:—బుద్ధితత్త్వము.

ఆలింగ మనఁగా:—ప్రధానతత్త్వము. ఈ ప్రధానతత్త్వమునకంటె నూత్నమైన విషయము లేదు.

మఱియు లింగ మనునది యెప్పటికిని అయమొందనిదియును, ఎచ్చటికిని పోనట్టిదియు నని భావము.

పరమాణువులకంటెను తస్మాత్రులు నూత్నములు. దానికంటెను అనాంకారతత్త్వము నూత్నము. దానికంటెను మనతత్త్వ మనెడు బుద్ధితత్త్వము నూత్నము. మనత్రుకంటెను ప్రధానము (ఆలింగము) నూత్నము. కావున దానికంటె నూత్నమైనది మఱి యేదియును లేదు.

అ. సవితర్క నిర్వితర్క సవిచార నిర్విచార సమాధులయొక్క ఏకవాక్యమును నిరూపించుచున్నాడు.—

46. తా ఏవ సబీజ స్సమాధిః.

తా. ఇదివఱకుఁ జెప్పిన సవితర్క, నిర్వితర్క, సవిచార, నిర్విచార సమాధులు నాలుగును సబీజసమాధి లనఁబడును.

వి. సబీజ మనఁగా:—ఆలంబనము; లేక సంప్రజ్ఞాతము. అనఁగా విషయమును తాను అనుభవించునట్లు తెలియునట్టి సమాధులు సబీజ సమాధులు.

మఱియు నీ సమాధులలో ఆత్మకును అంతఃకరణమునకును భేదజ్ఞానము వుండదు కావున, సబీజ సమాధి లనఁబడియెను. బీజ మనఁగా, సంసారబంధముయొక్క బీజ మనియుఁ గలదు.

అ. నిర్విచార సమాధియొక్క ప్రయోజనమును జెప్పచున్నాడు.—

47. నిర్విచారవైశారద్యే అధ్యాత్మప్రసాదః.

తా. నిర్విచార సమాధియొక్క అభ్యాసబలము కలన అధ్యాత్మ ప్రసాదము (బుద్ధికి నిర్మలత్వము) కలుగుచున్నది.

వి. అనఁగా సవితర్కమునకు ఫలము నిర్వితర్కమును, నిర్వితర్కమునకు ఫలము సవిచారమును, సవిచారమునకు ఫలము నిర్విచారమును అగుటంబట్టి నిర్విచారమునకు ఫలము అధ్యాత్మప్రసాద మని చెప్పఁబడినది.

అధ్యాత్మప్రసాద మనఁగా:—లోకములో నిదివఱకు జరిగియున్న సకల వ్యాపారములను ఒక్కమాటు తన ఆత్మలోనే గుర్తించుట.

వైశారద్య మనఁగా:—నిర్మలత్వము. నిర్మలత్వము కలిగినచో చిత్తమునకు దృఢమైన స్థిరత్వము కలుగును. అప్పుడు ఆత్మయు పరిశుద్ధము గలదై యుండును.

అవ. ఋతంభరప్రజ్ఞా లక్షణమును తెప్పచున్నారు.—

48. ఋతుమృగారా తత్ర ప్రజ్ఞా.

తా. బుద్ధికి నిర్మలత్వము కలిగినవారైన యెప్పుడును వికల్పము నొందని సత్త్వముతోఁ గూడిన ప్రజ్ఞ కలుగును.

వి. ఆధ్యాత్మ ప్రసాదమువలనఁ గలిగెడు తెలివియే ఋతంభరము. ఋత మనఁగా సత్యము. దానిని భరించునది ఋతంభరము. అనఁగా ఆ సత్యము లేని ప్రజ్ఞ (తెలివి) యని భావము.

అనఁగా:—నిర్మలమైన బుద్ధియందు వికల్పములేని నిజమైన ప్రజ్ఞా విశేషము (ఋతంభరాప్రజ్ఞ) కలవాఁడా ప్రజ్ఞవలన సకల పదార్థముల నిజ స్వరూపమును చక్కఁగా తెలిసికొనెడి శక్తి గలవాఁడై యోగమునందు ఆత్మ్యత్రమస్థితిని పొందును.

అవ. ఋతంభరాప్రజ్ఞయొక్క విశేషమును ప్రశంసించుచున్నారు.—

49. శ్రౌతానుమాన ప్రజ్ఞాభ్యాం సామాన్య విషయా విశేషార్థత్వాత్. (శ్రుతానుమాన ప్రజ్ఞాభ్యా మన్యవిషయా) అని పాఠాంతరము.

తా. సామాన్యముగా శ్మలవిషయక ప్రజ్ఞలైన ఆగమ ప్రమాణము చేతను, అనుమానప్రమాణముచేతను పుట్టునట్టి ప్రజ్ఞలకంటెను; ఋతం భరాప్రజ్ఞ నూత్నవిషయములయందును, చిన్మాత్రుఁ డైన పురుషుని యందును గల విశేషములను గోచరింపజేయును; గాన విలక్షణ మైనది.

వి. శ్రుత మనఁగా:—ఆగమ (శబ్ద) ప్రమాణమువలనఁ గలిగెడు జ్ఞానము. అనుమాన మనఁగా:—తెలిసిన దానింబట్టి తెలియని దానిని ఊహించుట. ఆగమవలన సామాన్యము లైన స్థూలవిషయముల ప్రత్యక్ష మును, అనుమానమువలన భూతనూజ్ఞాదుల పరోక్షజ్ఞానమును కలుగును.

ఋతుంధరా ప్రజ్వలన భూతనూత్ములైన బన్యాత్రములయొక్కయు, అంతఃకరణముయొక్కయు, చిన్మాత్రులైన పురుషునియొక్కయు, విశిష్టస్వరూపస్థితులు ప్రత్యక్షముగా చక్కగా తెలియును. అనగా నూత్మమైనట్టియు, దూరమునం దుండునట్టియు, దృఢ నుండునట్టియు, సకల వస్తురూపములు విమర్శనముగా తెలియును. కాబట్టి శ్రాతానుమాన ప్రజ్వలకంటెను ఋతుంధరాప్రజ్వ విలక్షణ మైనది.

ఈ ఋతుంధరాప్రజ్వకు తాపికులు యోజప్రత్యక్ష మని చెప్పెదరు. ఇది యుక్తప్రత్యక్ష మనియును, యుంజాప్రత్యక్ష మనియును లేండు విధములు. యోసిద్ధి లిగినవాడు యుక్తుఁడు. యోగాభ్యాసము చేయువాడు యుంజానుఁడు. యుక్తునకు కావలసినప్పుడు సకలవస్తువులును గోచరించును. యుంజాననకు సదా సకలవస్తువులును గోచరించు చుండును.

అన. ఋతుంధరా ప్రజ్వయొక్క ఫలమును జెప్పచున్నారు.

50. తజ్జ సంస్కారోఽన్యసంస్కార ప్రతిబద్ధి.

తా. ఋతుంధరా ప్రజ్వలనఁ బుట్టిన సంస్కారము, ఇతరము లైన బహిర్ముఖజ్ఞానముచేఁ బుట్టిన సంస్కారములను నిరోధించును.

వి. ఋతుంధరాప్రజ్ఞ, బహిర్ముఖముచే జనించిన సంస్కారములను నిర్విచారకమాధిపత్యంబున గలిగిన సంస్కారములను సహా తమ కార్యములను చేయుటకు సామర్థ్యములేని వానినిగాఁ జేయును. అనగా, కార్యకారి కాకుండ చేయును. తత్త్వజ్ఞానరూపము లగు సంస్కారములును బలము గలది యగుటచే ఇతర (అజ్ఞానములనఁ గల్గిన) సంస్కారములను బాధించును. కాబట్టి ఋతుంధరా ప్రజ్ఞను దృఢముగా నభ్యసింపవలయును.

అన. అసంప్రజ్ఞాతనమాధిలక్షణమును జెప్పచున్నారు.—

51. తస్యాపి నిరోధే సర్వనిరోధాన్నిర్భజస్సమాధిః.

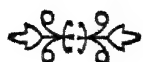
తా. ఆ ఋతంభ రాప్రజ్ఞకును, సంప్రజ్ఞాతనమాధికిని సహా నిరోధము కలుగఁగా, చిత్తవృత్తులు నశించును. అందువలన నిర్భజనమాధి కలుగును.

వి. సానందసాన్మితసమాధులను, ఋతంభ రాప్రజ్ఞను నిగ్రహించుటచేత, చిత్తమునందు యేవృత్తి కలిగినను దానిని కలుగ నీయుదు. అఁగా సమస్త చిత్తవృత్తులును, స్వకారణమైన చిత్తయందు లయించును. అప్పుడు శుద్ధబుద్ధముక్త స్వరూపమును నిత్యనిరతిశయ మహాకైవల్యస్థితియు నైత పురుషునియొక్క స్వస్వరూపస్థితి కలుగుచున్నది. అఁగా చిన్మాత్రుఁడైన పురుషుఁడు స్వస్వరూపమున నున్నవాఁడగుచున్నాఁడు. ఇది జననమరణ ప్రవాహరూప మైన ఘోరసంసారములలో దగులనీయక చేయును; గాన నిర్భజనమాధి యని చెప్పఁబడెను.

పాతంజల యోగశాస్త్రమునందు

యో గ పా ద ము

స మా ప్ర ము.

ఓమ.

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

పాతంజలయోగశాస్త్రము.

౨. సాధనపాదము.

శ్లో. తే తే దుష్ప్రపయోగర్థి సిదయే యేన దర్శితా,
ఉపాయా స్స జగన్నాథ స్త్యోతోఽస్తు ప్రార్థితాప్రయే.

అ. క్రియాయోగస్వరూపమును నిరూపించుచున్నార.—

1. తప స్విధ్యా యేశ్వరప్రణిధానాని క్రియాయోగాః.

తా. కృచ్ఛ్రచాంద్రాయాణాది తపస్సులును, వేదమంత్రముల జపమును, ఫలాపేక్ష లేక తాను జేయుకర్మముల నీశ్వరున కర్పించుటయును, క్రియాయోగములనఁబడును.

ని. ప్రథమపాదమున యోగస్వరూపమును, యోగోపాయములను, యోగవిధానములను, సమాపితచిత్తునకు (స్వస్థచిత్తునకు) సబీజ నిర్బీజ సమాధిరూపం బగు యోగమును చెప్పఁబడియె. ఇప్పుడు యోగాపేక్ష గల చివలచిత్తునకు (వ్యక్తితచిత్తునకు) సాధ్య మెట్లుగ నని యాలోచించి యోగమునకు సాధక మైన యీ సాధనపాదమునందు క్రియాయోగముల క్రమము మొదలగువానిని వివరింపఁబడినది. తపము చేయుటయైనను ధాతుజైవమృత్యునను బొడమించి చిత్తమును జేతుత్తనంత చేయఁదగదు.

ఎట్లనఁగా:—బంగారమును పుటము బెట్టుట, అందలి దోషమును దొలఁగించుటకు మాత్రమేగాక, బంగారమును భస్మముచేయుటకు గాదు. కాబట్టి జాగ్రూకతతో తపం జూపింపవలయును.

తప మనఁగా:—కాస్త్రాంతరోపదిష్ట మైన కృచ్ఛ్రాచారాదులను దుర్లభము.

స్వాధ్యాయ మనగా:—ప్రణవపూర్వక మైన మంత్రానుష్ఠానము.

ఈశ్వరప్రతిభాన మనఁగా:—ఓంకారవాచ్యుండైన ఈశ్వరుని ఉపాసించుట. (దీనిని 1-పాదము 26-27-వ సూత్రములను చూడుము).

అవ. క్రియాయోగ ప్రయోజనము వచించుచున్నారు.—

2. సమాధిభావనార్థః క్షేత్రతనూకరణార్థశ్చ.

తా. పైని చెప్పిన క్రియాయోగము సమాధిస్థితీకరణమునకును, క్షేత్రములను నశించుటకును వ్రుపయోగ మైనది.

వి. ఈ క్రియాయోగము సమాధిని నిష్పన్న మొనరించి అవిద్యాది క్షేత్రములను క్షీణింపఁ జేయును. అందువలన నిర్మలసత్త్వ పురుషాభ్యాసమును, చిత్తైకాగ్రతయును కలుగును. యోగాపేక్ష కల చపలచిత్తులగు వారెల్లరు నీ క్రియాయోగమును చేయవలయును.

అవ. పంచక్షేత్రములను నిరూపించుచున్నారు.—

3. అవిద్యాస్మితా రాగద్వేషాభినివేశాః శబ్దకేళాః.

తా. అవిద్య, అస్మిత, రాగము, ద్వేషము, అభినివేశము అను నీ యెదురు క్షేత్రములు.

వి. క్షేత్రము లనఁగా:—విపర్యయము లనియును, మిథ్యాద్వైప్తిరూపము లనియును తెలియునది. (ఈ విషయమును 1 పాదము 7-వ సూత్రమున చూడుము).

అజ్ఞానమనునది అవిద్య; నాకు సంభవించినదికదా యనునది అస్మిత ప్రపంచముఖ సాధనానామమైనది రాము; కన సంకల్పమునకు కలుగ విఘ్నములకు తొలగించికొనుటకు బుట్టునది ద్వేషము; కకలక్షణ సంకల్పతతో జీవింపుచుండవలయు నను ఆకారూపకమైనది అభినివేశము. ఇయోగమునకు విఘ్నకారకు. సంసారమును వృద్ధిచేయును; దుఃఖమున కలుగజేయును; కావున క్షేకము లనబడియెను. అనగా, బాధారూపమైన పరితాపమును కలుగజేయునది. ఇవి చిత్తమునందు నెలకొని సంసారమున మైన ప్రాపంచికధర్మమును దృఢపఱచును.

అన. అవిద్యయే క్షేకమునకు ప్రధాన కారణ మని చెప్పచున్నారు.—

4. అవిద్యా క్షేత్రము త్రరేషా ప్రసుప్త తనువిచ్ఛిన్నో దారాణమ్.

తా. అవిద్యాద్వైకములు పరస్పరము సమానములుగా నున్నను, (విద్రోహకుని విచ్ఛిన్నోదారములైనను) క్షేకములకు ప్రధాన కారణమైనది అవిద్య యనబడును.

వి. నేను నే నని బుద్ధికి ఆశ్చర్యముగా నాత్మనెఱిగించునట్టి అస్మిత యనెడు క్షేకమునకును; ముఖానుస్మృతిచేత నగునట్టి ఆయా వస్తువులయందు గలుగు స్వీకారేచ్ఛారూపంబగు రాగంబునకును; దుఃఖకర మనియెడు అనుస్మృతిచేత ఆయావస్తువులయందు గలుగు పరిహరబుద్ధిరూపంబగు ద్వేషంబునకును; వెఱకు కాబోవు యిష్టభంగమరణాదికము ననుసరించి కలుగునట్టి భయరూపం బగు అభినివేశంబునకును; ఆధారమై (జన్మస్థానమై) యుండునట్టిది అవిద్య యనబడును.

అనగా :—ప్రాణులు బాల్యదశయందు తమతమపనులను చేయుటకు క్షేత్రాలక చిత్తమునందు పయండి నిద్రపోవునట్లుగను, ఆ బాల్యావస్థపోయి యౌషవావస్థవచ్చుట పూర్వస్థితియందుండు ప్రాణులయందు ప్రజ్ఞ గల

శరీరములు కలిగియుండునట్లును, యావనావస్థయందు ఒకచానిలో నొకటి మిశ్రము గాక తమతమ పనులను చేయుచుండునవిగాను, యావనాంతరావస్థలయందు క్రమముగా వృద్ధి యగు ఉత్కృష్టదశ కలవిగాను నుండునట్టి అస్మికము, రాగము, ద్వేషము, అభినివేశము అను వీనికి అవిద్యయే కారణము. ఎట్లన; ప్రాణులయొక్క బాల్యావస్థవస్థలయందు వృద్ధి యగుచు వచ్చుచుండినట్లెట్లను, అస్మిక రాగ ద్వేషాభినివేశములు ఆ అవిద్యయొక్క సహాయబలముచేతనే క్రమక్రమముగా వృద్ధి యగుచు వచ్చుచుండుటవలన తక్కిన క్షేత్రములకు అవిద్యయే మూలకారణము. కాబట్టి అవిద్యను సమర్థగ జ్ఞానముచే నివర్తింపజేసినచో తక్కిన క్షేత్రములు పుట్టుటకు అవకాశములేక పోవును.

మఱియు అసంప్రజ్ఞాత సమాధినిష్ఠలయందు ఈ అవిద్యారులు దగ్ధ భీజములవలె నిర్మూల మగుచున్నవి. సానంద సాన్నిత సమాధినిష్ఠలయందు నిద్రపోవుచున్నవి. సవిచార నిర్విచార సమాధినిష్ఠలయందు శరీరములు కలవిగా నున్నవి. సువితర్క నిర్వితర్క సమాధినిష్ఠలయందు చిరశయిలై తమ తమ పనులను చేయుచున్నవి. కర్మకులయందును ఇతరులయందును ఉత్కృష్టస్థితియందున్నవి. గాన, అవిద్యను విడుచుటకు ప్రయత్నింపవలయును. అస్మిక తాదులు నాలుగింటికిని ప్రణుప్తి, కృత, విచ్ఛేదము, ఔత్కట్యము అని నాలుగు దశలు కలవు. వీనికిని అవిద్యయే మూలము.

విదేహ ప్రకృతిలయలయందు బీజక్షిప్తోనే యుండుట ప్రణుప్తి; విపర్యయముగా భావించుటచేత బలము తగ్గియుండుట కృత; ఇవి రెండును యోగవశముచే బుట్టిన యుపస్థలు క్రోధము కలుగునప్పుడు కామమునకు కలుగుభంగము విచ్ఛేదము; కామినీసమావేశాధి నిమిత్తములచే గలుగు ప్రకోపము ఉత్కటము; వీరికన్నిటికిని (కుండల మన్ను ప్రకృతి యొక్కట్లు) అవిద్యయే ప్రకృతి అనగా నిమిత్తకారణము.

ఈ యవిద్య తస్యచ హేచ్ఛుచ ఉపచయాపచయములు గల వస్తువుతో తుల్యముగా నుండుటంబట్టి దీనికి నాశము కలుగును. కావున దీనిని నివర్తింపఁ జేయవలెను.

అవ. అవిద్యాక్షేపస్వరూపమును నిరూపించుచున్నారు.—

5. అనిత్యశుచి దుఃఖానాత్మను నిత్యశుచి సుఖాత్మ ఖ్యాతి గవిద్యా.

తా. అనిత్యము లైన వస్తువులయందు నిత్యత్వమును, అపరిశుద్ధమైన దేహదులయందు శుచిత్వమును, దుఃఖాదులైన ప్రపంచ విషయములయందు శుభిత్యమును, ఆత్మకాని శరీరమనందు ఆత్మితత్వమును భావించుట అవిద్య యనఁబడును.

వి. అనిత్య మనఁగా :— పృథివి, వస్త్రములు, పాత్రములు, ఆభరణములు మొదలైనవి.

అశుచి యనఁగా :— కామినీదేహదులందు పరభోగ్యతా రూపమును స్వదేహదులును.

అశుభిత్య మనఁగా :— దుఃఖాత్మక మగు జన్మము; లేక ప్రాపంచిక విషయజ్ఞానము.

అనాత్మ యనఁగా :— స్వశరీర శ్రుత్ర)దారాదులు.

అవిద్య యనఁగా :— లేని యంశమును వున్నట్లు కనఁబఱచునట్టి యొక విధమైన బుద్ధియేగాని అభావ మైనదికాదు ఇది అనాదిగా అత్మతో నంటి యుండు మత్తత దీనిని పరాకుగా నుండెడి మదదశ యనవచ్చును.

మిథ్యరూపమైన అనిత్యమందు నిత్యత్వజ్ఞానమును, అశుచిత్వమునందు శుచిత్వజ్ఞానమును, దుఃఖాత్మకమనందు శుభిత్యజ్ఞానమును, అనాత్మయందు ఆత్మితత్వజ్ఞానమును కలిగియుండుటకు కారణము అవిద్యయగును. ఇట్లు అపూర్వకార్యములందు పూర్వత్వజ్ఞానమును, అనర్థములయందు అర్థత్వ

జ్ఞానమును కలిగించి సంసారమును వృద్ధిచేయును గాన, అవిద్యను తొలగఁ ద్రోయవలయును.

అవ. అస్మితాష్టకే స్వరూపమును నిరూపించుచున్నారు.—

6. దృగ్దర్శనశక్త్యో రేకాత్మతై వాస్మితా.

తా. చిన్మాత్రుడైన సాక్షిపురుషుడు, రజస్తమోగుణములు లేని శుద్ధసాత్త్విక పరిణామరూపమైన అంతఃకరణము, వీనియొక్క వికృతము అస్మిత యనెడు స్థేక మనఁబడును.

వి. పురుషుడు అజడము, అంతఃకరణము జడము; పురుషుడు భోక్తృత్వ, అంతఃకరణము భోగ్యము, ఇట్లు పరస్పరము భిన్నరూపము లైనను, వీనిభేదము తెలియకయుండు జ్ఞానముచే గలుగు నే ననెడు అభిమానము అస్మిత యనఁబడును. చిన్మాత్రుడైన పురుషుడు దృక్పక్షి, బుద్ధితత్త్వము, దర్శనశక్తి; వీనియొక్క వికృత్యాసము అస్మిత.

అనఁగా :—భోక్తృశక్తియైనట్టి పురుషతత్త్వమునకును, భోగ్యశక్తియైనట్టి బుద్ధితత్త్వమునకును అత్యంతవిభాగమును, అత్యంత సంకరమును కలిగియుండఁగా, నే ననెడు అభేదాధ్యాసమువలన భోగకల్పనము కలుగును. ఇట్లు కలుగుటకు అస్మితయే కారణము.

అవ. రాగక్షేపక్షణమును నిర్వచించుచున్నారు.—

7. సుఖానుశయీ రాగః.

తా. ప్రపంచసుఖమును ఆనుసరించుటయే రాగ మనెడు స్థేక మనఁబడుచున్నది.

వి. విషయసుఖములను తెలిసినవానికి, ఆ సుఖముల జ్ఞాపకమువలన, అట్టి సుఖములకుఁ గారణమైన విషయములయందు అభిలాష కలుగుటయే రాగము. అనఁగా, సుఖజ్ఞానకు సుఖానుస్మృతి పూర్వకంబుగా సుఖసాధనంబున జనించు ఆసక్తి రాగము.

అవ. ద్వేషశ్లేశ స్వరూపమును వివక్షించుచున్నారు. —

8. దుఃఖానుశయీ ద్వేషః.

తా. దుఃఖమును అనుసరించి యుండునది ద్వేష మనెను స్థైర్య మనఁబడుచున్నది.

వి. దుఃఖజ్ఞానకు దుఃఖానుస్మృతి పూర్వకముగా దుఃఖసాధనమున జనించునట్టి వైరమే ద్వేషము అనఁగా దుఃఖము ననుభవించియుండు తలంపు కలన ఆ దుఃఖమునకు హేతువులైన వానియందు అవి తనకు గలుగఁగూడదనెడు తిరస్కారజ్ఞానము ద్వేషము.

అవ. అభినివేశశ్లేశ లక్షణమును చెప్పుచున్నారు. —

9. స్వరసవాపీ విదుషోఽపితథా రూఢోఽభినివేశః.

తా. (పీఠీలికాది బ్రహ్మపర్యంతముగల ప్రాణులకు నిమిత్తములేకయే జన్మాంతర సంస్కారబలముచేత శరీరమునకును, విషయములకును, తనకును యెడఁబాటు కలుగఁగూడదనెడు భయరూపమైన జ్ఞానము అభినివేశమనెడు శ్లేశ మనఁబడుచున్నది.

వి. తనకు పూర్వజన్మమున కలిగిన మరణదుఃఖానుభవ వాసనచేత శరీరమునకును, విషయములకును, తనకును, వియోగము (ఎడఁబాటు) కలుగఁగూడదనెడు అభిమానమును వహించియుండునట్టి భయరూపమైన నిత్యసంబంధము తెలిసినవానికిగూడ వైన తెప్పినవి గోచర మగుచుండుటయే అభినివేశ మనెడు శ్లేశము.

స్వరస మనఁగా స్వభావము, అనఁగా, వాసనాత్మకముగా మొదలు నుండి తొలగక వస్తువులజూచునపుడు పయికి వుప్పొంగు మరణభయము అభినివేశము. ఇది పరోక్షజ్ఞానము కలవానికిని అజ్ఞానికిని కలుగును.

అవ. సకల శ్లేశపరిహారో పాయమును జెప్ప నుద్దేశించి యిపుడు నూత్నరూప శ్లేశములను త్యజించుట కుపాయమును వచించుచున్నారు. —

10. తే ప్రతిప్రసవహేయూ సూక్ష్మ్యాః.

తా. సూక్ష్మరూపము లైన వైన జెప్పిన క్షేత్రములను ప్రతిలోమ పరిణామముచేత నిరాకరింపవలయును.

వి. సూక్ష్మరూపము లైన ఆ క్షేత్రములను క్రమముగా నొకదాని విడిచిన యనంతరము మఱియొకదానిని విడువవలయును. అనగా, అభినివేశమును విడిచినమీఁద ద్వేషమును, తర్వాత కామమును, ఆవల అస్మితను, ఆ పిమ్మట అవిద్యను విడువవలయును ఇట్లు వీనిని తెలిసి క్రమక్రమముగా విడుచుటవలన అవిద్య నశించును. మఱల అవి కలుగవు.

అవ. స్థూలరూపములైన క్షేత్రములను నివృత్తి చేయుట కుపాయమును బోధించుచున్నారు.—

11. ధ్యానహేయూ స్తద్వృత్తయః.

తా. తమకార్యములకు చేయుటకు ప్రారంభించియుండు ఆక్షేత్రములయొక్క సుఖ దుఃఖ మోహ రూపము లైన వృత్తులను చిత్తైక్యాగ్రతవలన నివృత్తి చేయవలయును.

వి. సుఖ దుఃఖ మోహ రూపము లైన స్థేవృత్తులను చిత్తైక్యాగ్రతవలన త్యజింపవలయును. స్థూలము లైన వృత్తులు చిత్తపరికర్యము లగు మైత్రి, కరుణ, మదితాదులవలన నువర్తించును. ఎట్లుననగా, మైలతోఁగూడిన వస్త్రమును నీటిలోవైచి వుడికినమాత్రముచే నెట్లు మైల పోవుచున్నదో, ఆప్రకార మని భావము. మఱియును. ఆ వస్త్రమునందలి కణముందలగువానిని చాటినీటిలో కడిపి వుడకబెట్టుటవలనను, ఎండలో వైచుటవలనను, ఏలాగు స్వచ్ఛ మగుచున్నదో, అలాగు క్షేత్రవృత్తులు వానికి విరోధము లైన కర్మానుష్ఠానములచేత నశించి పోవుచున్నవి.

అవ. కర్మములకును కర్మఫలమునకును కారణ మైన క్షేత్రస్వరూపమును జెప్పచున్నారు.—

12. క్షేత్రమూలః కర్మాశయో దృష్టాదృష్ట జన్మవేద
నీయుః.

తా. పుణ్యపాప మిత్రకర్మములకు మూలకారణ మైనది దుఃఖ
యాపము లైన క్షేత్రములు. ఇట్టి వాసనారూప మైన కర్మములు ఈ జన్మము
నందును, జన్మాంతరమునందును అనుభవింపఁదగినవిగా నున్నవి.

వి. దుఃఖమునకు పేతువును, క్షేత్రములకు కారణము నై, యుండు
పుణ్య పాప మిత్రకర్మముల సంస్కారమును, వానియొక్క ఫలమును, ఈ
జన్మమునందును జన్మాంతరమునందును అనుభవింపఁదగినవిగా నున్నవి.
వాసనారూపము లైన యీ పుణ్య పాప మిత్రకర్మములయొక్క ప్రబల
దుర్బలానుగుణ్యముగా పూర్వజన్మమునందలి వానినీకాడ ఈ జన్మము
నందే అనుభవింపవలసిన దగుచున్నది. ఎట్లనఁగాః—

నందికేశ్వరుడు బాల్యమునందే అతిత్వరగా మహాపుణ్యఫలము
జొనుగు పశుపతిపూజ యనెడి కర్మముచేత అజన్మమునందే దేవత్వమును,
శంభూర్దాయువును, దివ్యభోగములను బొందెను.

ధ్రువ, ప్రహ్లాదాదుల చరిత్రములును విస్పష్టమే.

విశ్వామిత్రుండు పుణ్యకర్మోక్త్యుత్పత్త్యనుచేత శ్రుతియజాతిన
విడిచి బ్రాహ్మణుఁ డాయెను.

సహస్రబాహు, అత్యంతపాతకము లొనర్చినందుచే ఆ జన్మమునందే
సర్వజన్మమును బొందెను.

ఉర్వశీ కుమారనమనందు లతారూపము నొందెను.

పాభరి కర్మవైచిత్ర్యముచేత ఆ జన్మమునందే అనేకకరీరములను
బొందెను.

ఈ ప్రకారముగా పుణ్యపాప మిత్రకర్మముల బలమునకుఁ దగినట్లు
ఆ సంస్కారఫలములను ఈ జన్మమునందును, జన్మాంతరమునందును అనుభ
వింపవలసి యున్నది.

అవ. కర్మవాసనాఫలమును నిరూపించుచున్నారు.—

13. సతిమూలే తద్విపాకో జాత్యాయు ర్భోగాః

తా. అనాదికాల సంవిత కర్మపరిపాకముకలన జాతి, అయ్యపు ఖోగము అనునివి యేర్పడుచున్నవి.

వి. అవిద్యాది క్లేశములు నశించువఱకును, ఆ పుణ్యపాప విక్ర, కర్మముల పరిపాక ఫల మగు జాతియు (జన్మమును), చిరకాల జీవితమును, నుఖదుఃఖములకుఁ గారణ మైన ఇంద్రియవిషయములను (భోగములును) కలుగుచుండును.

ఇంద్రియవిషయములు గంధాదులనియు, జాతి (జన్మము) యొక్క యాయపు ఆయాప్రాణికి నిర్ణీతమై యుండు కాలమువఱ కనియు నెఱుంగ వలయును.

అవ. కర్మపరిపాక పుణ్యపాపఫలమును జెప్పుచున్నారు.—

14. తేహ్లాద పరితాపఫలాః పుణ్యాపుణ్య హేతుత్వాత్.

తా. పుణ్య పాప కర్మల హేతువువలన నుఖదుఃఖఫలములు కలుగు చున్నవి.

వి. పుణ్యప్రాప్తి కర్మపరిపాకముచేఁ గలుగు జాత్యాయుర్భోగములు సంతోషమునకును, పాపకర్మపరిపాకముచేఁ గలుగు జాత్యాయుర్భోగములు దుఃఖమునకును కారణమై యున్నవి.

నుఖదుఃఖాదులను గలగంజేయు కర్మము, కాయక వాచిక మానసి క భేదములచే సదా జరుగుచుండుటవలన అనేకజన్మములు కలుగుచున్నవి. ఈకర్మము జన్మజన్మమునందును వృద్ధి యగు చుండును.

అవ. కర్మఫలములు యోగులకు దుఃఖరూపమై యున్న దని చెప్పు చున్నారు.—

15. పరిణామ తాప సంస్కార దుఃఖైర్దుఃఖవృత్తివిరోధా చ్య దుఃఖ మేవ సర్వం వినేకీనః.

తా. వివేకులకు (యోగులకు) కర్మముచే గలుగు నుఖదుఃఖములన్నియును దుఃఖరూపముగానే యుండును.

ని. నుఖముల ననుభవించుటయందు గల గుణవృత్తి దుఃఖరూపమే గావున, వివేకులకు సర్వమును దుఃఖమే యగును. వాటియొక్కేకాదులస్వరూపము తెలింగిన వివేకీ (యోగీ) భోగసాధనమైన సకలమును, విమమిక్రమైన అమృతమువలె దుఃఖరూపముగానే యుండును.

ఈ దుఃఖము పరిణామదుఃఖమనియు, తాపదుఃఖమనియు, సంస్కారదుఃఖమనియు మూడువిధములుగాఁ జెప్పఁబడియున్నవి.

పరిణామదుఃఖ మనఁగా—తా ననుభవించునది ముగిసి పోవుటవలన ముఱు దానిని సుపొందింపవలయు ననెడి దుఃఖము.

తాపదుఃఖ మనఁగా—తా ననుభవించునట్టి విషయమునకు విరోధి యొంది పోలే దనెడి దుఃఖము.

సంస్కారదుఃఖ మనఁగా—తన కిష్టమైన పదార్థముతోఁ గూడ అంతఃకర్మమైన పదార్థ ముండుటవలనఁ గలుగు దుఃఖము.

కాబట్టి సత్త్వాదిగుణములచేఁ గలుగు నుఖదుఃఖమోహరూప మైన వృత్తులను (భావించుచును) భావింపఁదగిన భవీయును అను నీ భేదములవలన వర్షపరము విరోధము కలుగుచున్నది. వివేకీ యగువాఁడు దుఃఖరూపకములైనట్టి సర్వమును త్యజింపఁదగినది.

అన. యోగి క్షేకకర్మాదులను త్యజింపకగాని, మోక్షము నొందఁదని చెప్పుట వృద్ధేకించి రాఁగల దుఃఖమును త్యజింపవలయునని వచించుచున్నారు.

16. హేయం దుఃఖ మనాగతమ్.

తా. ఇతను రాఁగల (అనాగత) దుఃఖమును విడువఁ దగినది.

వి. ఇదివఱకు అనుభవించిన దుఃఖములు నడచిపోయినందువలనను, ఇప్పుడనుభవించుచుండు దుఃఖములను విడుచుటకు కృత్యము గావించుట వలనను, రాగల సంసారదుఃఖమును త్యజింపఁజగినది.

అవ. దుఃఖకారణమును శిష్టచున్నాను.—

17. దృష్ట్యశ్యయో స్సయోగో హేయ హేతుః,
(ద్రష్ట దృశ్యయోః) అని పాఠాంతరము.

తా. దృష్ట్యశ్యమలసంయోగమే దుఃఖమునకు కారణము.

వి. చిన్మాత్రుఁడైన పురుషునకు, బుద్ధితత్త్వమునకు, అజ్ఞాన మాలకముగాఁ గలిగిన సంబంధము, గుణపరిణామరూప మైన దుఃఖమునకు. కారణమై యున్నది.

చిన్మాత్రుఁడైన, (సాక్షిభూతుఁడైన) పురుషుడు ద్రష్ట, ఆత్మ యనియుఁ జెప్పవచ్చును. బుద్ధి దృశ్యము.

దృశ్యమనఁగా—మాడఁబడునది. ద్రష్ట యనఁగా—చూచునది.

అనఁగా, బుద్ధి ఆత్మల సంయోగము సస్కారమునకును దుఃఖ మునకును కారణము.

అవ. దృశ్యస్వరూపమును, దానికార్యమును, దానిప్రయోజనమును నిరూపించుచున్నాను.—

18. ప్రకాశ క్రియాస్థితి కిలం భూతేన్ద్రియాత్మకం భో
గావపర్గార్థం దృశ్యమ్.

తా. ప్రకాశము. ప్రకృతిస్థితి ఇవియే స్వరూపముగాఁ గలదియును, (ప్రకృతివ్యాధి స్థూలభూతములు, గంధతన్మాత్రాది మాత్స్యభూతములు, శోత్రాది జ్ఞానేంద్రియములు, వాగాదికర్మేంద్రియములు, బుద్ధ్యాది అంతఃకరణములు, ఈ రూపక మైన కార్యరూప మైనదియున్న) భోగమోక్షములు ప్రయోజనముగాఁ గలదియును; అగునట్టిది దృశ్య మనఁబడును.

వి. ఎట్లనగా—ఈదృశ్యము అర్థవలన చేతనజ్ఞానములను పొందగల ప్రకారముగా మన సాత్త్వికమును; ప్రవృత్తిరూపకమైన కర్మము చేయగలగిరి రాజసమును, నియమరూపకమైన స్థితి గల తామసమును గలగలజేయునదిగా నున్నది.

అ. దృశ్యవస్థాభేదములను, దాని ప్రయోజనమును తెప్పించున్నారు.

19. విశేషావిశేష లింగమాత్రాలిజ్ఞాని గుఱుభర్తాని.

తా. మహాభూతములను ఇంద్రియములను విశేషలింగములు. తన్మాత్రమును, అంతఃకరణమును అవిశేషలింగములు. బుద్ధి లింగమాత్రము. ప్రధానము అలింగము ఇది సత్త్వగుణములయొక్క అవస్థలు.

వి. సత్త్వోజస్త్వమగుణముల అనస్థావిశేషములు నాలుగు విధములు. ఇవిన్నయింట ప్రధానతత్త్వమైన అవ్యక్తముతోఁ జేరినవి. కావున ఈ నాలుగుభేదములను తెలిసికొనుట యోగమునకు ప్రయోజనకరమైనది. (1-వ పాదము 45-వ మూత్రమును చూడుము.)

అ. చిన్మాత్రస్వరూపమును నిరూపించుచున్నారు.—

20. ద్రష్టా దృశీమాత్ర శ్చుద్ధోఽపి సత్త్వయానుపశ్యతి.

తా. పురుషుడు చిన్మాత్రుడును, పరిణామాద్యవస్థలు లేనివాడునై నను, విషయములను గ్రహింపబ్బు బుద్ధిని యనుసరించి యుండుటవలన చాచువాడై యున్నాడని వ్యవర్తింపఁబడుచున్నాడు.

వి. పురుషుడు (ద్రష్ట) సాక్షిరూపుఁడైన చేతనమాత్రుడే. పరిణామాది భర్తృత్వము లేనియు లేని వశిష్టుఁడైనవాడే. అయినను, విషయై లలక్ష్యమును పరిగ్రహించు జ్ఞానము సంజీయండుటంబట్టి ద్రష్ట (సాక్షి) యని చెప్పఁబడుచున్నాడు.

పురుషుడు విషయోపరక్తి యైనబుద్ధికి అతిసమీపమున నుండువాడగుటవలన బుద్ధికి యనుభవ మగు సుఖదుఃఖాదులను తాను అనుభ

విచువాఁడనెడు వ్యవహారముతో సంబంధించినవాఁడగుచున్నాఁడు. అయినను ఈ పురుషుఁడు త్రికాలబాధ్యం దనియును, అత్మయనియును చెప్పబడుచున్నాఁడు.

అవ. చిన్మాత్రుడే భోక్త యని తెలుపుచున్నాడు.—

21. తదర్థ ఏవ దృశ్య స్యాత్మా.

తా. ఆ దృశ్యముయొక్క ప్రయత్నరూప మైన స్వరూపము ఆ పురుషునియొక్క ప్రయోజన మై యున్నది

వి. దృశ్యమునకు పురుషునికైవినా వేరేకత్తి లేదు కావున అత్మ చైతన్యమును బొంది పురుషునకు భోగ్యమై యుండు ఈ దృశ్యముయొక్క స్వరూపమును, ప్రయత్నమును, ఆ పురుషునికే మైసంతులన అనుభోక్తృపు పురుషుడే యగుచున్నాఁడు.

ఎట్లునఁ— నిశ్చయముగా అత్మకు దేహమునం దేవిధమైన భోగానుభవము (లోకానుభవము) లేకుండినను, అత్మచైతన్యమును బొంది యుండు కరణేంద్రియాదుల వ్యాపారము లన్నియును అత్యర్థముగ నెట్లున్నదో, అట్లే పురుషునియొక్క చైతన్యమును బొంది స్పృహ్యది నానాకార్యములను చేసి నిర్వహించుచుండు ముఖ్య మైన పనులెల్లను, ఆ పురుషునికొఱకు భోగమును సంపాదించి యిచ్చెద ననెడు భావము కలిగియుండుటంబట్టి ఆ భోగములను అనుభవించువాఁడను, ఆ పురుషుడే యగు చున్నాఁడు. కాబట్టి, ఆ పురుషునికొఱకే ప్రధానమును ప్రసరించుచున్నది. అనగా ఆ పురుషుడే అనుభోక్తృ నని భావము.

అవ. బంధ ముండునంతదాక సంసార ముండునని చెప్పుచున్నాడు.

22. కృతార్థంప్రతిపక్షమవ్య నవృతదన్యసాధారణత్వాత్

తా. దృశ్య మైన ప్రధానము వివేకము గలవానికి నవ్యమైనను, ఇతరులగువారికి భోగమునకు సాధక మైయుండుటవలన సాధారణముగా సకల మైనవారును బంధరహితులు గా నేరరు.

పాఠజలయోగశాస్త్రము,

వి. విశేషజ్ఞానములే కృతార్థుఁ డైవవానికి (యోగికి) మాత్రము దృశ్యము వ్యాపారకూఢ్యముగా నుండును. తక్కిన అజ్ఞానుల కెల్లను దృశ్యము మిగిలియుండును; కావున బంధమునఁ దగిలినవా రగుచున్నారు. అనఁగా, ప్రపంచరూప మైన సంసారము నాశము కానేరదు.

అనఁ సంయోగ స్వరూపమును నిరూపించుచున్నాడు.—

23. స్వస్వామికత్వ స్వరూపావలబ్ధి స్సంయోగః.

తా. స్వోక్తి, స్వామికత్వల (మాదఁబడునట్టియు, మాచునట్టియు) స్వరూపముల సాక్షాత్కారమునకు సంయోగ మే కారణము.

వి. స్వోక్తి మాదఁబడునట్టి స్వభావము. అనఁగా భోగ్యత్వము. స్వామికత్వ మాచు స్వభావము. అనఁగా భోక్తృత్వము. దృశ్యమునకు భోగ్యత్వమునకు, పురుషునకు భోక్తృత్వమును అనాదిపిద్ధమై యుండుటచే, భోగ్యభోక్తృత్వ స్వభావమునకంటె వేరేసంయోగసంబంధము లేదుగాన; దృశ్యమునకు భోగ్యత్వమును, పురుషునకు భోక్తృత్వము నుండుటయే సంయోగ మనఁబడుచున్నది. అనఁగా అత్య భోక్తృ వనియును, బుద్ధి భోక్తృ) యనియును భావము. బుద్ధియొక్కయు అత్యయొక్కయు సంబంధము అజ్ఞానము.

అన. ఆ సంయోగమునకు కారణమును జెప్పుచున్నారు.—

24. ఆస్య హేతు రవిద్యా.

తా. ఆ సంయోగమునకు అవిద్యయే కారణ మగుచున్నది.

వి. అజ్ఞానరూప మైన అవిద్యయే సంయోగమునకు కారణముగ నున్నది. దీనిని త్యజింపనివాఁడు, విశేష (యోగి) కాఁడు. ఇది దుఃఖమునకును కారణమై యున్నది. దీనిపనులెల్ల ఇహజీవనోపాయములొకప్పుడ పరసాధకమృత్యుముల కావు. (ఈవిషయము ఇదేపాదము 5 వ సూత్రమున వివరింపఁబడి యున్నది.)

అవ. సంయోగత్యాగలక్షణమును బోధించుచున్నాను. —

25. తదభావా త్సంయోగాభావో హాను తద్వ్యతే
కైవల్యమ్.

తా. సంయోగమునకు పదార్థములలే నాశము కలుగుట లేదు. వివేకము గలిగినచో ప్రయత్నము లేకయే నివృత్తి మగును. ఇట్లుగు సంయోగ నివృత్తియే కైవల్య మనబడును.

వి. అత్యజ్ఞానము కలుగనిచో అవిద్య కలిగదు. అవిద్యాకార్యమైన సంయోగనాశమే త్యాగము. సంయోగనివృత్తియే పునఃసంయోగము.

వివేక జ్ఞాన ప్రకాశముచేత క్రమముగా బుద్ధియొక్కయు అత్మయొక్కయు ప్రతిబింబములును, బుద్ధియు, సంవిపరీయి చేతనమునకు కైవల్యస్థితి కలుగును.

అవ. దృశ్యత్యాగోపాయమును నిరూపించుచున్నాను. —

26. వివేకఖ్యాతి రవిప్లవా హానోపాయః.

తా. చంచలము లేనట్టి వివేకమువలన గలిగిన హానుద్భవానమే బుద్ధ్యాత్మకసంయోగ త్యాగమునకు పుపాయము.

వి. బుద్ధ్యాత్మకసంబంధముయొక్క చరికిలనమే వివేకజ్ఞానము. ఈ వివేకజ్ఞానమును ముఖ్యముగా సంపాదించునలయును.

అవిద్యారూపమైన గజ్ఞానమునకు విరుద్ధమైన నిజజ్ఞానబలముచేత అవిద్య లయమై, జ్ఞాతృత్వ కర్తృత్వాద్యభిమానము లుండిగ రజస్తమోగుణములయొక్క సంబంధములేని శుద్ధసత్త్వప్రధానమైన బుద్ధి అంతర్ముఖమై చిచ్ఛక్తియందు మిశ్రమ మగుటయే వివేకఖ్యాతి యనబడుచున్నది. అట్టి వివేకఖ్యాతి సర్వదా యోగస్వరూపమై ప్రవర్తించుచుండగా వికారస్వరూపమైన దృశ్యము నివర్తించును. ఈ దృశ్యముయొక్క కార్యముల్లసలు లేక పోవుటవలన కైవల్యస్థితి కలుగును.

అవ. వివేకజ్ఞానమును వచించుచున్నాడు.—

27. తస్య సప్తథా ప్రాస్తభూమిః క్రజ్ఞా.

సా. వివేకజ్ఞానము కలిగినవానియొక్క ప్రజ్ఞావిశేషము యేడువిధములుగా నున్నది.

వి. వివేకజ్ఞానము పరిపాకమునకు రావలసియున్నయెడల సప్తభూమి కలకు కడగా నుండవలయును.

చరాచరాత్మకమై ప్రధానతత్త్వమునకును నెలకొనియుండు ఈ ప్రపంచముయొక్క వికీర్ణానుభవము స్వేదాదులచేతను దుఃఖరూపకమైన దని తేను చక్కగా తెలిసివాడ నైతిని; ఇత ఈ ప్రపంచవిషయకమైన సంతులయందు తేను తెలిసికొనవలసిగది కొంచమైనను లే దనునది మొదటి భూమిక యగుచున్నది.

నాచిత్రమందున్న అవిద్యాదిక్లేశము లెల్లను నిశ్చేషముగా నశించి పోయినది; ఇత నాశము జేయఁదగిన క్లేశము లేవియు లేదనునది రెండవ భూమిక యగుచున్నది.

సంప్రజ్ఞాత సమాదియొక్క కడపటిభాగ మైన నిరోధపరిణామము కలుగునల నీతులను సాక్షాత్తుగా అనుభవమునకు తెచ్చుకొంటిని; ఇత నాయొక్క ప్రయత్నముచేత అనుభవమునకు తెచ్చుకొనునట్టి అధ్యాత్మ ప్రమేయములు యేవియు లేవనునది మూడవ భూమిక యగుచున్నది.

జనన మరణ ప్రవాహరూపమై పరిణమించుచుండు నుఖదుఃఖమౌనారూప ప్రపంచాత్మకమైన ప్రపంచమును జయింపఁదగిన ముఖ్యసాధనమైన వివేక జ్ఞానమును సంపాదించితిని; ఇత ప్రకృతిని జయించుటకు నేను సంపాదించవలసిన దేమియు మిగిలి యుండ లే దనునది నాలుగవ భూమిక యగుచున్నది.

భోగమోక్షరూపమైన విషయములందు చేయవలసినదాని సంతయు తేని నాబుద్ధి కృతకృత్యమును పొందినదనునది విదవభూమిక యగుచున్నది.

మోహరూపమైన అవిద్యాదిక్షేకములు నశించిపోయినందువలన జన్మద్యుపారమునకు కారణములైన సాత్త్వికాది గుణత్రయముల యొక్క వ్యాపార మెల్లను పాలనండి విడచిన నేయి, మఱల పాలలో గలియని విధమున ఆ త్రిగుణములు మఱల నాచిత్తమును పొంద దనుకొని అజన భూమిక యగుచున్నది.

నాయొక్క బుద్ధి ధ్యానము ఆత్మకుండైక్యమై నేను ప్రకృత్యవీతుడ నైనందున జీవించియుండియు స్వస్వరూపమైన కైవల్యస్థితిని స్వాభావికముగనే కలవాడనై యున్నాడననునది యేదనభూమిక యగుచున్నది.

స్వప్రయత్నముచే గలుగజేసికొనదగిన మొదటి నాల్గభూమికలచేత, ఇంకముందు ప్రపంచాను వర్తనయందును కర్మఫలములయందును నిశ్చేషముగా ఆశ తప్పిపోయి, పరిణామము మొదలు ప్రధానతత్త్వము వఱకుఁగల ప్రకృతి యొక్క విషయకమైన సకలవిచారములయందును బుద్ధికి యే విధమైన మఱుఁగును లేకపోవునంతటి ప్రజ్ఞావిశేషములు కల్గను.

అనఁగా, స్వప్రయత్నముచే సాధింపదగిన మొదటి నాలుగు భూమికలును చిత్తవృత్తి విముక్తి (కార్యవిముక్తి) రూపకమైన దనియును, ఆప్రయత్నముగాఁ గలుగదగిన మిగిలిన మూఁడు భూమికలును చిత్తవిముక్తి రూపకమైన దనియును భావము.

అవ. వివేకఖ్యాతి కలుగుటకు కారణమును జెప్పుచున్నారు.—

28. యోగాజ్ఞానస్థానా దశుద్ధిత్యయే జ్ఞానదీప్తి రావివేకఖ్యాతే.

తా. ఇదివఱకుఁ జెప్పబడిన యోగాంగానుష్ఠానము వలన కలుగునట్టి చిత్తసాత్త్విక పరిణామరూపమైన బుద్ధియొక్క ప్రకాశముచేత జ్ఞేయరూపములైన చిత్తిమలములు పోయి వివేకఖ్యాతి కలుగుచున్నది.

వి. వివేకభ్యాతి కలుగు పర్యంతము యోగాంగముల నాచరింపుమండ
వలయును. అప్పుడు చిత్తకున్ధి కలుగును. దానివలన సాత్త్వికపరిణామ రూప
మైన బుద్ధికి ప్రకాశము కలుగును. ఇట్లు బుద్ధికి ప్రకాశము కలుగుటయే
వివేకభ్యాతి యనఁబడును.

అవ. అష్టాంగ యోగములను విధిబొంది చెప్పుచున్నారు.—

29. యమ నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార
ధారణ ధ్యాన సమాధయోఽష్టావయవాక్యాని.

తా. యమము, నియమము, ఆసనము, ప్రాణాయామము, ప్రత్యా
హారము, ధారణము, ధ్యానము, సమాధి ; అను నిది యెనిమిదియు యోగాం
గము లనఁ బడును.

వి. యమ మనఁగా :— ప్రాణిహింసచేయుట, అబద్ధమాడుట, పర
భవ మపహరించుట, భోగసాధన పదార్థములను స్వీకరించుట, అనునివి
లేకుండుట.

నియమ మనఁగా :— పరిశుద్ధత, సంతుష్టి, నిష్ఠ (తపస్సు), మంత్ర
జపము, ఈశ్వరభక్తి, వీనిని యాచరించుట.

ఆసన మనఁగా :— వీర్యనిగ్రహము చేసి, దేహ వార్జ్యమును సంపా
దింబ, చిత్తస్థైర్యము నిమిత్తము కూర్చుండుట.

ప్రాణాయామ మనఁగా :— కాస్తోత్క్ర (ప్రకారముగా ముక్కుయొక్క
ఒక ద్వారముచే క్వాసమును లోపలికి పీల్చి, దానిని లోపలనుండ నిచ్చిన
తర్వాత మఱియొక ద్వారముచే బ్రేటవిడుచుట మొదలగు క్వాససంబంధ
కృత్యములు. (1-వ పాదము 34-వ సూత్రమును చూడుము).

ప్రత్యాహార మనఁగా :— ఇంద్రియములను తమతమ వ్యాపారముల
యందు ప్రవర్తింపజేసి చిత్తమునకు మఱిబిట్టుకొనుట.

ధారణ యనఁగా :— చిత్తమును ఒకచోట స్థిరముగా నిల్పుట.

ధ్యాన మనఃగాః—ధారణాస్థలమున బుద్ధిని నిర్వి కులంబకుండుట.

సమాధి యనఃగాః—ధ్యానము దృఢమై ధ్యానము చేయుచున్నా ననెడి తలంపుపోయి చిత్తము విషయాంతరముల గోచరము లేక వ్యాపార శూన్యమైనదై ధ్యేయకారమై యుండుస్థితిగా నుండుట. (సమాధివిషయమై మొదటిపాదమున చాలవఱకు జెప్పబడి యున్నది). ఆష్టాంగముల విషయము దిగువ నుదహరింపబడును.

[ఆష్టాంగవిషయములను విస్తరముగాఁ జెరిపికొనుట కిచ్చ లవాగు రాజయోగ రత్నాకరమునందు జూడదగును].

అవ. యమముయొక్క లక్షణమును జెప్పుచున్నాను.—

30. అహింసా సత్యాస్తేయ బ్రహ్మచర్యా పరిగ్రహా యమః.

తా. ప్రాణులను హింసచేయకుండుట, మఃః పూర్వకముగా సత్యము పలుకుట, పరులసామ్యము ఆపహరింపకుండుట, ఇంద్రియనిగ్రహము చేయుట, భోగసాధన పదార్థములను వైకౌనకుండుట ఇవి యమము.

వి. మైని చెప్పబడిన వాని నైదింటిని ప్రథమమున వర్ణించి, అంతరము నియమము నభ్యసించుటకు ప్రయత్నింపవలయును. యమముయొక్క కృత్యములను వర్ణింపక, నియమము నాచరించుట సాధకునకు హానిని కలుగఁ జేయును. ఇవి నిష్కర్థకార్యములు గాన అవశ్యము వర్ణింపవలయును.

అవ. యమాంగముల నేకాలమునను విడువగూడదని చెప్పుచున్నాను.

31. ఏతే జాతి దేశ కాల సమ యానవచ్చిన్నా సాన్వృ భౌమా మహావ్రతమ్.

తా. జాతి, దేశము, కాలము, సమయము, అను వీనియందుఁ గాని; మఱియే యవస్థయందుఁగాని, యమాంగములను తప్పక నాచరింపవలయును.

వి బ్రాహ్మణత్వాది జాతులు, కాశీ రామేశ్వరాదిజేశములు, శివరాత్రి వీకాదశ్యాది కాలములు, బ్రాహ్మణ ప్రయోజనము, వివాహాది సమయములు అగునవి మొదలగు నెట్టి సందర్భములలోఁ గాని హింస చేయకూడదు. అబద్ధము చెప్పకూడదు; పరద్రవ్యము నపహరింపకూడదు; ఇంద్రియమును వ్రణము చేయకూడదు (వ్యభిచరింపకూడదు); భోగసాధన వస్తువులను గ్రహింపకూడదు; అవి యిట్లు సర్వదా జ్ఞాపకమునం దుంచుకొని ప్రవర్తించుచుండు మహానతమా యదు మనఃబడును.

అవ. నియమలక్షణమును నిరూపించుచున్నారు.—

32. శౌచ సంతోష తపస్సాస్విధ్యా యేశ్వరప్రణిధానాని నియమాః.

తా. శుచిత్వము, సంతోషము, తపము, స్వాధ్యాయము, ఈశ్వర భక్తి, ఇవి నియమ మనఃబడును.

వి. మున్ను నీళ్లు మొదలగువానిచే దేహమును శుద్ధిచేయు బ్రాహ్మశాస్త్రము, మైత్ర్యాది పరికర్యములచే చిత్తమలమును పోగొట్టుకొనునట్టి అంతరశాస్త్రము అను ద్వివిధ శుచిత్వమును, (1-పా. 38-వ నూత్రమును చూడుము) నదా సమాధాన మనస్కుడై యుండు సంతోషమును, నిష్ఠయు, ప్రణవ పూర్వకమైన జేదమంత్రజపమును, పరమేశ్వరునియందు భక్త్యైతిక్యమును, (ఇతేపాదమున 1 నూత్రమును చూడుము) నియమ మనఃబడు చున్నది.

అవ. యమ నియమములచే యోగము సిద్ధించు ననుచున్నారు.—

33. వితర్క బాధనే ప్రశిషత్త బావనమ్.

తా. యోగప్రతి బంధకములైన హింసాదులను నశింపజేయుటకు అహింసాదుల భావనయే కారణమై యున్నది.

వి. యోగవిరోధమైన హింసాదులకు ప్రతిరోధమైన యహింసాదులను భావించుటవలన మహాపాతకమునకు కారణములైన హింసాదులు నాశగమై

యోగము చేకూడును. కావున యమ నియమముల ఆచరణలేనివా రెన్నటికిని ఉత్తమస్థితికి యోగ్యులుకారు. సర్వోత్తమస్థితి (యోగమును) ఆభిలషించిన వారికిది ఆవశ్యకమై యున్నది.

అన. యోగవిరోధముయొక్క స్వరూపమును, దానికి కారణమును దానియొక్క భేదమును, దానిఫలమును జెప్పచున్నాడు.—

34. వితర్కా హింసాదయః కృత్రికాః తానుమోదితా
లోభ క్రోధ మోహ పూర్వకా మృదఃపథ్యాధి
మాత్రా దుఃఖాజ్ఞానానైవ ఫలా ఇతి ప్రతిపత్త
భావనమ్.

తా. తానుచేయుట, ఇతరులచే జేయించుట, ఇతరుల చేసినదానిని జూచి సంతోషించుట, అనునివి స్వరూపముగాఁ గలదియు; ఆశ, క్రోధము, భ్రమ, ఇవి కారణముగాఁ గలదియు; మందము, మధ్యము, తీవ్రము, అను భేదములు గలదియు; దుఃఖము, అజ్ఞానము, ఇవియే పారము లేని ఫలముల నొసంగునదియు; అగు నిట్టి యోగవిరోధమైన హింసాది కార్యములను విడుచుటకు ఆహింసాదులను అభ్యసించవలయును.

వి. హింసాదులయందు తగిలిన చిత్తము తననుచేయుఁట్లు చేయును, పరులచే జేయింప పరికొల్పును, ఇతరుల చేసినదానిని జూచి సంతోషింప జేయును, దానిపై ఆశను వ్రట్టించును, క్రోధమును కలఁగఁజేయును. మోహము గలుగును. మంద మధ్య తీవ్రము లగు అవస్థలలో పనునట్లు చేయును, దుఃఖమును, అజ్ఞానమును కలుగును, వీనివలన అపారమైన దుఃఖఫలములు సంప్రాప్తమై అనేక జన్మముల నొందింపఁజేయును. అందువలన ముక్తినిొందుటకు సాధ్యము లేకపోవును, కాఁబట్టి యోగప్రతి బంధకములైన హింసను చేయక యుండవలయును. హింసచేయుమియే ఆహింసను అభ్యసించుట మనఁబడును.

అవ. అహింసా భ్యాసముయొక్క ప్రయోజనమును జెప్పుచున్నారు.

35. త త్సనిధౌ వైరత్యాగ

తా. అహింసాభ్యాసము చేయునట్టి యోగి నివసించు స్థలమునందు, స్వాభావికముగా వైరము గల గోవాప్రములు, గజసింహములు మొదలగు నవికూడ వైరమును విడిచి ప్రవర్తించును.

వి. బాగ్ర త్వస్త్వాదులయందు సహ మనో వాక్కాయములచే హింసఁ జేయఁగూడదని తలంచుచుండు యోగి (వివేకి) సమాపమున స్వభావ సిద్ధముగా జ్యేషఠతోఁ గూడి ప్రవర్తించు వైరివర్గములకు ప్రాణులెల్లన తమతమవైరమును విడిచి పరస్పర స్నేహభావముతో నుండును.

అవ. సత్యాభ్యాసికి గల్గు ఫలమును నిరూపించు చున్నారు.—

36. సత్య ప్రతిష్ఠాయాం క్రియాఫలా శ్రయత్వమ్.

తా. సత్యము నభ్యాసముగా కలవాడు, అగ్నిష్టోమాది కర్మముల చేయకపోయినను, వానికి ఆయా కర్మఫలములు లభించును.

వి. సదా సత్యమును విడువక అభ్యాసము చేయువానికి, (సత్యము మాత్రవానికి) ఏ విధమైన సత్కర్మములు చేయకపోయినను, ఆ కర్మములకుఁ దగిన ఫలములెల్లను ప్రాప్తించును. మఱియు వాని వచనమాత్రము చేతనే, కర్మములు చేయని యితరులకును అకర్మఫలము లభించును. అనఁగా సత్యము నందుబట్టి కలవానికి నిగ్రహానుగ్రహశక్తి కలదని భావము.

అను చార్యము చేయనివానికిఁ గలుగు ఫలమును జెప్పుచున్నారు..

37. అస్తేయప్రతిష్ఠాయాం సర్వ రత్నోపస్థానమ్.

తా. దొంగతనము చేయకుండువానికి సమస్త రత్నములును ప్రాప్తించును.

వి. పరులద్రవ్యమును అపహరింపకుండుటను అభ్యసించిన దృఢచిత్తునకు తాను ఆకలేని వాఁడైనను, అప్రయత్నముగనే సకల ఫలములయందుఁగల సమస్తరత్నములు తనంరిట లభించును.

అవ. ఇంద్రియ నిగ్రహమువలన ప్రయోజనమును వదిలించుచున్నారు.

38. బ్రహ్మచర్య ప్రతిష్ఠాయాం వీర్యలాభః.

తా. బ్రహ్మచర్యమును అభ్యసించుటవలన బ్రహ్మచర్యస్థు లభించును.

వి. ఇంద్రియ నిగ్రహమును అభ్యసించు స్థైర్యము గలవానికి వీర్యము (శ్రేణు = బ్రహ్మచర్యస్థుని) యొక్క లాభము కలుగును. మఱియు బలము కలుగును. ఔషధస్థు పశుశుద్ధు మగును. వీనివలన ఆత్మజ్ఞానము గోచరించును. కావున ఇంద్రియమును చలంపనీయక కాపాడఁదగినది.

అవ. భోగ సాధన వస్తువులకు గ్రహింపనివానికి గలుగు ఫలమును నిరూపించుచున్నారు. —

39. అపరిగ్రహ స్థైర్య జన్మకథం తా సంబోధః.

తా. భోగ సాధన వస్తువులను స్వీకరింపని అభ్యాసముగలవానికి, పూర్వ జన్మములందు తా శేలాగున నుంటి ననెను జ్ఞానము ప్రాప్తించును.

వి. ఎల్లప్పుడును అపరిగ్రహమును అభ్యాసము చేయు దృఢమనస్కునకు జన్మాంతరములయందు తాను యే ప్రాణిగ నుండినదియ, ఏమని చెప్పినదియ, ఏ ఫలము నొందినదియ నిచి మొదలుగాఁగల విషయములు జ్ఞప్తికి వచ్చును. అఁగా, పూర్వజన్మ జ్ఞానము గోచరించునని భావము. కాబట్టి దీనిని యోగి యగువాఁడు ప్రారంభమునందే అభ్యసించుపలవినది.

అవ. శౌచముయొక్క ఫలమును జెప్పుచున్నారు. —

40. శౌచా త్సౌజ్యజగుప్సావరై రసంసర్గః.

తా. శుచిత్వమును అభ్యసించుటవలన తన అవయవములయందు అసవ్యామమును, ఇతరుల సంబంధము కూడ దనియును బోధ మగును.

వి. పశుశుద్ధతను అభ్యాసముచేయువానికి తన దేహోత్పత్తిఁ గారణములైన మాతా పితృ దేహజన్య శుక్లశోణిత రూపమైన పర్యాయమున వలన తన దేహమునందు జుగుప్సయను, పరులను స్పృశించుట కేరల మసహ్యమని

యను తోచును. మఱియు, కుచిత్వమువలన బుద్ధి మాంద్యముపోగు కాక
యాక గలుగును పొల్లన సంస్కరమును తప్పింపజేయును. అందువలన వాకి
సంస్కరముచే గలుగు దోషములును దుర్గుణములును యెంతమాత్రమును దగ్ధు
జేరవు. కావున దీనిని అందఱును ఆభ్యసించు దగినది.

అవ. కొంచుమువలన గలుగు విశేషఫలమును వచించుచున్నారు.—

41. సత్త్వకుద్ధి సౌమనస్యైన్యకాగ్రతేన్ద్రియ జయాత్మ
దర్శనయోగ్యా త్యానిచ.

తా. కుచిత్వమువలన సత్త్వకుద్ధియును, దీనివలన సౌమనస్యమును,
దీనివలన చిన్మైకాగ్రతయును, దీనివలన ఇంద్రియజయమును, దీనివలన ఆత్మ
దర్శన జ్ఞానమును కలుగును.

వి. పరికుద్ధుఁడైనవానికి రజస్తగూగుణముల వశతయును, మఁగ్గు
నందు కొంచెమేనియు దుఃఖములేన ప్రీతియును, చిత్తస్థైర్యమును, విషయ
మాత్రముందు విముఖతయును, బ్రహ్మజ్ఞానమునందు సమర్థతయును కలుగును.

అవ. సంతోషముతో నుండువానికి గలుగు ప్రయోజనమును తెప్ప
రుచున్నారు.—

42. సంతోషా దనుత్తమ స్సుఖలాభః.

తా. సంతోషాతి కయమువలన నిరతికయమైన ఆనందము కలుగును.

వి. సర్వదా సంతోషముగా నుండువానికి బ్రహ్మసందేమువలె నిరతి
కయసందేము ప్రాప్తించును. అనగా, సుతుష్టిచే ప్రాప్తించిన దానిని
చాంది, సంతోషించువానికి ఆకలు కలుగుటకు అవకాశము లేకుండును.
అందువలన సకల దుఃఖములను నివృత్తియగును.

అవ. తపస్సువలని ప్రయోజనమును వచించుచున్నారు.—

43. కాద్యేన్ద్రియసిద్ధి రశుద్ధిక్షయా త్తపసః.

తా. తపస్సు చేయుటవలన చిత్తమునందలి మలినము తొలఁగుచున్నది. అందువలన జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియములకు అద్భుతకర్త కలుగుచున్నది.

వి. కృచ్ఛ్రచాంద్రాయజాదులవలన, చిత్తము మలిఁదహితమై పరిశుద్ధమై యుండును. అందువలన స్వేచ్ఛానుసారముగా తనదేహమును అణురూపముగాఁ గాని మహాద్రూపముగాఁ గాని చేసికొను శక్తియును; మతీయు, ఇంద్రియముల కెదురుగా నుండు నూక్ష్యిణస్తువులను గాని, మఱుగుగాఁ గనబడకుండు ఏవస్తువులను గాని గోచరింపజేసుకొను శక్తియును కలుగును.

అవ. జపము చేయువానికిఁ గలుగు ఫలమును జెప్పుచున్నాము.—

44. స్వాధ్యాయా దివృద్ధేవతా సంప్రయోగః.

తా. తనకు ఇష్టమైన మంత్రమును జపించుటవలన, తాను కోరినదేవత ప్రత్యక్ష మగును.

వి. వేదమంత్రములయందు తనకు అభిరుచిం దైన దేవతామంత్రమును ఓంకారపూర్వకముగా జపించుటవలన ఆదేవత సాక్షాత్కారమై తన యిష్టార్థముల నొసంగును. మతీయు ప్రణవపూర్వక మైన ఈశ్వరోపాసన వలన చిత్తము నిర్మలత్వము నొందును. అందువలన దుస్సవకల్పము లెల్లను తొలఁగును.

అవ. ఈశ్వరప్రణిధానమువలని లాభమును జెప్పుచున్నాము.—

45. సమాధిసిద్ధి రీశ్వరప్రణిధానాత్.

తా. పరమేశ్వరునియందు అతిశయమైన భక్తి చేయుటవలన సుప్రజ్ఞాత సమాధిలాభము కలుగును.

వి సుశ్రవ్యునియందు అధిక మైన శక్తిని యుంచుటవలన చిత్తమం దిల్ల సకలవర్తనములు నశించును. ఆ పరమేశ్వరునకు సమీపమునం గుండు సుప్రజ్ఞాతనమాధిగతతకు నిరాలంకముగా సిద్ధించును. (సంప్రజ్ఞాతనమాధి లక్షణము 1-వ పా. 17-వ సూత్రమున విశ్రులముగా వివరింపబడి యున్నది).

అన. అసహభ్యోసమువలని ప్రయోజనమును నిరూపించుచున్నాను.

45. సిగ సుఖ మాసనమ్.

తా. అసనములు స్థిరమును సుఖమును కలుగజేయును.

వి. వీరాసనము, స్వస్తికాసనము, పద్మాసనము, సిద్ధాసనము, సింహాసనము, కుక్కుటాసనము, భద్రాసనము, యోగాసనము మొదలు గాఁగల అసనములలో నెవరికి యే అసనము నిచ్చలమై సుఖకరమైయుండునో దానిని వారు అభ్యసించవలసినది. అసనములయొక్క దృఢభ్యోసమువలన చిత్తమునకు స్థిరత్వము కలుగును.

అసనములు ఎనుబడినాలుగు. ఇదియును గాక మతాంతరములును గొన్నిగలవు. అందు ముఖ్యమైనవానిలోఁ గొన్నిటిని యిచట చెప్పింబడును.

వీరాసనము:—ఒకతొడమీఁద నొకపాదమును, ఇంకొక తొడమీ ద నేతొకపాదము నుంచి శరీరమును వంకరలేక నిల్పుట.

స్వస్తికాసనము:—పిక్కలయొక్కయు తొడలయొక్కయు మధ్య లో పాదములనుంచి దేహమును చక్కఁగ నిక్కించుట.

పద్మాసనము:—ఎడమతొడపై కుడిపాదమును, కుడితొడపై యెడమపాదమునుంచి, వెనుకఁద్రక్కనుండి కుడిచేతితో నెడమతొడపై నున్న కుడికాలి నెడ్డఁదేలి, ఆ ప్రకారముగానే యెడమచేతితో కుడితొడపై నున్న యెడమకాలి నెడ్డఁదేలి పట్టుకొని, తొమ్మనందు గడ్డమునుంచి, భూమవంతుండు దుఃఖిని నిలుపు.

సిద్ధాసనము:—ఎడమకాలి మడమను మూలాధారమునందును, కుడి కాలిమడమను లింగస్థానమందు నుంచి, శిరస్సు కంఠము భుజము వీనిని చక్కగా నిక్కించి, భూమధ్యమును జూచుచుండుట.

మతాంతరసిద్ధాస్థము :—లింగముమీద యెడమ మడమనుంచి, దానిపై కుడిమడిమ నుంచి, నాసాగ్రమును చూచుచుండుట. దీనినే వజ్రా సన మనియు, ముక్తాసన మనియు, గుల్ఫాసన మనియుఁ జెప్పుదురు.

సింహాసనము :—అందకోశముల క్రింది ప్రదేశములందు తొడల యొక్క వెనుకటి భాగములు అంటునట్లు, కుడియెడమల మడమలను మార్చి యుంచి, కుడి యెడమచేతులవ్రేళ్లను మోకాళ్లమీద సవ్యంబుగ వైడ్యుగ నుంచి, నిక్కి కూర్చుండి నోరుదెఱిచికొని, భూమధ్యమందలి చిద్విందువును వీక్షించు చుండుట.

కుక్కుటాసనము:—పద్మాసనమున నుండి మోకాళ్లతొడలగుండు లలో చేతులనుదూర్చి, చేతులను నేలనుని పై కెగసినట్లుండుట.

భద్రాసనము:—అందకోశములకు దిగువ చీలమండనుంచి, మడమల రెంటిని రెండుచేతులతోబట్టి కదలకుండుట దీనినే గోరక్షాసన మనియును జెప్పుదురు.

యోగాసనము :—హంసపండమును మోకాళ్లక్రింద నుంచుకొని పాదములను నేలపై నిల్పి తొడలసంధున చేతులనుంచి పిక్కలను బట్టుకొని అత్మావలోకనము జేయుచుండుట.

కూర్మాసనము:—ఆధారమునకు రెండుప్రక్కలయందు రెండుకాళ్ల మడమలను నొత్తించి, రెండుమోకాళ్లను భూమియందుంచి నిక్కి చక్కగా గూర్చుండుట.

గోమూఖాసనము :—ఎడమ కాలిమడమ కుడివీపుప్రక్కగాను, కుడి కాలిమడమ యెడమవీపుప్రక్కగాను, మోకాలిమీద మోకాలుకడియ

నంది పాదాంగములను చేతులతోఁబట్టి శరీరమును చక్కఁగా నిర్మించి భూమధ్యానలోకము చేయుచుండుట.

ధనురాసనము:—పాదాంగములను రెంటిని రెండుచేతులతో ధను రాశారముగా వీపువెనుక చెవులకు సరిగాఁ బట్టియుండుట.

కపాలాసనము:—తలక్రిందుగ నిలిచి భూపఞ్చమందలి చిద్విందువును చూచుచుండుట.

ఇందు గృహనులకు పద్మాసనమును సిద్ధాసనమును ఉత్తమ మైనను, గృహనులకు పద్మాసనమే మేలు. తక్కిన ఆశ్రమములకు సిద్ధాసనమేలు సిద్ధాసనమునకు ఇంద్రియనిరోధము, శరీరద్యాయము, నిర్మల చిత్తవృత్తి, ఇవి కలుగును. మతాంతరసిద్ధాసనము సులభములలోను మేలైనది. ఇది ముక్తిద్వారకవాటపాటన పట్టువైనది. కపాలాసనమును ప్రతినీత్యము జామునేపు ఆభ్యాసము చేయుచుండినచో మూఁడునెలలకు మీఁద జరారహితుండును మృత్యుంజయుండును అగును.

(ఇంకను ఆసనాసనములు కలవు. వానిని ఆసన విధాన స్వరూప పటములతో ముద్రించిన “పాతయోగప్రదిపిక” యందుఁ గనందగును).

అవ. ఇష్టాసనసిద్ధికి ఉపాయమును శిష్యుచున్నారు.—

47. క్రయత్వికై ధిల్యాన న సమాప త్తిభ్యామ్.

తా. ఆసనమును ఆభ్యాసము చేయుకున్నను, తనకు (ఆసనము) సిద్ధింపవలయుననెడు తలంపు సదా యుండెనేని మలభముగా సిద్ధించును.

వి. తాను ఇచ్చయించిన ఆసనమును క్రమప్రకారము ఆభ్యాసంపక పోయినను, తాను కోరినట్టి ఆసనము అవిచ్ఛిన్నముగా జ్ఞాపకమునం దుండెనేని తనంతట సిద్ధించును. అయినను వారివారి శక్తికిఁ దగిన ఆసనమును ఆభ్యాసించుటకు ప్రయత్నము చేయుటయే ఉత్తమము.

అవ. ఆసనసిద్ధియొక్క ఫలమును బోధించుచున్నారు.

48. తతో ద్వన్వానభిఘాతః.

తా. ఆసనము సిద్ధించినమీఁద తతోష్ణాది ద్వంద్వములచే బాధింపఁబడఁడు.

వి. తాను కోరిన ఆసనము సిద్ధించిన పిమ్మట, తతోష్ణ యద్విపాసాది ద్వంద్వములు వానిని బాధింపవు.

అవ. ఆసన సిద్ధ్యంతరకృత్య మైన ప్రాణాయామమును చెప్పఁచున్నారు.—

49. తస్మై సతి శ్వాసప్రశ్వాసయో ర్గతివిచ్ఛేదః ప్రాణాయామః.

తా. ఆసనసిద్ధి కలిగిన తర్వాత ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములయొక్క గతుశాగమనముల నిరోధము చేయుటయే ప్రాణాయామ మనఁబడును.

వి. శ్వాసమును విడుచుటయును, శ్వాసమును పీల్చుటయును, క్షృప్త ప్రకారము చేయవలయునని యెఱుంగునది.

అవ. ప్రాణాయామ విభాగాది విశేషమును జెప్పఁచున్నారు.—

50. సతు భాహ్యభ్యంతర స్తమృచ్ఛత్తి ర్దేశకాల సంఖ్యాభిః పరిదృష్టో దీర్ఘస్మాక్షః.

తా. ప్రాణాయామ మనునది త్రివిధము. శ్వాసమును బైటవిడుచుట శేచకప్రాణాయామ మనియును, శ్వాసమును లోపలికి పీల్చుట పూరక ప్రాణాయామ మనియును, శ్వాసమును లోపలనే నిల్పియుండుట కుంభక ప్రాణాయామ మనియును చెప్పఁబడును. ఇది దేశముచేతను, కాలముచేతను, సంఖ్యచేతను, దీర్ఘముచేతను, స్మాక్షముచేతను. క్షృప్తమై (నియమితమై) యున్నది.

వి. నాసికమునుండి 12 అంగుళములవఱకు శ్వాసమును విడుచుట శేచక్షృప్తము.

క్వాసమును 16 మాత్రలకాలము శేచకమును, 32 మాత్రలకాలము పూరకమును, 16 మాత్రలకాలము కుంభకమును చేయుట కార్హ్యప్రము.

ఈ శేచక పూరక కుంభకములను ప్రతిదినమును యిన్నిమాలు లని లెక్కలెట్లుట సంఖ్యాప్రము.

సానికిమునుండి 16 అంగుళములవఱకు క్వాసమును విడుచుట శేక ద్విము.

క్వాసమును 24 మాత్రలకాలము శేచించుట కాలద్విము.

శేచకాదులను తాను నిర్ణయించుకొనిన లెక్కకంటె యెక్కువగా చేయుట సంఖ్యాద్విము.

తన్వప్రముకంటె నెక్కువగాఁజేయుట ద్విము.

తన్వప్రముకంటె తక్కువగాఁ జేయుట నూత్నము. దీనికి వైకృత ప్రాణాయామ మనియును పేరు కలదు.

అవ. త్రివిధప్రాణాయామములను వచించి, చతుర్థ ప్రాణాయామ లక్షణమును బోధించుచున్నారు. —

51. బాహ్యభ్యంతర విషయాక్షేపీ చతుర్థః.

తా బాహ్యభ్యంతరవిషయము లైన శేచక పూరకములను విడుచుట చతుర్థప్రాణాయామ మనఁబడును.

వి. శేచక పూరకములను విడిచి, కుంభకమునందుమాత్ర ముండుట చతుర్థప్రాణాయామ మనఁబడుచున్నది, దీనికే శేవలకుంభక మనియు పేరు కలదు. ఇదియే యోగాంగముగ నున్నది.

అవ. ప్రాణాయామ ప్రయోజనమును జెప్పిచున్నారు. —

52. తలిః క్షీయతే ప్రకాశావరణమ్.

తా. ప్రాణాయామము చేయుటవలన చిత్తమునందలి సాత్వికభాగమును అవరించుకొనియుండు మలిసము నశించును.

వి. చిత్తముయొక్క సాత్త్వికభాగమును చుట్టుకొని పాపమును చేయునట్లు ప్రేరేపించు మలిసము, ప్రాణాయామమువలన నిశ్చింతము.

అవ. ప్రాణాయామ విశేషప్రయోజనమును వచించుచున్నారు.—

53. ధారణాను యోగ్యతా మచసః.

తా. ధారణయందు చిత్తమునకు స్థైర్యము కలుగును.

వి. ప్రాణాయామముచేత నిర్మలమై యుండు చిత్తమును యెచ్చట నిల్పిన నచ్చట నిల్పుకై కలిగినతర్వాత, ఇంక చెప్పబోవు ధారణమును మనస్సు స్థిరమై నిలుచును.

(ప్రాణాయామ లక్షణమును విశ్రులముగా “హతయోగ ప్రవీణి” యందుఁ గనఁబడును).

అవ. ప్రత్యాహార లక్షణమును నిరూపించుచున్నారు.—

54 స్వవిషయాసం ప్రయోగే చిత్తస్వరూపానుకార ఇ వేద్ధియాణాం ప్రత్యాహారః.

తా. ఇంద్రియములను తమతమ విషయములయందు పోనీక, నిర్మల చిత్తమునకు మఱియి, తమతమ స్థానమున నిల్పబడయే ప్రత్యాహారము.

వి. చక్షురాదీంద్రియములు తమతమవిషయములైన రూపాదివిషయములనుండి చిత్తమునం దైక్య మగునట్లు చేయుటయే ప్రత్యాహార మనఁబడును.

అవ. ప్రత్యాహారముయొక్క ఫలమును జెప్పచున్నారు.—

55. తతఃపరమావశ్యతేద్ధి యాణామ్.

తా. ప్రత్యాహారాభ్యాసమువలన యింద్రియములు స్వాధీన మగును .

వి. ప్రత్యాహారము సిద్ధించిన యోగికి యింద్రియములు వశమై యుండును. ఈ యింద్రియవ్యాపారములు వశ మైనతర్వాత చిత్తచాంచల్యము లేక పోవును. ధ్యానమునందు చిత్తము స్థిరముగా నిల్చును.

పాఠంజలయోగ శాస్త్రమునందు

సాధన పాదము.

సమాప్తము.

ॐ శాంతిః శాంతిః శాంతిః

హతయోగ ప్రదీపిక

ఇందు హతయోగము చేయుటనలన ప్రయోజనమును, అష్టాంగములగు యమ, నియమ, ఆసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణ, సమాధి లక్షణములును, ఆహార నియమములును, అసంప్రయోజనమును, ఆసన భేదములును ప్రాణాయామ భ్యాస లక్షణమును ప్రాణాయామ భేదములును, ప్రాణాయామ సౌకర్యార్థము భౌతికర్మ, వస్త్రీకర్మ, నేతికర్మ, త్రాటక కర్మ, నౌలి, కపాలభాతియను వత్కర్మల లక్షణములును, వాని గుణములును, కుంభక భేదములును, కుండలీ ప్రయోజనమును, కుండలీ ప్రబోధ ప్రయోజనమును, దశోధముద్రా స్వరూపమును, బంధత్రయ ప్రయోజనమును, రాజయోగ మహిమయు, ప్రాణలయ క్రమమును, కాంభవీ ముద్రాప్రభావము, ప్రత్యాహార భేదములు, ధారణా భేదములు, ధ్యాన భేదములు, బ్రహ్మజ్ఞాని లక్షణము మొదలగు యోగి అనుసరింపవలసిన సమస్త విషయములను ములభ శైలితో వ్రాయబడి 128 అసంపటములును గలిగి మిక్కిలి అక్షర్లచేయమై యున్నది. యోగాధ్యానము చేయువారికి ఈ గ్రంథము కల్పవృక్షమువంటిదని చెప్పటం అతిశయోక్తి కాదు గ్లజు కాగితములతో 216 పేజీలు గలిగి క్యాబిన్లో బైండు చేయబడినది. వెల రూ. ౫-8-0

ఓమ్.

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

పాతంజలయోగశాస్త్రము.

3. విభూతిపాదము.

శ్లో. యత్నాదపద్యస్మరణా దణిమాది విభూతయః,
భవన్తి భావినా మస్తు భూతనాథ స్స భూతయే.

అవ. ధారాలక్షణమును వచించుచున్నారు —

1. దేశబద్ధ శ్చిత్తస్య ధారణా.

తా. నాభిచక్రాది ప్రదేశములయందు చిత్తమును చలింపక నిల్పిట ధారణ యనఁబడును.

వి. యోగాభ్యాసి ప్రథమమునందు ఆభ్యాసము నిమిత్తమై యేకస్తువు నందుఁగాని, వ స్థలమునందుగాని చిత్తమును నిల్పవలయును. ఇట్లు నిల్పినచో చిత్తమునకు చలనము కలుగదు. అట్టి స్థితి ధారణ యనఁబడును.

ద్వితీయపాదమునందు సంగ్రహముగాఁ జెప్పిన ధారణాది అంగత్రయములను నిరూపించుటకొఱును, మఱియు సంయమాదులను బోధించుట కొఱును తలంచినవారై, యీ పాదమునందు పూర్వోక్తధారణాది ప్రయోగన విశేషమును (పాహ్యభ్యంతర సిద్ధులను) క్రమముగాఁ జెప్పుటకు నిశ్చయించిరిని తెలియునది.

అవ. ధ్యానక్రమమును నిరూపించుచున్నాడు.—

2. తత్ర క్రత్వయైకతానతా ధ్యానమ్.

తా. ధారణావస్థలమునందు జ్ఞానముయొక్క ధ్యానేతర వస్తువులను చిత్తమున రానీక చేయుటయే ధ్యాన మనబడుచున్నది.

వి. ధారణయొక్క ఫలమున తాను ధ్యానించు వస్తువునకుండు వ్యతి రిక్తమైన దానిని రానీయక, తాను ధ్యానించువస్తువును మాత్రమే భావించుట ధ్యానము. అనగా, ధారణయందు బుద్ధినియుంచి మఱవకుండుట.

అవ. సమాధి లక్షణమును జెప్పుచున్నాడు.—

3. తదే నాత్మమాత్ర నిర్భాసం స్వరూపశూన్య మివ సమాధిః.

తా. ముందు జెప్పిన ధ్యానము ధ్యానించు వస్తువుయొక్క స్వరూపమై, ఆ ధ్యానము లేకుండుటయే సమాధి యనబడును.

వి. ధ్యానము, ధ్యానించు వస్తువుయొక్క స్వరూపముగా పరిణమించి, తేన ధ్యానించుచున్నా ననుటకూడ మఱచిపోవుటయే సమాధి యనబడుచున్నది.

అవ. యోగాంగ క్రమముయొక్క సంకేత నామమును వచించుచున్నాడు.—

4. త్రయ మేకత్ర సంయమః.

తా. ఒకే విషయమందు ధారణ ధ్యానము సమాధియను నీ మూడును కూడియుండుట సంయమ మనబడును.

వి. ధారణా ధ్యాన సమాధులు కూడియుండుటకు సంయమ మని నామము. ఈ మూడును యోగమునకు అంతరంగ సాధనములై యున్నవి.

అవ. సంయమనిధియొక్క ఫలమును నిరూపించు చున్నాడు.—

5. తజ్జయా తృప్త్యా లోకః.

తా. సంయమముయొక్క అభ్యాసము స్థిర మగుటవలన తెలియవలసిన స్వరూపము తెలియును.

వి. సంయమమును చక్కఁగా నిర్వహించి యుండువానికి తాను చూడఁ గోరిన సకలవస్తు స్వరూపములును చక్కఁగా కనఁబడును. అఁగా, ఇది దృఢమైనచో యే వస్తువును అడ్డుబాటులేక గోచర మగు నని భావము.

అవ. సంయమమును వుపయోగించు పద్ధతిని బోధించుచున్నారు.

6. తస్య భూమిషు వినియోగః.

తా. ఆ సంయమమును చిత్తముయొక్క స్థూలాది భూమికలయందు వుపయోగింపఁదగి యున్నది.

వి. చిత్తమునం దొకటికన్న నొకటి నూత్నమై యుండు భూమికల యందు క్రమముగా అభ్యాసము చేయు చుండవలయును. అట్లు చేయు నియోదల సంయమముచే గలగు ప్రయోజనములను పొందవలయును. (ఈ భూమి కలనుగూర్చి ఇదేపాదము 9-వ నూత్రమున వివరింపఁబడును.)

అవ. సాధన పాదమునందు యోగముయొక్క అయిదంగములను జెప్పి, తక్కిన మూడంగములను జెప్పనిదానికి కారణమును వచించుచున్నారు. —

7. త్రయ మన్తరజ్ఞా పూర్వేభ్యః.

తా. యమాది యైదంగములకంటెను. ధారణాది మూడంగములు సంప్రజ్ఞాత సమాధికి అంతరంగములు.

వి. పరంపరగా సమాధికి ఉపయుక్తములైన యమాదియై దంగములు సంప్రజ్ఞాత సమాధియొక్క బాహ్యంగము లనియును, ధారణాది మూడంగములు సంప్రజ్ఞాత సమాధియొక్క అంతరంగము లనియును, తెలియఁదగినది.

మఱియు యోగాంగముల నెనిమిదింటిని రెండవపాదమున వివరించి, అందు అయిదంగముల లక్షణములను ఆ పాదమునందు జెప్పి, మిగత మూడంగములను ఆపోటు చెప్పకపోయిన కారణ మేమనగా, ఈ మూడవపాదమునందు యోగముయొక్క దృఢీకరణమును చెప్పుటచేత నిచ్చుట వానిని చెప్పబడు చున్నదని ప్రపించుచుంది.

అవ. ధారణాది మూడంగములను నిర్వీజసమాధికి బహిరంగములని చెప్పుచున్నారు.—

౪. తదిపి బహిరజ్ఞం నిర్వీజస్య.

తా. అసంప్రజ్ఞాత సమాధికి ధారణాదులు మూడును బహిరంగములు.

వి. ధారణాదులు నిర్వీజసమాధికి (నిరాలంబన రూపమైన అసంప్రజ్ఞాత సమాధికి) బహిరంగములై యుండుటవలన, ఈ సంయమమున కుపయుక్తమైన సమాధి గలీజ మనబడుచున్నది.

అవ. యోగసిద్ధిని జెప్ప నుపక్రమించిన వారై ప్రథమమున నిరోధి పరిణామమును బోధించుచున్నారు.

౫. వ్యుత్థాన నిరోధ సంస్కారయో రభిభవ ప్రాదుర్భావో నిరోధలక్షణ చిత్తాన్వయో నిరోధవరిణామః.

తా. చిత్తభూమికలైన క్షీప్రము, మూఢము, విక్షిప్తము, ఏకాగ్రము, నిరుద్ధము అను నీ యైదిటిలో, క్షీప్ర మూఢ విక్షిప్తములు మూడును వ్యుత్థాన మనియును ; ఏకాగ్ర నిరుద్ధ భూమికలు రెండును నిరోధ మనియును తెలియుచు దగినది. అనగా, ఈ వ్యుత్థాన నిరోధమువలనఁ గలిగిన వాసనలయందు వ్యుత్థాన వాసనా తిరస్కారము నిరోధ సంస్కారము యొక్క ఆచిరార్భావ మనియును; ఆ నిరోధ సంస్కారముయొక్క ప్రారంభమునం దుండు చిత్తమునకు నిరోధ పరిణామ మనియును భావము.

వి. చిత్తమునందు రజోగుణోద్రేకముచే బహిష్కృతమై శుభముఃఖాదులయందు ప్రేరేపింపబడి చంచలమై యుండు చిత్తముయొక్క స్థితి ఖీప్తము.

చిత్తమునందు తమోగుణోద్రేకముచే కృత్యాకృత్యవివేకము లేక శ్రోధాదులచే విరుద్ధ కార్యములయందు ఆసక్తి గలిగియుండు చిత్తముయొక్క స్థితి మూఢము.

చిత్తమునందు సత్త్వగుణోద్రేకముచే శుభసాధనములైన విషయములయందు ప్రవర్తించి శుభమయమై యుండు చిత్తముయొక్క స్థితి విశీప్తము.

చిత్తమునందు సత్త్వగుణ మధికమై బాహ్యమునందు ప్రసరింపనీయమగు చిత్తముయొక్క స్థితి ఏకాగ్రము.

చిత్తమునందు సత్త్వగుణోత్కర్షణముచే ఆనందమై యుండు చిత్తముయొక్క స్థితి నిరర్థము.

ఇందు మొదటి మూడు భూమికలును సమాధికి వుపయుక్తములు కావు. మిగిలిన రెండు భూమికలును సమాధికి వుపయుక్తములు. (ఈ విషయమును 1-వ పా, 2-వ సూత్రమున చూడదగినది.)

అవ. నిరోధ పరిణామమును బొందిన చిత్తమునకు గలుగు ఫలమును జెప్పుచున్నారు.—

10. తస్య ప్రతానవాహితా సంస్కారాత్.

తా. నిరోధ పరిణామమును బొందిన చిత్తమునకు ఆ నిరోధ పరిణామ సంస్కార బలమువలన కేవల సత్త్వగుణ ప్రవాహము కలుగుచున్నది.

వి. నిరోధ పరిణామబలముచే చిత్తక్షేత్రములచే గలుగు చంచలమునకించి కేవలసత్త్వగుణ సమానమైన సజాతీయ సత్త్వోత్కృష్ట ప్రవాహము కలుగును.

అన. సమాధి పరిణామమును నిరూపించుచున్నాడు.—

11. సర్వాన్తకాగ్రతయోః క్షయకాదీయా చిత్తస్య
సమాధి పరిణామః.

తా. అనేక విషయములయందు పరిణమించు చిత్తధర్మము సర్వాన్తక
యనబడుచున్నది. ఒకే విషయమునందు పరిణమించు చిత్తధర్మము యేకాగ్రత
యనబడుచున్నది. సర్వాన్తకా పరిణామముయొక్క లయమును, యేకాగ్రతా
పరిణామముయొక్క ఉదయమును కలుగుచుండఁగా, సమాధి పరిణామ మని
చెప్పబడుచున్నది.

వి. ఇదివఱకుఁ జెప్పిన నిరోధ పరిణామమునకును, ఈ సమాధి పరిణా
మమునకును భేద మెయ్యది యనఁగా.

అనుభవముచేఁ గలిగిన వ్యుత్థాన సంస్కార రూపముయొక్క వాసన
లను త్యజించుచు, నిరోధరూప సంస్కారవాసనయందుఁ బ్రవేశించుట నిరోధ
పరిణామము.

నానా విషయాకారమై పరిణమించు చిత్తధర్మముచే ననుభవించుట
యొక్క లయమును. సత్త్వోక్త్యస్తమనంగు గుణమయమై యుండు అను
భవముయొక్క అవిర్భావమును సమాధి పరిణామము.

అన. ఏకాగ్రతా పరిణామమును బోధించుచున్నాడు.—

12. శాన్తోషితౌ తుల్య ప్రత్యయా చిత్తస్యై కాగ్రతా
పరిణామః.

తా. చిత్తమునకు కాంతము కలుగుచుండఁగా సమానములైన వృత్తి
విశేషములు ఏకాగ్రతా పరిణామ మనబడుచున్నది.

వి. ఏకాకారమై యుండు చిత్తముయొక్క కేవల సత్త్వోక్త్యస్త
ప్రవాహమునంగు మొదటి నిలియొక్క శమనమును, రెండవ స్థితియొక్క

ఉదయమును, ఇట్లుగా స్థితి కలుగుచుండుటయు ఏకాగ్రతా పరిణామ మనఁబడును.

ఎట్లనఁగా :—బహు దూరమైన మార్గమునను నడచి పోవువానికి నడచిపోయినమార్గము నిలిచిపోయినట్లును, ముందుమార్గమునందు తాను ప్రవేశించు చుండునట్లును తెలియఁదగినది.

అన. పరిణామ భేదములను చెప్పుచున్నారు.—

13. ఏతేన భూతేన్ద్రియేషు ధర్మలక్షణావస్థా పరిణామా వ్యాఖ్యాతః.

తా. మైని కెప్పఁబడిన నిరోధసమాధి, ఏకాగ్రతా పరిణామముల నిరూపణచేత; భూతములయందును, ఇంద్రియములయందును, ధర్మ పరిణామ మనియును, లక్షణాపరిణామ మనియును, అవస్థాపరిణామ మనియును వివరింపఁబడిన దగుచున్నది.

వి. ఎట్లనఁగా :—స్వభావమై యుండు ధర్మికి, ముందున్న ధర్మము పోయి వేతే ధర్మము కలుగుట ధర్మ పరిణామము. అనఁగా, మన్ను రూపమైన ధర్మికి ముందున్న ముద్దరూపమైన ధర్మముపోయి ఘటశ్చ రూపమైన వేతే ధర్మము కలుగుచున్నది; అది మట్టికి ధర్మ పరిణామ మనఁబడును. ఇది నిరోధ పరిణామమునకు ప్రతిగా నున్నది.

ఆ ఘటము ముందు మట్టిచే కప్పఁబడియుండెను, అది మట్టిలోనుండి బైటికివచ్చెను, బైటవచ్చినది స్వప్తమై పోయినది అనుట ఘటమునకు లక్షణా పరిణామము. ఇది సమాధి పరిణామమునకు ప్రతిగా నున్నది.

ప్రతి క్షణమానందును ప్రతివస్తువునకును పరిణామము కలుగుచున్నది. ఎట్లన, ఒక వస్తువును మనము చూచునప్పుడు దానియందు అంతకుముందున్న స్థితి, ఆ చూచినప్పుడు లేదు. ఇట్లు చూచినక్షణమం దున్నస్థితి అనంతర క్షణమునందు లే దనుట ప్రతిదానికిని అవస్థాపరిణామ మనఁబడినది. ఇది ఏకాగ్రతా పరిణామమునకు ప్రతిగా నున్నది.

ఇట్లు చిద్రి పరిణామములను ఇతర స్థలములనుండును అన్వయించు కొనవలయును. వీరివలన చిత్తమునందలి పరిణామ లక్షణములు తెలియును.

అవ. ధర్మముక్క లక్షణ మిట్టిదని వచించుచున్నారు.—

14. శాస్త్రోదితా వ్యవచేశ్య ధర్మానుపాతీ ధర్మి.

తా. తనుతన పనులను చేయుటకు సామర్థ్యము లేక నిశ్చాంతిని బొందియుండు నప్పుడును, తమతరు పనులను చేయుచుండు నప్పుడును, ఇట్టి పనులను చేయఁగల మని నిర్ణయించుకొను ఆనశ్యకమై యుండునప్పుడును వ్రుండుట్టి ధర్మములను ఆశ్రయించి యుండునని ధర్మముఁబడుచున్నది.

వి. తమతరు పనులను చేయుటకు శక్తిచాలక శాంతిమై యుండునట్టి ధర్మములను, తమతరు పనులను చేయుచుండు ధర్మములను, ఇట్టి పనులనే చేయఁగలమని నిర్ణయించుటకు అసాధ్యమైయుండు ధర్మములను యెడఁబా యక ఆశ్రయించి యుండునది ధర్మియనఁబడును.

ఎట్లనఁగాః—బంగారమునెడు ధర్మి ఘట్టిరూపమైన ధర్మమును వహించి యుండు కాలమునందు, ఉంగరము రూపమైనధర్మము లేక యుండినట్లును, మఱి అదే ఉంగరము రూపమైన ధర్మమును బొందియుండు కాలమునందు ఘట్టిరూపమైన ధర్మములేక యుండినట్లును; ఈ ఘట్టియందును, ఉంగరము నందును గహితము యెడఁబాటులేక యేకరూపమై యుండు బంగారము ధర్మి యనఁబడుచున్నది.

అవ. ఒక్క ధర్మికి అనేక పరిణామములు కలుగునని చెప్పుచున్నారు.

15. క్రమాన్యత్వం పరిణామాన్యత్వే హేతుః.

తా. ధర్మికి యేకమము గలదో, అట్టి క్రమమునందు ప్రతిక్షణమునను వేరుగాఁ గనఁబడుట పరిణామాంతర కారణ మనఁబడుచున్నది.

వి. పృథివియందు మొదట మార్గము రూపము, అనంతరము ఆ మార్గముదలననుండి ముద్దరూపము, తర్వాత దానివలననుండి కపాలములు.

అవల ఆ కపాలములవలననుండి ఘటము. ఇట్లు మట్టిరూప మైన ఒకే ధర్మము నను అనేకపరిణామములు కనబడుచుండుటవలన నొక ధర్మకి అనేక పరిణామములు కలుగుటకు సందేహము లేదు. ఆకారణమునబట్టి ఇదేలాగున చిత్తియునకును, భూతములకును, ఇంద్రియములకును, అనేక పరిణామములు కల వని తెలియఁ దగినవి.

అన. పరిణామములసంయమముచేత త్రికాలజ్ఞానము కల్గునని నిరూపించుచున్నారు. —

16. పరిణామత్రయ సంయమా దతీతానాగతా జ్ఞానమ్.

తా. ఈ ధర్మకి ఈధర్మము, ఈ లక్షణము, ఈయవస్థ, అని పరిణామత్రయముయొక్క సంయమముచేతఁ గడచిపోయిన వస్తువుల విషయముల యందును జ్ఞానము కలుగును.

వి. ధర్మ లక్షణావస్థా పరిణామమువలన యోగికి ఈ వస్తువు ఈ లాగున నుండెను, ఈలాగున నున్నది, ఈలాగున నగు నని వస్తువిషయక మైన త్రికాలజ్ఞానము కలుగును. అనఁగా భూతభవిష్యద్వ్యగ్రహణజ్ఞానము చక్కగాఁ గలుగును.

అన. సకలజంతుభాషాజ్ఞానసిద్ధి కలుగుటకు ఉపాయమును తెల్పుచున్నారు. —

17. శబ్దార్థప్రత్యయానా మితరేతరాధ్యాసా త్సంకరస్తత్ప్రవిభాగ సంయమా త్సర్వభూతఋతజ్ఞానమ్.

తా. శ్లేష్టవర్ణాత్మకమైన శబ్దము, జాతి గుణ క్రియారూప మైన ఆ శబ్దముయొక్క అర్థము, ఆ శ్లేష్టమైన అర్థముచేఁ గలుగు జ్ఞానము, వీనియొక్క శబ్దార్థజ్ఞానములయందు ఒకదానిని వేరొకదానినిగా బుద్ధికి తెచ్చుకొనుటవలన ఒకదానిలో నొకటి కలిసిపోవుచున్నది. అట్లు పోసీయక ప్రత్యేక

ప్రత్యేకముగా విభజన చేసి సంయమము చేయుటవలన సకలప్రాణాలభాషాజ్ఞానము కలుగును.

వి. ఇది ఈశబ్రము, ఇది దీనియర్థమైన వ్యక్తి, ఇది ఈవ్యక్తియొక్క జ్ఞానము, అని వేర్వేరుగా విభజనచేసి సంయమము చేయుటవలన మృగపక్షుపక్షి సర్పపిపీలికాదుల భాషాజ్ఞానము కలుగును.

ఎట్లనఁగా:—“గోవును తీసికొనిరా” అని చెప్పినప్పుడు, గోవు అను శబ్దమునకు గోస్వరూపమైన అర్థమనియు, ఈ అర్థమును జెప్పనది గోవు అను శబ్దమనియు, ఈ శబ్దార్థముల రెంటివలన గలిగింది ఈ జ్ఞానమనియు విచార్యలేక వీని నన్నిటిని అభేదముగానే తెలియజేటివాడు, “ఇది గోవు” అను వ్యక్తికి వాచకమైన “గోవు” అనెడు శబ్దమనియు, ఈ “గోవు” అను శబ్దమునకు “గోవు” అను వ్యక్తిరూపమైన ఈ యర్థమనియు, ఈశబ్దార్థములను దెలియజేయు జ్ఞాన మిది యనియు, పరస్పరము భేదమును దెలిసికొని వ్యవహరించుటలేదు. ఏలఁగా, “గోవు” అనుచోట ఏది శబ్దము, ఏది అర్థము, ఏది జ్ఞానార్థమని వానిని అడిగితో, నీమూడు ప్రశ్నలకును “గోవు” అని ఏకరూపమైన ఉత్తరమును చెప్పగలడుగాని, పరస్పరభేదమును చెలిపి ఉత్తరవిషయాలవాడుకాదు. ఏలన, ఆ ఉత్తరము నిచ్చినవాడు శబ్దార్థజ్ఞానములను అభేదముగా దెలిసికొనియెడల, శబ్దార్థజ్ఞానములు మూటికిని ఒకే ఉత్తరము నీయడు; కావున శబ్దార్థజ్ఞానములను చక్కఁగా విభజించి సంయమము చేయుటవలన సకల జీవజతువుల భాషలు నోధపడును.

అవ. పూర్వజన్మజ్ఞానసిద్ధి కలుగుట కుపాయమును జెప్పుచున్నారు.

18. సంస్కార సాక్షాత్కారణ త్పూర్వజాతీ జ్ఞానమ్.

తా. ద్వివిధము లైన చిత్త సంస్కారములయందు సంయమము చేయుటచే కలుగు జ్ఞానమువలన, తనయందు తోచుచుండు సంస్కారములను విచర్చింపఁగా జన్మాంతరములయందు తనకు గలిగిన జాతి మొదలగు నవి గోచరించును.

వి. ద్వివిధ సంస్కారము. అనఁగా. — జన్మ జన్మాంతరా ద్యనుభవమువలన చిత్తమునందు వాసనారూపమై నిలిచినది, ఇట్లును స్మృతిని కలుగఁజేయుదునన సంస్కారము అనియును, ముక్తమై ముక్తకర్మములను చేసి యుండుటవలన గల్గిన పుణ్యపాప పరిపాకమువలన ముఖముఃఖములకుఁ గారణమైన జాత్యాయుర్భోగరూప మైన సంస్కారము అనియును రెండు విధములు.

ఈ రెండువిధము లైన చిత్తసంస్కారముల సంయమముచేఁ దాను పూర్వజన్మమునందు ఏజాతిప్రాణియై యున్నది మొదలగునవి చక్కఁగాఁ దెలియును.

అవ. పరచి త్తజ్ఞానమును దెలిసికొనుట కుపాయమును జెప్పుచున్నారు.

19. ప్రత్యయస్య పరచి త్తజ్ఞానమ్.

తా. పరత ముఖరాగాది భావములవలనఁ గలుగు జ్ఞానమునందు సంయమము చేయుటవలన వారి అభిప్రాయములు గోచరించును.

వి. అన్యులయొక్కమాటలు, నడవడికలు, ముఖవికాసము, మొదలగువానిని జాగ్రత్తగా కనిపట్టినయెడల వారియొక్క చిత్తమందలి అభిప్రాయము ఇట్టి దని చెప్పవచ్చు జ్ఞానము కలుగును.

అవ. పరచి త్తజ్ఞానమును దెలియమికి కారణ మిట్టి దని వచించుచున్నారు. —

20. నత త్సలవృన్దం తస్య విషయీభూతత్వాత్.

తా. ఆ పరపురుషులయొక్క ఆలోచన చేయు చిత్తవికారాదులు బాహ్యమున కనఁబడనీయక లోపలనే ఆలోచించవచ్చును, అట్టి దానిని సంయమమువలన కనిపట్టుటకుఁ గా నేరదు.

వి. వీఁడు నల్లనిరంగు ఆలోచనయందున్నాఁడు, వీఁడు యెఱ్ఱనిరంగు ఆలోచనయందున్నాఁడు, అను నిట్టి విషయములతోఁ గూడి

యందు పరులచిత్తము, ముఖగాగాదిభావములచే బైట గోచరింపకుండుట వలన ఆచిత్తమందు సంయమమును చేయుట అత్యము.

అ. అత్యత్యకరణసిద్ధిని నిరూపించుచున్నారు.—

21. కాయరూపసంయమా ద్ధ్యావ్యాశక్తిస్తథే చక్షు
ప్రకాశసంయోగే నర్థానమ్.

తా. తన ఆకారాది విశిష్టస్వరూపమునందు సంయమము చేయుట వలన, ఇతరులు ప్రహింపదగిన శక్తికి ప్రతిబంధకము కలుగుటయే గాక, ఇతరుల దృష్టికి శరీరము కనబడక అదృశ్య మగును.

వి. తనయొక్క శరీరాద్యవస్తువులను సంయమము చేయుటవలన పరులకు తన శరీరమందలి రూపాలులు ప్రతిబంధక మగుటవలన (శరీరము) కనబడక అదృశ్య మగుచున్నది.

అ. శబ్దాద్యదృశ్యకరణిలక్షణమును జెప్పుచున్నారు.—

22. ఏతేన శబ్దాద్యనర్థాన యుక్తమ్.

తా. క్రింద జెప్పబడిన దేహాదృశ్యకరణోపాయముచేతనే శబ్దాదులను దెలియక చేయ నగును.

వి. అదృశ్యకరణోపాయముచేత శబ్ద స్పర్శ రస గంధములను అదృశ్యము చేయవచ్చును.—

అ. మరణకాలము నెఱుంగునట్టి సిద్ధిని వచించుచున్నారు.—

23. సోపక్రమం నిరుపక్రమంచ కర్మతత్సంయమా దవ
రానైజ్ఞాన మర్హేభ్యో వా.

తా. కర్మము తనకు ఫలము నిచ్చుటకు ఉపక్రమించిన దనియును. తనకు ఫలము నిచ్చుటకు ఉపక్రమింపక యున్నదనియును రెండువిధములు. ఆ రెండువిధములకర్మములను సంయమము చేయుటవలన అర్హిత్వనూచనల మరణకాలము ఇవి గోచరించును.

వి. ఫలము నిచ్చుట కుపక్రమించినది సోపకమకర్మము ముందు
ఫలము నిచ్చుటకు మిగిలి యుండునది నిరపకమకర్మము వీని సంయమము
వలన మరణకాలము గోచరించును.

ఎట్లనఁగా:—ఉష్ణప్రదేశమునందు ఆరగింపబడిన బట్టముక్కులేను శీఘ్రముగా నెండిపోవునట్లు, సోపకమకర్మము ప్రతిదినమును ఫలముల నిచ్చుట చేతను, దానికి విరోధమైన కర్మాచరణచేతను సహా శీఘ్రముగా క్షయించుచున్నది. శీతప్రదేశమునందు మడతెచ్చెట్టియుంచినబట్ట నివాసముగా ఎందుచువచ్చునట్లు, నిరపకమకర్మము కాలక్రమముచేతను దానికి కృత్రిమమైన కర్మము చేయుటచేతను, సావకాశముగా క్షయించుచున్నది. ఈ ద్వివిధములైన కర్మలయందును సంయమము చేయుటవలనఁ దనకు ఈ దేశమునందు, ఈ స్థలమునందు, ఈ వేళయందు, ఈరీతిగా శరీరవియోగము కలుగు నని నిస్సంశయముగాఁ దెలియును. అరిష్టనూచనలవలనను మరణకాలము గోచరించును. అసూచనలు మూఁడువిధములు.

(1) తక్ష్ణనిశ్చేత్తో (చూపుచున్నచేత్తో) చెవులను పట్టిగా మూసికొనినయెడల చెవిలోపలి శబ్దము వినఁబడకుండుట, నాలుకను చాచి చూడఁగా నాలుకకొన కనఁబడకుండుట, దీపమును జూచిన రెండు కిక్కులు గాఁ గనఁబడుట. ఇవి ఆధ్యాత్మిక (జేహమునకు సంబంధమైన) అరిష్టములనఁబడును.

(2) వికారరూపములు కనఁబడుట, మామ్యునిజూచిన ముక్కులైనట్లును తూట్లుపడినట్లును కనఁబడుట, వీనిచేతను మరణకాలము సమీపించిన దని తెలిసికొనవచ్చును. ఇవి ఆధిభౌతికారిష్టము లనఁబడును.

(3) ఎన్నఁడు చూడనట్టి స్వగ్గాది లోకాంతరముల పదార్థములు కనఁబడుట, ఇవి మొదలైనవానిచేతను అంత్యకాలము సమీపించిన దని యెఱుంగవచ్చును. ఇవి ఆధిభౌతికము లనఁబడును.

అన. చిత్త పరికర్మసిద్ధిని నిరూపించుచున్నారు. —

21. మైత్ర్యాదిమ బలాని.

తా. మైత్రీ, మదిత, కరుణ, ఉపేక్ష, అను వీనిని సంయమము చేయుటవలన ఆ మైత్ర్యాదులు వృద్ధి యగును.

వి. మైత్ర్యాదుల సంయమమువలన తాను అభ్యాసము చేయక పోయినను అవి వృద్ధి యగును. (ఈ విషయము 1-వ పా. 38-వ నూత్రమున వివరింపబడియున్నది.)

అవ. దేహబలమును తాను కోరికట్లుగాఁ జేసికొనుట కుపాయము జెప్పచున్నారు.—

22. బలేషు వా స్తిబలాదీని.

తా. ఏనుఁగు, సింహము, మొదలగువాని బలమునందు సంయమము చేయుటవలన, ఏనుఁగు సింహము మొదలగువాని బలము కలుగును.

వి. గజ సింహ వానరు ద్వరుడ కరభ గండభేరుండ తిమి తిమింగల వాయ్వాది మహాశక్తిగలవానియందు సంయమము చేసినయెడల, తాను చేసిన దానియొక్క బల పరాక్రమ సామాన వేగాదులు కలుగును.

అవ. పశోక్షముగా నుండు వస్తువులను గాంచుటకు ఉపాయమును వచించుచున్నారు.—

23. ప్రవృత్త్యలోకన్యాసా త్సాక్ష్య వ్యవహిత విప్ర కృప్త జ్ఞానమ్.

తా. విషయవతి, జ్యోతిష్మతి అను విషయములయందు, సాత్త్విక ప్రకాశదృష్టిచేఁ జూచి సంయమము చేయఁకలసిన పరమాణువు మొదలు గాఁగల ఆతినూత్ము మైన వస్తువులును, భూమిలో నిక్షేపము చేసియుండు నవియును, మేరువు మొదలగు పర్వతముల వెనుకటి భాగమునందు కనబడక యుండు సిద్ధరసాది వస్తువులును గోచరించు జ్ఞానము కలుగును.

వి. విషయవతి జ్యోతిష్మతులచే నుత్కృష్ట మైన చిత్రేంద్రియముల
యందు ఆయావిషయములను జేర్చికొని సంయమము చేయుటవలన అతి
నూక్ష్మ మైనవియును, భూమిలోనివియును దూరమునందు కనబడకుండు
నవియును, మేరువు పశ్చాద్భాగమునందును సిద్ధమాలికాదులును గోచరిం
చును. (1-వ పా, 30-వ నూత్రమున విషయవతిని గుఱించియు, 30-వ
నూత్రమున జ్యోతిష్మతినిగుఱించియు చెప్పబడియున్నది).

అవ. లోకాంతర జ్ఞానసిద్ధిని చెప్పుచున్నారు.—

27. భువనజ్ఞానం సూర్యసంయమాత్.

తా. సూర్యునియందు సంయమము చేయుటవలన భూమివాని
చతుర్దశలోకముల జ్ఞానము కలుగును.

వి. ప్రకాశమయైన సూర్యునియందు చేయు సంయమము
వలన భూలోక, భువనలోక, సువర్ణలోక, మహాలోక తపోలోక, జనలోక,
సత్యలోకము లగు షోడ్శలోకములయొక్కయు; అకల, వికల, మతల,
తలాతల, రసాతల, మహాతల, సాతాళము లగు అష్టలోకములయొక్కయు
సకలవస్త్రావిజ్ఞానము గోచరించును.

అవ. గ్రహనక్షత్రజ్ఞాన సిద్ధిని చెప్పుచున్నారు.—

28. చంద్రే తారావ్యాసజ్ఞానమ్.

తా. చంద్రునియందు సంయమము చేయుటవలన నక్షత్ర సమా
హమయొక్క జ్ఞానము సిద్ధించును.

వి. ప్రకాశాత్మకమైన చంద్రునియందు సంయమము చేయుట
వలన భౌతికవస్తువులు (సకలగ్రహనక్షత్రములు) గోచరించును.

అవ. గ్రహనక్షత్ర సంచార జ్ఞానసిద్ధిని నిరూపించుచున్నారు.—

29. ధ్రువే తద్గన్ధిజ్ఞానమ్.

తా. ధ్రువునియందు సంయమము చేయుటవలన అగ్రహనక్షత్రముల సంచారజ్ఞానము కలుగును.

వి. ప్రహసత్ శ్రములకు ప్రధానదైయందు ధ్రువనక్షత్రమునందు సంయమము చేయుటవలన ప్రహసత్త్రాదుల సంచారములు గోచరించును.

అవ. కిరీరాంతగ కోకాది జ్ఞాసిద్ధిని చెప్పుచున్నారు.—

30. నాభిచక్రే కాయవ్యూహజ్ఞానమ్.

తా. నాభిచక్రమునందు సంయమము చేయుటవలన కాయవ్యూహజ్ఞానము కలుగును.

వి. దేహములోపలి నాభిచక్రమునందు సంయమము చేయుటవలన రస మల ధాతు నాడీ చక్రకోశములయొక్క సమస్తస్వరూపములను చక్కగా గోచరించును.

అవ. త్కుత్సిపాసానివారణసిద్ధిని వచించుచున్నారు.—

31. కణ్ఠమూనే త్కుత్సిపానా నివృత్తిః.

తా. కంఠము లోపలిభాగమును సంయమము చేయుటవలన అకలి దప్పలు నివారణ మగును.

వి. కుత్తుక లోభాగమునందు ప్రాణాదులస్పర్శచే అకలి దప్పలను కలుగజేయు గుంటగా నుండు ప్రదేశమునందు సంయమము చేయుటవలన ప్రాణాదుల స్పర్శము తప్పిపోయి త్కుత్సిపాసానివృత్తి యగును.

అవ. దేహస్థైర్యసిద్ధిని చెప్పుచున్నారు.—

32. కూర్మనాడ్యం స్థైర్యమ్.

తా. కుత్తుక దిగువభాగము నంగుండు కూర్మనాడియందు సంయమము చేయుటవలన స్త్రైగ్యము కలుగును.

వి. కూర్మనాడి సంయమవలన దేహమునకును, శరీరములోపలి శోశ ధాతునాడిచక్రాదులకును స్వస్థత కలుగును.

అవ. దేవతాసిద్ధపురుషుని సందర్శనసిద్ధిని చెప్పుచున్నాడు.—

33. మూర్ధ జ్యోతిషి సిద్ధవర్జ్యమ్.

తా. శరన్నులోపల బ్రహ్మరంధ్రమును స్థలమున ప్రకాశాత్మికమైన సుషుమ్నంతమందును మహాలేజమునందును సంయమము చేసినయెడల సిద్ధపురుషులు మొదలుగాఁ గల మహాత్ములదర్శనము కలుగును.

వి. గర్భగుడియందును అఖండజ్యోతియొక్క ప్రభ, వాకిలియొక్క రంధ్రముచే బైటప్రసరించుటలు, శరన్నులోపల సహస్రారమునందు జ్యోతి ర్మయమై యుండు శుద్ధసాత్త్విక ప్రకాశము సహస్రారముయొక్క క్రింది భాగమునందుండ బ్రహ్మరంధ్రముద్వారా బైటప్రసరించుచుండును. ఆ ప్రభ యందు సంయమము చేయుటవలన, అంతరిక్షమునందు గలచరించుచుండు దేవతలు, సిద్ధపురుషులు మొదలగు మహాత్ముల దర్శనమును, వారితో సంభాషించుటయును గలుగును. మరియు ఆ ప్రజ్ఞేమున చిత్తియును సంస్కార రూపమైయుండు చిహ్నములయందు సంయమము చేయుటవలన యేజన్మము నందైనను గాని తాను చూచినట్టి గతించినవారిని చూడనగును.

అవ. సర్వజ్ఞత్వ సిద్ధి నొందుట కుపాయమును చెప్పుచున్నాడు.—

34. ప్రాతిభాద్వా సర్వమ్.

తా. ప్రతిభయందుగాని, ఈ ప్రతిభయొక్క సంబంధమైన ప్రాతిభ యందుగాని, సంయమము చేయుటవలన సమస్తమును గోచర మగును.

వి. చిత్తముయొక్క సత్త్వభాగమునందు నెలకొని యుండు చిత్తయొక్క ప్రభ (చిక్చి) ప్రతిభ యనఁబడును. అనగా, జ్ఞాతృత్వము, లేక శుద్ధజ్ఞానము, లేక ప్రతిబింబము ప్రతిభ యనఁబడుచున్నది.

ఈ ప్రతినిబంధములన అంకురించుచుండు ప్రకాశకరణములు (బుద్ధికి అశుద్ధికియై శక్తినియందు పుట్టుజ్ఞానము) ప్రాతిభ యనబడును. ప్రతిభ యందుగాని, ప్రాతిభయందుగాని సంయమము చేయుటవలన సకల విషయ వస్తు విచారములును చక్కగాఁ దెలియును.

బ్రహ్మరంధ్రమునకు మైఁగు, సహస్రారమునకు దిగువను, చిత్తము యొక్క సత్త్విభాగమును, బ్రహ్మరంధ్రప్రాంతము రాజసభాగమును బ్రహ్మరంధ్రమునకు క్రింద తామసభాగమును నెలకొనియున్నది. ఈ ప్రతిభాగము నందును పరంపరగా చిత్స్పృభ చేరియున్నది. వీనివలన ప్రతిప్రభలు బగులు పడుచున్నవి. చిత్స్సంబంధమైన ప్రతిప్రభకును ఆ ప్రభను పొందియుండు వస్త్రవసుగుణముగా జ్ఞానము కలిగియున్నది. ఈ జ్ఞానములు అంతఃకరణములై యున్నవి. ఎట్లనగా, శుద్ధసత్త్విభాగప్రభకు ప్రజ్ఞ యనియును, జ్ఞాన మనియును ; సత్త్విభాగప్రభకు బుద్ధి యనియును ; రాజసభాగప్రభకు మన స్సరియును ; తామసభాగప్రభకు అహంకార మనియును ; వీనియందు దంతయు అవాదిగా నెలకొనియుండునట్టియు, నెలకొనియు వచ్చుచుండునట్టియు, సంస్కారరూప మైన చిహ్నములు గల భాగములకు చిత్తమనియును ; ఈ శుద్ధసాత్త్వికాది భాగములకు వీనియొక్క స్వభావానుసారమై జ్ఞాతృత్వాది నామములు కలిగియున్నవి. వీనికన్నిటికి అంతఃకరణమనియు, చిత్తమనియు వ్యవహారము కలిగి యున్నవని తెలియఁదగినది. వీనిలో జ్ఞాతృవను కరణ మునకు త్రికాలజ్ఞానమును, బుద్ధికి వర్తమాన కాలజ్ఞానమును, మనస్సునకు భవిష్యత్కాలజ్ఞానమును, చిత్తమునకు భూతకాలజ్ఞానమును, అహంకార మునకు ఆజ్ఞానమును, ఇట్లు అంతఃకరణములకు ప్రత్యేక ప్రత్యేకజ్ఞానము లున్నవి. వీనియందు బుద్ధ్యాదులు నాలుగును ప్రపంచాను వర్తనయందే యుండుటవలనను, మఱియు తమతమ స్వరూపములను తెలిసికొనకయుండుట వలనను, ఇవి అంతఃకరణ రూపమైనదికనే యున్నవి. జ్ఞాతృవు అంతఃకరణ మైనను ప్రపంచవిషయములకు సాక్షిభూతుఁడుగా నుండునేగాని, విషయ

మలయందు అనువర్తించుటలేదు గాన, అంతఃకరణ మనెడు వ్యవహారము లేదు. నూర్జోదయ కాలమునందు నూర్జునిచే కిరణములు అంతరించు చుండునట్లు జ్ఞాత్వసంబంధమైన ప్రజ్ఞ అంతరించుచున్నది, ఈ అంతర్రూప రణ సదా కలిగి యున్నప్పటికిని, ప్రపంచవాసనయందు దుండు బుద్ధికి బోధ మగుట లేదు.

[దీనిని గురుముఖముగా తెలిసికొనవలయును. స్రాతిభసంయమమే గాఢత్రీ విద్యారహస్యమై యున్నది].

అ. తనయొక్కయు యితరులయొక్కయు చిత్తవాసనల నెఱుంగుట మహాయమును జెప్పచున్నారు.—

35. నృదయే చిత్తఫలం.

తా. అంతఃకరణముల కాధారమైన శరీరయొక్క మధ్యప్రదేశము నందు సంయమము చేయుటవలన తన చిత్తమునందలివియు, పరుల చిత్తమునందలివియు విషయములను తెలిసికొనవచ్చును.

వి. అంతఃకరణస్థానమైన హృదయ మధ్యభాగమునందు అధోముఖమై యుండు నూత్మపుండరీకా కారమునందు గలయమము చేయుటవలన తన యొక్కయు, పరులయొక్కయు చిత్తమునందలి విషయజ్ఞానము (పూర్వ వహరవిద్య) కలుగును.

అ. జ్ఞాత్వత్వజ్ఞానసిద్ధిని వక్కాణించు చున్నారు.—

36. సత్త్వపురుషయో రత్యనాసంకిర్ణయోః ప్రత్యయా విశేషోభోగః పరాధా త్సార్థసంయమాత్పురుష జ్ఞానమ్.

తా. శేకలము పరస్పరము వేరుగానట్టి ప్రకాశమానమైన భోగ్య రూపమైన బుద్ధితత్త్వమునందును, స్వాత్మరూపుడైన భోక్తృరకు జ్ఞాత్వ తత్త్వమునందును, తాను భోగ్యభోక్తృరనెడు జ్ఞానముయొక్క భేదము

లేకుండుట భోగ మనబడును. భోగ్యమైన బుద్ధి తత్త్వము తనకు ప్రయోజన మనెడి జ్ఞానమును విడిచి భోక్తృరూపుడైన పురుషునకు భోగ్యమును సంపాదించి యాయుగల ననెడి జ్ఞానముచే జ్ఞాతృపునందు సంయమము చేయుటవలన జ్ఞాతృరూపుడైన పురుషునియొక్క జ్ఞానము కలుగును.

వి. భోగ్య భోక్తృపులయొక్క పుష్కరభేదమును తెలియకయుండునది భోగము. ఈ యజ్ఞానమును విడిచి బుద్ధి భోగ్యము, పురుషుండు భోక్తృవై తన వ్యవహారమునకు లోబడినవాడను తెలివితే చిత్స్వరూపుడైన పురుషునియందు సంయమము చేయుటవలన స్వరూపుడైన పురుషుని జ్ఞానము కలుగును. ఇది భూమావిద్యకు సంబంధించినది.

ఆన స్వాత్మరూపుడైన పురుషుని సంయమయొక్క ఫలమును జెప్పుచున్నారు.—

37. తిలః ప్రాతిభ శ్రావణ వేదనాదర్శాస్వాద వార్తా జాయస్తే.

తా. ఆ స్వాత్మసంయమా భ్యాసమువలనఁ గల్గిన ప్రాతిభజ్ఞానము వలన దివ్యజ్ఞానము, దివ్యస్వరూప్జ్ఞానము, దివ్యరూపజ్ఞానము, దివ్యరసజ్ఞానము దివ్యగంధజ్ఞానము కలుగును.

వి. స్వాత్మపురుష సంయమముచే ప్రాతిభజ్ఞానము కలిగి అయవలన లోకాంతరముల యందుండు దేవతలు మొదలగువారితో మాటలాడుట, వారిని తాఁకుట, వారినిచూచుట మొదలగునవి సంప్రాప్తమవును.

[ప్రాతిభనుగూర్చి ఇదేపాదమున, 34-వ నూత్రమున చెప్పబడియే 35-వ నూత్రమున చెప్పబడినజ్ఞానము ఇహలోక సంబంధమును మాత్ర మనుగురించినది.]

ఆన. ఇదిగతకుఁ జెప్పబడినట్టి సంయమసిద్ధులయొక్క గుణదోషములను నిరూపించుచున్నారు.—

38. తే సమాధా వృషసర్గా వృత్తానే సిద్ధయః.

తా. ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన సిద్ధులవలనఁ గలిగిన ఫలములు, సమాధి యొక్క అభివృద్ధియందు విఘ్నరూపములై యున్నవి. సమాధిని విడిచిన కాలమున ఫలరూపములై యున్నవి.

వి. సమాధిని అభివృద్ధిచేసికొనుటకు సంయమముచేఁ గలిగిన ఫలములు విఘ్నకారులుగా నున్నవి. కాబట్టి నిరతిశయానంద రూపమైన కైవల్య మహాపదవిని యపేక్షించుచుకొని, తుచ్ఛములైనట్టివియు అన్యలచే మహా పురుషుఁడని యనిపించుకొనుటకుఁ దగినట్టివియు నగు ఫలములను విడిచి స్వర్గతిని పొందు మార్గమునఁ బ్రవేశింపవలయును.

అవ. పరకాయప్రవేశ సకారమును జెప్పుచున్నాఁడు. —

39. బన్ధకారణ తైథిల్యా తృచార సంవేదనాచ్చ
చిత్తస్య పరశీరావేశః.

తా. చిత్తమును, పురుషుఁడును, అజ్ఞానమూలకమైన కర్మశేషముచేత శరీరమునందు బంధింపఁబడి యుండుటవలనను, దానికిఁ గారణమైన పుణ్య పాపకర్మములును నశించిపోవుటవలనను, చిత్తము హృదయప్రదేశ మందలి ఇంద్రియములద్వారా విషయములయందు ప్రసరించునట్టి సామర్థ్యము కలిగి నుండుటవలనను, పరశరీరమందు ప్రవేశించుచున్నది.

వి. చిత్తము పురుషుఁడు సహా వ్యాపకులై యున్నప్పటికిని, అజ్ఞాన మూలకముగా కర్మమువలన భోగ్యభోక్తృత్వ లనిపించుకొని యుండుటకుఁ గారణమై యుండు పుణ్యపాపములు సమాధి బలమువలన క్షీణించుచున్నట్లు చేతను, చిత్తము ఈ ప్రదేశమునందు ఈ నాడిని ఆక్రమించుకొని యున్నది, ఈ నాడులమార్గముగా ఇంద్రియములద్వారా విషయములను తెలిసికొనుచున్నది, మఱియు ఇంద్రియములను ప్రాణాదివాాయువులను వహించుకొని యుండు నాడులు ఈలాగున నున్నవి ; అని తన శరీరమందును పరప్రాణిశరీ

అవ. సరీసరిస్త్రిసహస్రం సిద్ధికోటకు వైశేకకర్మనిష్పత్తి సిద్ధిని బోధించుచున్నాడు.

44. బహిరకల్పితాపృత్తిగ్భూమివిదేహ తతః ప్రకాశావరణే త్రయః.

తా. శరీరముయొక్క వెలుపల సరీరావేక్ష లేనట్టి చిత్తవృత్తి దేహాంశకారములు లేని మహావిదేహ మనబడుచున్నది. ఆ మహావిదేహమనెడు పేరుగల చిత్తవృత్తియందు సంయమము చేయుటవలన, ప్రకాశరూపమైన చిత్తమును చుట్టుకొనియుండు మలినరూపమైన క్షేకకర్మాదులు నశించిపోవుచున్నది.

వి. శరీరాహంకారములతోఁ గూడియుండు చిత్తముయొక్క బాహ్యవృత్తి కల్పిత మనబడుచున్నది. శరీరాహంకారములను విడిచియుండు చిత్తముయొక్క బాహ్యవృత్తి మహావిదేహ మనబడుచున్నది. మహా విదేహవృత్తియందు చేయు సంయమమువలన క్షేకాదిమలములు నివర్తించును.

అవ. ఇదివఱకు వివిధస్థితులను బోధించి యిచ్చడు యోగికి స్వరూప దర్శనోపయోగ మైన సరీసరి నిర్మల సహాధినిస్థికోటకు వివిధోపాయములను బోధింప నెంచివచ్చెనై, ప్రథమమున పంచభూత జయోపాయమును జెప్పుచున్నాడు.—

45. స్థూల స్వరూప సూక్ష్మాన్వయార్థవత్స్వ సంయమాద్యాతజయః.

తా. పృథివ్యాది పంచభూతముల యందును, వాని స్వరూపములయందును, గంధాది పంచతత్వాశ్రితయందును, వాని క్రియలయందును, భోగా పర్వరూపతేజ్జీయందును ; క్రమముగా సంయమము చేయుటవలన పంచభూతముల జయము కలుగును.

వి. పృథ్వీకైతోనాయురాకాశములను పంచభూతముల (నూల భూతముల) యందును, వీరియొక్క స్వరూపములైన కలివాదలయందును, గంధాదితన్మాత్రలైన నూత్మ తత్త్వములయందును, వీరియొక్క స్థితుల యందును, ఇంద్రియములయందును, వీరియొక్క కర్మములయందును, అంతః కరణములయందును, వీరియొక్క ప్రకాశరూప మై యున్నవృత్తులయందును, క్రిమముగా సంయమము చేయుటవలన పంచభూతజయము జరుగును.

అవ. పంచభూతజయముయొక్క ఫలమును దెప్పుచున్నాను. —

46. తతోఽణిమాదిప్రాచుర్యావః కాయసంపదగ్నానభి
భూతశ్చ.

తా. ఆ భూతజయస్థితచేత అణిమాద్యష్టస్థితులును, దేహసంపదయును, దేహాకూపాదులు కాశ్వతముగా నుండుటయును సంభవించుచున్నది.

వి. పంచభూత జయమునకు అణిమా ద్యష్టస్థితులును, మాదకావజ్యాది దేహసంపదయును, దేహదాగ్ధ్యాదులు స్థితమై యుండుటయును కలుగును (దేహసంపదకుగూర్చి క్రిందినూత్రిమున వివరింపబడును).

అణిమాద్యష్టస్థితుల వివరణము.

- (1) పశుమాణువుకింటె నూత్మ మగుట అణిమము.
- (2) మనఃత్తుకింటె గొప్పగా అగుట మహిమము.
- (3) భారమున కంటె భార మగుట గరిమము.
- (4) దూదికణముకంటె తేలిక యగుట లఘుమము.
- (5) నూర్వచంద్రాదులను సహా అనాయోగముగా తామునట్టి కత్తి గల్గుట ప్రాప్తి
- (6) తాను తలచినరీతిగా అగుట ప్రాకాశ్యము.
- (7) మహిమ గలవాడుగా నగుట ఈశత్వము.

(8) చరాచరప్రపంచమంతయు తన ఆజ్ఞకు లోబడుట వశత్యము, అన. పూర్వోక్త సూత్రమున జెప్పబడిన దేహసంపదను వివరించుచున్నారు.—

47. రూప లావణ్య బలవజ్రసంహననత్వాని కాయ సంహత్.

తా. రూపము, లావణ్యము, బలము, కఠినము, ఇవి శరీరసంపద యనబడును.

వి. ముక్త్యథ వసంత జయంతాదులకంటె మించిన సౌందర్యమును, మూర్త్యచంద్రాగ్నులను మించిన కాంతియును, బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రాదులకంటె మించిన శక్తియును, ఘర్షతపక్షములను భేదించినట్టి వజ్రమును మించిన కఠినత్యమును ఇవి శరీరసంపద తనబడును.

అన. ఇంద్రియమును జెప్పుచున్నారు.—

48. గ్రహణ స్వరూపాస్మితాన్వయార్థవత్ప్ర సంయమా దిద్రియజయః.

తా. ఇంద్రియ వృత్తులయందును, ఇంద్రియ ప్రకాశములయందును, అస్మితయందును, ఇంద్రియములయొక్క పాటవము కాగ్యము దార్ఢ్యము అగు వీనియందును, ఇంద్రియఫలమునందును, క్రమముగా సంయమము చేయుటవలన ఇంద్రియములు తన స్వాధీన మగును.

వి. విషయాభిముఖమై యుండు ఇంద్రియవృత్తులయందును, పామాన్యముగా ఇంద్రియగోచరముల (తెలిసికొనుట) యందును, అహంకార ధర్మమైనట్టి నేను తెలిసికొన్నాను అనుటయందును, ఇంద్రియములపాటవము, పని, దృఢము అగు వీనియందును, సంయమము చేయుటవలన ఇంద్రియజయము కలుగును.

అవ. ఇంద్రియజయముయొక్క ఫలమును జెప్పచున్నారు.

49. తతో మనోజనిత్వం వికరణభావః ప్రధానజయశ్చ.

తా. ఇంద్రియజయమువలన మనస్సుకలె దేహములోని ఇంద్రియములు గమనాగమనానులను, దేహముయొక్క బాహ్యేంద్రియప్రచారములును, మూలప్రకృతియొక్క స్వాధీనమును కలుగుచున్నది.

వి. ఇంద్రియస్వాధీనమువలన స్వేచ్ఛగా దేహమునందు ఇంద్రియములు సంచరించుటయును, దేహపేక్షలేక బైటసంచారము, అనగా, కన్నులు మూసికొనియున్నను బైటి రూపములు కనబడుచుండుటయును, మూలకారణజయమును కలుగును. ఈ పిద్ధులు మధుప్రతీతియు లబ్ధియు. అనగా, తేనెకుట్టెయందలి యే ప్రక్కనుండు తేనెయును జాఱినను ఎట్లు రుచికరమై యుండునో, అట్లు ఒక ఇంద్రియమును జయించిప్పటికిని ఆ యింద్రియాను గుణమైనసిద్ధి మహాసంతోష కరమైనదిగానే యుండును.

అవ. చిత్తముయొక్క సంయమమును, దాని ఫలమును జెప్పచున్నారు.

50. సత్త్వపురుషాన్యథాఖ్యాతి మాత్రస్య సర్వభావా ధిస్తాత్మత్వం సర్వజ్ఞాత్మత్వం చ.

తా. చిత్తముయొక్క సాత్త్వికభాగమునందు సంయమముజేయుట చేత; బుద్ధియు, పురుషుడు, వేర్వేరులు జ్ఞానము కల్గును. ఈ జ్ఞానము కలవానికి సమస్తమైన ప్రకృతిపరిణామములకు తాను ఆధారభూతుడనియును వానియొక్క జ్ఞానము గలవాడనియును బోధ మగును.

వి. చిత్తసాత్త్విక పరిణామమునందు చేయు సంయమమువలన పురుషునియందును బుద్ధియందును అన్యథా జ్ఞానము కలుగును. అనగా బుద్ధియే పురుషుడు, లేక ఆత్మ అనెడు అజ్ఞానము తొలగును. మఱియు ప్రకృతిపరిణామములకు ఆధారభూతుడై యుండుటయును, సర్వజ్ఞాత్మత్వ

మును కలుగుచున్నది. ఇట్టి జ్ఞానమునకు వశి కారవనియును, తాసిద్ధికి విరోధా అనియును సంజ్ఞకలిగి యున్నది.

అన. విరోధాసిద్ధిని చెప్పనున్నారు.—

51. తద్వైర్వర్యా దపి దోషబీజకాయే కైవల్యమ్.

తా. ఆ విరోధానామకసిద్ధియందు వైర్వర్యాము కలుగుటవలన రాగాదిశ్లేశములకు కారణమైన అనిద్య నాశమై ముక్తి కలుగును.

వి. విరోధాసిద్ధియందు వైర్వర్యాముచే నగుటచే శ్లేశకాయలకు బీజమైన జ్ఞానము క్షీణమై, అందువలన నిరంతరమునందస్వరూపమైన కైవల్యము సిద్ధింపచున్నది.

అన. యోగిష్ణుములగువానిని పరిహరింపవలయునని వక్కానించుచున్నారు.—

52. స్థాన్యపనిమన్త్రిణే సంగస్మయాకరణం పునరనిష్టప్రసంగాత్.

తా. దేవతలు భోజనముచేయు మని ప్రార్థించునపుడు, అభిలాషయు అశ్చర్యము నొందకూడదు. అభిలషించినయెడల, మఱల దుఃఖరూపమైన సంసారముయొక్క సంబంధము కలుగును.

వి. ఆయా యా తత్త్వస్థానములకు ఆధిపతులైన తత్త్వాభిమానదేవతలు మొదలగువారు యోగియొక్క ఉత్కృష్టపదవికి సహింపనివారై విఘ్నము చేయవలెనని, మాయొద్ద భోజనముచేసి మాకోరికను నెఱవేర్చవలసిన దని స్వప్నాదిలోకాంతరములయందుండు దివ్యశ్రీలను, రసాయనాది పదార్థములను యోగి ముందుతెచ్చిపెట్టి స్వీకరింపవలయు నని ప్రార్థింతురు. వీరి ప్రార్థనను అంగీకరించినచో, యోగి మఱల జననమరణప్రవాహరూప మైన భోగసంసారిమునందు పడవలసివచ్చును; గాన వారి ప్రార్థనను అంగీకరింప గూడదు.

యోగులు వారివార్షికులచే నాలుగుతరగతులవారుగ నున్నారు.

- (1) యోగాభ్యాసి యైనవాడు ప్రకృతిమాత్రజ్యోతిష్కుడు.
- (2) ఋతంభరాశ్రజ్ఞా వంతుడు.
- (3) భూతేంద్రియ జయకీలుడు.
- (4) అతిక్రాంత భావనీయుడు.

నాలుగుతరగతివాడుమాత్రము సమాధివలమువలన సప్తభూమికల శ్రద్ధావలనాదై మమమతి యునెడు పేరుగల భూమికను సాధించుచుండు వాడు గాన, వీరిసమాతము ఆ జేతను ప్రార్థింతురు. ఈ యోగి ఆప్రాగ్ నము సంగీకరింపఁ దాడు.

అవ. సమాధిసిద్ధికై జేతే యుపాయమును జెప్పచున్నాడు—

వీరి. త్మణశక్తిమయో స్సంయమాద్వివేకజం జ్ఞానమ్.

తా. త్మణశక్తిమయొక్క ముందటివెనుకటి త్మణములను సంయమము చేయుటవలన వివేకముచేఁ బుట్టిన జ్ఞానము కలుగును.

వి. శాలసుమొక్క కడపటి అవయవమై, మతీయు విభాశూన్యమైనదైయుండు శాలము త్మణశాల మనబడును. ఈ త్మణమునకు ఇది ముందటి త్మణము, ఈ త్మణమునకు ఇది వెనుకటి త్మణము అనబట్టి త్మణములయందు సంయమము చేయుటవలన ఆ త్మణశాలములు గోచరించు చుండును. అప్పుడు ఇతిరము లైన మనాదాది పమానావృణకజనక గల తిత్తివములు తెలియును. ఇట్లు తెలియుటయే వివేకజ్ఞానము.

అవ. యథార్థజ్ఞానసిద్ధికల్గుట కుపాయమును జెప్పచున్నాడు —

వీ4. జాతి లక్షణ దీలై రస్య భానవిచ్ఛేదాత్సుయో
స్తరిః ప్రతికర్తిః.

తా. ప్రాణాల జాతుల నుండును, వాని ఆకారాది రూపవిశేషముల యుండును, వాని స్వావిశేషములయందును, పుష్కరితము లోయిండుక

యందునట్టి సమానవస్తువుల నుండు సంయమముచేయుటవలన అవి వేర్వేరులు నిశ్చయజ్ఞానము కలుగును.

వి. జాతిచేతను, అకారముచేతను, స్థానముచేతను సహా పరస్పర భేదము విభజనగాని యందునట్టి సమానవస్తువులయందు సంయమము చేయుట వలన, అవి వేర్వేరులు అనునట్టి జ్ఞానము కలుగును. అనగా, వస్తువులయందు పరస్పరభేదము తెలియుటకు జాతియు, లక్షణము, ప్రదేశము, ఇవి కారణము లై యున్నవి.

ఎట్లనగా; ఇది ఆవు, ఇది యెనుము, అను రెండువస్తువుల భేదము తెలియుటకు జాతి కారణమై యున్నది. మఱియు ఇది నల్లనియావు, ఇది తెల్లనియావు అను రెండువస్తువులయందు భేదము తెలియుటకు జాతి కారణముగాక, నల్లన తెల్లన అనేడు లక్షణమాత్రమే కారణమై యున్నది. సమమైయుండు రెండు పునీరికఫలముల భేదము తెలియుటకు జాతియు లక్షణము సహా కారణమై యున్నది. ఆ రెంటియందు నీనికి అది ముందుగను దాని కిది ముందుగ నున్నదని వానిభేదము తెలియుటకు దేశము కారణమై యున్నది. దేనిచేతగాని జాతిలక్షణ దేశములు మూడింటివలన భేదము తెలియుటకు అశక్యమై యుండు ఒకజాతి, ఒకేలక్షణము, ఒకదేశమునందుండునట్టి పృథ్వీపరమాణువుల భేదము అగు వీనిని తెలియుటకు వాని యొక్క సంయమము చేయువానికి, వానియొక్క భేద మెప్పుడు తెలియవచ్చునో, అక్షణమునందే అతినూత్నములైన సకలవిషయముల జ్ఞానమును కలుగుచున్నది. ఏలాగనగా, తనకు వఱుగుననుండు స్థలమునందు ఒకే శ్రుతి చేసియుండు నాలుగు వీణలనుంచి ఆ నాలుగువీణలయందును, ఒకే స్వరమును ఒకేకాలమున వాయింపినయెడల ఆస్వరము ఒకటిగానే విసంబడి నను, ఆ ఒకేస్వరము నందుండు భేదములుమాత్రము కనబడుచుండును.

అవ. తారకశబ్దార్థమును నిర్వచించుచున్నారు.

55. తారకం సర్వవిషయం సర్వథా విషయసుక్రమం
చేతి వివేకజు జ్ఞానమ్.

తా. వివేకమువలనఁ బుట్టిన జ్ఞానమునకు తారక మని నామము. ఈ తారకజ్ఞానము మహదాది సమస్తతత్వములు విషయముగాఁ గలది. మఱియుఁ క్రమఃపిత మైనది. ఇది వివేకమువలనఁ బుట్టిన జ్ఞానము.

వి. ముందుఁ చెప్పఁబడిన వివేకజన్యజ్ఞానము తారకము (ఘోరసంసారమునం దుండి గట్టెక్కింపఁగలిగినది, లేక యథార్థ మైనది) అనఁబడుచున్నది. తారకజ్ఞానమువలన పరమాణువు మొదలు మూల ప్రకృతివఱకుఁ గల స్థూల సూక్ష్మాది నానాస్థానభేదములయం దుండు సర్వమును సర్వతోముఖమై ఏకకాలమునందే గోచరించును.

అన. తారకజ్ఞానప్రయోజనమైన కైవల్యమును నిరూపించుచున్నాడు.

56. సత్త్వపురుషయో శ్శుద్ధిసామ్యే కైవల్యమ్.

తా. చిత్తముయొక్క సత్త్వమునకును పురుషునకును, నిర్మలత్వము ఏకకాలమునందు కలుగుటయే కైవల్యము.

వి. చిత్తమునందలి సత్త్వమునకు కర్మత్వా ద్యభిమానములు గల గుణము లయ్యమై, తన స్వకారణమైన సన్యాసరూఢిః పురుషునియందు ప్రవేశించుటయు, పురుషునియందు ఆరోపితమై యుండు భోగము నివర్తియగుటయు, ఇట్లు ఒకేస్థితి కలుగుటయే నిరతికయానంద కైవల్య స్వరూప మైన మోక్షపదవి యనఁబడును.

పాలెంజలయోగశాస్త్రమునందు

వి భూ తి పా ద ము

స మా ప్త ము.

కథాత్మరాయ నమః.

పాతంజలయోగశాస్త్రము

౪. కైవల్యపాదము.

శ్లో. యత్పద్మాస్థియోనేవ దత్తే సిద్ధిః చ స్వదా
కైవల్యస్వరూపీ నామ తు పార్వతీపతిమ్.

అన. పూర్వోక్తపాదములయందు జీవుడు కైవల్యస్వరూపము బోధ
మగుటకుఁ దగిన పాధములను నిరూపించి, ఈ కైవల్యపాదమునందు
సకలసిద్ధులకు సమాధియే కారణమనియును; ఈ సిద్ధులు పూర్వజన్మములంద
లివియైనను ఆభీవ్యక్తమగునవియును: సమస్తమైన సమాధులయొక్క ఫలము
కైవల్య మహాపదవి నునియును బోధించుచున్నాడు. —

1. జన్మావధి ముక్తి తప స్సమాధిజా సిద్ధయః.

తా. జన్మములు, మూలికలు, మంత్రములు, తపస్సు, సమాధి, ఆకు
వీకలనఁ బట్టునట్టి సమాధిసిద్ధులై గువిధములు గలవిగా మున్నవి.

వి. సమాధిసిద్ధులు నానాధములైన జన్మములవలనను, మూలికలను
నేనించుటవలనను, మంత్రములను జపించుటవలనను, తపస్సు చేయుటవల
నను, సమాధులను ఆధ్యసించుటవలనను గల్గును. ఎట్లుగా: —

జన్మాదులను నిమిత్తముజేసికొని ఆకాళమున సంపదించుట, జలము
నందుండుట, జీవనశ్శయిలేక జేహమునుంచికొనియుండుట. బహుశాంశము

శీవించుట, మనస్సునకు తోచినట్లెల్ల ఆకారములను భరించుట, పరకాయ ప్రవేశము చేయుట, ఈ మొదలగునవి సమాధివలనఁ గల్గిన సిద్ధులు.

పూర్వ జన్మములయందు గలిగిన సమాధిబలమువలన పక్షులు, జలచరములు, సర్పములు, పిశాచప్రార్థములు, ఈ విధమైన యొక్కొక్క ప్రాణులను నిమిత్తము చేసికొనియుండుట జన్మమువలనఁ గలిగిన సిద్ధులు.

నిద్రాహారములు లేక యుండుట, శితోష్ణవిచవ్యాధుల నివాహము, ఇంద్రియపటుత్వము, శరీరవాన్ధ్యము, జరామరణాదుల నిరోధము, దూరమునాగమనములు మొదలగు సిద్ధులు, లేవ్యా చార్ణ కాంతకల్ప సిద్ధిరసాయన ఘటికా పాచకలు, ఇవి మొదలగు సిద్ధులు మూర్తిలవలనఁ గల్గిన సిద్ధులు.

అయా మంత్రాధిష్ఠానచేతల శక్త్యుగుణముగా కలుగునట్టిది మంత్రములవలనఁ గలిగిన సిద్ధులు.

వానివాని లిపోబలము ననుసరించి గల్గు సిద్ధులు తపమువలనఁ గలుగు సిద్ధులు.

మఱియు సమాధివలనఁ గలుగు సిద్ధులనుగూర్చి 12-8 పాదములయందు విస్తరముగా జెప్పఁబడి యున్నది.

ఈ సిద్ధులు పూర్వ జన్మముయొక్క సమాధిబలమువలనఁ గలుగునని యని నిరూపింపఁబడినది. మఱియు సమాధి యనుది సిద్ధులకు ముఖ్యకారణమైన దనియును, జన్మాగులు నిమిత్తకారణమైన దనియును చెప్పినందువలన, సమాధికి అధికప్రాశస్త్యము కలిగినది.

అవ. ఒక్క జన్మమునందే సమాధిఫలమును పొందవచ్చు నని చెప్పుచున్నారు.—

2. జాత్యంతరపరిణామః ప్రకృత్యా పూర్వాత్.

అ. ఒక్క జన్మమునందే వేఱుజాతిగా పరిణమించుట యనుది ప్రకృతి పరిణామ సమాప్తవలనఁ గలిగినది.

వి. ప్రకృతి యనగా, ప్రధానము మొదలు పృథివివఱకు నుండు పదార్థములు.

ఈ పదార్థములయందే సర్వ దేహములయందు నుండుటవలన, ప్రతి జీవమునందును పరిణమించుచుండును.

ఇందువలన ఒకజన్మమునందే పూర్వజాతి పరిణామము పూర్తియై వేతే జాతిపరిణామము కలుగును.

దృష్టాంతము :—సంశీక్ష్మమగు ఆ జన్మమునందే పూర్వజాతి పరిణామము సూక్ష్మయై, వేతేజాతి పరిణామము కలిగిండువలనను, జన్మాంతరాభ్యుత్థమైన సూక్ష్మఫలము ఆభివ్యక్తము కాగా, ఆ మొదటిజాతి అన్వయమైన వైపోయిండు వలనను, ఆ రెండవజాతి దేహమునందు ఫలము ఆభివ్యక్తమైనది. ఎట్లు లనగా, పట్టుపురువు మొదట కంబళిపురువుగా నుండి ఆ పరిణామము తీరగానే ఆ దేహమునందే సంతతిపురువువలె పరిణమించుచున్నది, కాబట్టి ప్రకృతియొక్క పరిణామము పూర్తియగుటయే వేతేజాతి జన్మమునకు కారణ మని యెఱుంగునది.

అవ. సకల జన్మములకును ప్రకృతియే కారణ మని వక్కాణించుచున్నారు.—

3. నిమిత్త మప్రయోజకం ప్రకృతీనాం వరణభేదస్తు తతః క్షేత్రీకవత్.

తా. కర్మము ప్రకృతి భాగములయొక్క కార్యమైన జాత్యంతర పరిణామమునకు కారణ మైనది కాదు. ఆ కర్మమువలన కృతసాయము చేయువాడు అడ్డముగానుండు వానిని తీసి పాఱవైచిట్లు ఆ ప్రకృతియొక్క అవరణము నివృత్తి యగుచున్నది.

వి. ప్రకృతిచే గలుగునట్టి జాత్యంతర పరిణామమునకు కర్మము కారణ మగుట లేదు. ఏలననగా, కారణముచే గాక కర్మము కలుగుటయే

కాని, కార్యముచే గారణము కలుగుటలేదు. గాన, ఈ పుణ్యపాప రూపమైన కర్మము ప్రకృతియొక్క కార్యమై యుండుటవలన, ఇది తనకు గారణమైన ప్రకృతియొక్క స్వభావరూప పరిణామమైన జన్మములకు గారణమగుటలేదు. అయినను, పుణ్యపాప రూపమైన యీ కర్మము ప్రకృతియొక్క పరిణామముచే గలగు జన్మములకు ప్రతిబంధకముగాని, బలవంతముగాని చేయునదిగా నున్నది. ఎట్లనగా, కృషిచేయువాడు ఒక మడినుండి మఱియొక మడికి నీళ్లు పోతించునపుడు మధ్య ఆడ్డమై యుండు మట్టిని తీసివైచినప్పుడు, ఆ మడియందుండు జలము మఱియొక మడికి కన్నకుని ప్రేరేపణలేకయే స్వభావము గాఁ బ్రవేశించి చాకము, త్రికోణము మొదలగు ఆకారములు గల ఆ మడి వలెనే యెట్లు పరిణమించునో, అట్లే పుణ్యపాపములు అనుభవించిగాని, తమకు విరోధమైన కర్మము చేయుటవలన గాని సమాప్తియై పోగా, ప్రకృతియొక్క పరిణామమునకుఁ గల ప్రతిబంధకము తప్పిపోయి, తన స్వభావమువలెనే పరిణమించును. కాబట్టి ప్రకృతియొక్క పరిణామక్రమమునందు అనేక జాతి జన్మములు కలవు. కర్మముచేరి యీ జన్మములయందు దేనినైన గాని సంపాదించు కొనవచ్చును. లేక పోగొట్టుకొనవచ్చును.

అవ. తత్త్వసాక్షాత్కారముగల యోగి స్వేచ్ఛాను సారముగా ననేక కరీరములను నిర్మించుకొనఁ గలఁడని చెప్పుచున్నారు.—

4. నిర్వాణచిత్తా న్యస్థితామాత్రాత్.

తా. యోగి నిర్మించునట్టి దేహములయందుఁ గల చిత్తములు కలుగ నిమ్ము; అని తలచిన మాత్రముచేతనే నానాదేహములను చిత్తములను కలుగుచున్నవి.

వి. కర్మకేవలములేని యోగి (తత్త్వ సాక్షాత్కారము గల యోగి) కర్మఫలములైన కుభాదుల ననుభవించుట కిచ్చుగించినంతనే, అగ్నివలన నేల గున నిమిషమాత్రమునందు అనేకములైన కరణములు కలుగుచున్నవో, అట్లే అనేకములైన దేహాకారములై పరిణమించును.

అని యోగి శరీరములు వేరైనను అతి చిత్తమునూత్రిము యేకకీర్తిగానే ముందుని చెప్పుచున్నారు.—

5. ప్రస్ఫుటైతేదే ప్రయోజకం చిత్తమేక ము కేశేసామ్.

తా. విభావిధములై చిత్తప్రకృతులయొక్క భేదమునందు (కూడ) యోగియొక్క స్వకీయచిత్తము ఒకటే కారణమై యున్నది.

వి. ఆ అనేక చిత్తములయొక్క ప్రకృతినకృతులు భేదము గలవిగా గలవడినను, యోగియొక్క స్వయమై చిత్తముమాత్రిము ఒకే కారణమైనదిగా నుండును. ఎట్లునగా, ఒక దేవామునందును చిత్తము యింద్రియాదులను తన యిచ్ఛానుసారముగా నెట్లు ప్రేరేపించునో అట్లే యిది భావము.

అవ. యోగియొక్క ప్రకృతిజన్మచిత్తమే శ్రేష్ఠ మైనదని బోధించుచున్నారు.—

6. తత్ర ధ్యానజ మనాశయమ్.

తా. ఆ యనేచిత్తము లన్నిటికంటె, ఇప్పటి సమాధిచే గలిగిన చిత్తము కర్మవాసనా రహితమైనది.

వి. ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన జన్మాది కారణములచే గలిగిన అయిదు విధములైన చిత్తములకంటెను ఇప్పటి సమాధిచే ననేకచిత్తములై పరిణమించు క్రిక్కిరింపు చిత్తము కర్మవాసనారహిత మైనదై విలక్షణ మైనదై యుండును.

అవ. ఇతరు లాచరించు కర్మముకంటెను యోగులయొక్క కర్మము వుత్తమ మైనదని చెప్పుచున్నారు.—

7. కర్మా శుక్ల కృష్ణం యోగిన స్త్రీవిద మితశేసామ్.

తా. యోగులకంటెను ఇతరులైన వారియొక్క కర్మము శుభ్రమైనదనియును, నీలమైన దనియును, మిశ్రమైన దనియును మూఁడు విధములు గలదిగా నున్నది.

వి. యోగులకంటెను ఇతరులయొక్క కర్మము పుణ్య పాప మిశ్ర రూప మైన సుఖదుఃఖ మిశ్రఫలముల నిచ్చునట్టిదిగా నున్నది. శుభఫలముల నొసంగదగిన యోగాది సత్కర్మములు శుక్లకర్మము లనియును, అశుభఫలముల నొసంగదగిన బ్రహ్మహత్యాది దుష్కర్మములు కృష్ణకర్మములనియును. మిశ్రఫలముల నొసంగదగిన వాపీకూపతలాకారము నిర్మాణాది మిశ్రకర్మములు సుఖదుఃఖఫలముల నొసంగు మిశ్రకర్మము లనియును, కర్మము మూడు విధములు గలవి. కర్మవాసనా రహితులైన యోగులు ఏ కర్మము చేసినను అది సంచితమై నిలవక జ్ఞానాగ్నిచే దహింపబడుచున్నది గాన యోగి యొక్క కర్మము విలక్షణ మైనదిగా నున్నది.

అవ. పుణ్యపాప మిశ్రకర్మముల సంస్కారఫలమును నిరూపించుచున్నాడు —

8. తతస్త ద్విపాకానుగుణానామే వాభివ్యక్తి ర్వాసనానామ్.

తా. ఆ కర్మములలో, ఆయా జాతిదేహముల పరిపాకములకు అనుకూలించు నట్టివిగా నుండు సంస్కారములయొక్క అవిర్భావము కలుగుచున్నది.

వి. కర్మ సంస్కారఫలములు స్మృతిమాత్ర సంస్కారఫలము లనియును, జాత్యాయుర్భౌగఫలము లనియును రెండువిధములు.

స్మృతిమాత్ర సంస్కారఫలము లనగా:—చేయుటవలనను, అనుభవించుటవలనను, తెలిసికొనుటవలనను కలుగు సంస్కారము చిత్తమునందుండి తగిన కారణముల మూలకముగా జ్ఞాపకమునకు వచ్చినట్టిదిగా నున్నవి. ఎట్లనగా, మొదట దేవతాదేహము వచ్చినప్పుడు కలిగిన సంస్కారము లన్నియు చిత్తమునందుండి, మఱల దేవతాదేహము వచ్చినప్పుడు తప్పక ఆభివ్యక్త మగుచున్నది. ఆ దేవతాదేహములు రెండిమధ్య, కలిగిన యితరదేహ

ములయందు అభివ్యక్త మగుటలేదు, ఈ ప్రకారముగా, మొదట మనుష్య దేహమునందు గలిగిన సంస్కారములు మణల సుమవ్యదేహము కల్గినప్పుడు అభివ్యక్త మగుచున్నది. ఆ మనుష్యదేహములు రెంటినడచు కలిగిన యితర జాత్య శ్వాస రుచిరాది దేహములయందు ఆ మనుష్యదేహమునందు కల్గిన సంస్కారములు అభివ్యక్త మగుట లేదు. ఇట్లు ముందు ఏజాతిదేహము వీని యందు గలిగినను ఆవాసన మణల అట్టి దేహము వచ్చినప్పుడు మాత్రమే అభివ్యక్త మగును. ఇతర దేహములు కలిగినప్పుడు ఆ సంస్కారములు అభివ్యక్తము గాక చిత్తమునందు ఆచ్ఛాదితమై నిలిచియుండునే గాని అభివ్యక్తము కాదు. (జాత్యానుర్భోములను గూర్చి 2-వ పాదము 13-వ సూత్రమును చూడుడు.)

అన. ప్రాణలయొక్క జన్మాదివాసనలు చిత్తమునందుండి సమాన దేహములయందే అభివ్యక్తమగు ననుటను దృఢపఱచుచున్నారు.—

9. జాతి దేశ కాల వ్యవహితానా మవ్యాననర్యం స్మృతి సంస్కారయో రేకరూపత్వాత్.

జ్ఞాపకము, వాసన, ఇవి రెండు నొకేరితిగా నుండుటవలన మనుష్యత్వ పశుత్వాదిజాతులు, శాశీరామేశ్వరాది దేశములు, జయవిజయాది సంవత్సరకాలములు, వీనివలన నొకటి కొకటి దూరదూరముగా నున్నను, ఆ స్మృతి సంస్కారములు ఒకటినుంటి మఱొకటి క్రమముగా నుండునట్టివిగా నున్నవి.

వి. జాతి దేశ కాలములవలన, ఒక జన్మమునకు మఱియొక జన్మము దూరదూరముగా నున్నను, అనగా మనుష్యజన్మమునుండి మణల మనుష్య జన్మమువచ్చుటకు విలంబమైనను, ఆ మొదటి దేహమునుండి ఈ రెండవ దేహము క్రమముగా అతిసమీపమునం దుండునది యని యెన్నవలసినదిగా నున్నది. కాబట్టి, ఆ మొదటి దేహముయొక్క స్మృతి సంస్కారములు ఈ

రెండవదేహమునందు అభివ్యక్త మగుచున్న వే కాని, ఈ రెండవదేహము వచ్చుటకు అతిసమీపమునందలి వేతో దేహముయొక్క స్మృతి సంస్కారములు కలుగుటలేదు. అనగా, సమానజాతి దేహముయొక్క స్మృతి సంస్కారముల కైకమత్వము కలుగునేగాని, భిన్నజాతి దేహములయొక్క స్మృతి సంస్కారములకు కార్యకారణభావము సంబంధించుట లేదు.

ఎట్లనగా :—పుణ్యముచే మొదట నొకనికి దేవతాదేహము కల్గి యుండెను. ఆ పుణ్యము ముగిసిపోయినంత వాని సంచిత కర్మాచగుణముగా వేర్వేర్చైన వకు పక్షి క్రిమి కీటకా ద్యనేక దేహములు వచ్చెను. ఆ జన్మములు తీరగానే పుణ్యఫలమైన దేవతాదేహము మఱువ వచ్చెను. రెండవ దేహము వచ్చినప్పుడు ఆ మొదటి దేవతాదేహమునందు సంపాదించిన స్మృతి సంస్కారములు అభివ్యక్త మగునేగాని ఈ రెండు దేవతాదేహముల నడుమ కలిగి తీరిపోయినట్టి పకుపక్ష్యాది దేహములయందు అవి అభివ్యక్త మగుట లేదు. ఈ పకుపక్ష్యాది దేహములు కలిగినప్పుడు ఆ దేవతా దేహముయొక్క స్మృతి సంస్కారములు అభివ్యక్తముగాక చిత్తమునందు మీమాంసమై నిలిచి యున్నవి. ఆ దేవతాజన్మమునకు యీ రెండవదేవతా జన్మము సమానజాతి యైన కారణమును బట్టి అతీసమీపమైన దని అనిపించుకొనుచున్నది. ఇట్లు సమానజాతిదేహములు కలిగినప్పుడు మాత్రమే ఆయా దేహముల స్మృతి సంస్కారములు కలుగుచున్నవి.

అవ. స్మృతి సంస్కారములు సమాన దేహములయందే అభివ్యక్తమగునని చెప్పి, యిప్పుడు ఆ స్మృతి సంస్కారములు ఆనాది యని నిరూపించుచున్నారు.—

10. తానా మనాదిత్వ మాశిషో నిత్యత్వాత్.

తా. సదా ముఖసాధనములెల్ల నాకు కలుగనిమ్మో, ఎప్పుడును తప్పి పోగూడదు అనెడి చిత్తమునందలి మహా మోహరూపమైన సంకల్పమునకు

తా. సత్త్వాదిగుణముల యొక్క స్వరూపములైనట్టి ఆ ధర్మి ధర్మములు గూలములుగను నూత్నములుగను ఉన్నవి.

వి. ధర్మిధర్మములు రెండును, సత్త్వాదిగుణ పరిణామముచే గూలములుగను, నూత్నములుగను నున్నవి. ప్రకృతిసంబంధమైన సకల వస్తువులను బాహ్యభ్యంతరభేదముచే వేర్వేరుగా గూలనూత్నములనుబట్టి పరిణామమున్నప్పటికిని, భావవస్తువులనుమాత్రము పరస్పరముగా కార్య కారణభావము తూడుచున్నది. అనగా, ఏ వస్తువు ఏ ఆకారమును బొంది యున్నచో, ఆ వస్తువు ఆయాకారమై పరిణమించియున్నది. ఎట్లనగా, ఘటము, మృత్తిక అను వస్తువుచే గూడియుండుటవలన ఆ ఘటము మృత్తికయొక్క పరిణామ రూపమై యున్నది.

అన. త్రిగుణములు వేర్వేరునను ధర్మిమాత్రము ఒక్కటేయని చెప్పాచున్నారు.—

14. పరిణామైకత్వా ద్వస్తుతత్వమ్.

తా. త్రిగుణములు పరిణామముయొక్క వికృత్యమువలన భిన్నభిన్న రూపములై పరిణమించియుండు పదార్థమునకు ఏకత్వము (ఒక్కతే యను వ్యవహారము) కలిగి యున్నది.

వి. గుణపరిణామముచే పదార్థము వేర్వేరు రూపములను బొంది యున్నప్పటికిని, ఆ గుణములు పరిణామముయొక్క వికృత్యమువలన ఆ పదార్థము ఒక్కటే యను వ్యవహారము కలిగియున్నది.

ఏలా గనగా :—గుణముల పరిణామమునందు కొన్నిచోట్ల సత్త్వ గుణము దేహియై యుండినచో (శరీరముకలదియై యున్నచో) మిగిలిన రాజస తామసగుణములు దేహమై (ఆంగమై) యుండును. కొన్నిచోట్ల రాజసము దేహియై యున్నచో, మిగిలిన సత్త్వతమోగుణములు దేహమై యుండును. కాబట్టి గుణముల పరిణామమువలన వేర్వేరుగా నుండు ప్రతిపదార్థము

నందును ఈ త్రిగుణములు యెడఁబాయక యున్నవి గాన, ఆ పదార్థము ఒక్కటే యని వ్యవహరింపఁబడెను.

ఎట్లనఁగా:—పృథివి, జలము, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము, మొదలగు వస్తువులయందు అంగాంగిభావసంబంధము (దేహదేహిభావసంబంధము) వలన ప్రతిపదార్థమునందును త్రిగుణము లున్నను, ఆ పదార్థములు ఒక్కటే పదార్థ మని వ్యవహారము సిద్ధించి యున్నది.

అన. ధర్మియొక్క వివిధ భేదములకు కారణమును నిరూపించుచున్నారు. —

15. వస్తుసామ్యే చిత్తభేదాత్తయో ర్విచిక్తః వస్థాః.

తా. విజ్ఞానార్థములకు పదార్థములయొక్క సమత్వమునందు చిత్తముల భేదదశవలన, అనేకము లైన మార్గములు కలిగి యున్నది.

వి. ప్రకృతికార్య మైనపదార్థములను, చిత్తమును (విజ్ఞానమును) సహా ఒక్కటే యైనప్పటికిని, లోకమునందు వాసనాబలముచేత వనేక చిత్తము లుండుటవలన, వస్తువులకును, చిత్తములకును అనేకము లైన మార్గములు కలిగియున్నవి. కాబట్టి విజ్ఞానవ్యతిరిక్త మైన పదార్థము లున్నవి.

ఉదాహరణము:—ఒకేవస్తు వైనస్త్రీ యొక పురుషునకు దొరికిన యెడల ఆస్త్రీ ఆ పురుషునకు సుఖకరముగాను, అదేస్త్రీ గవలికి దుఃఖకరముగాను, సన్నాస్యినికి నిందితురాలుగాను వుండును. కావున ఆస్త్రీ ఒకేవస్తు వైనను పరల చిత్తములయొక్క వాసనాభేదములచేత ననేక విధములుగా గానఁబడుచుండును. విజ్ఞానవ్యతిరిక్త మైన వస్తువులు లేకపోయిన యెడల, ఒకేవస్తువు ఒక చిత్తమునకు సుఖమును, మేతోకచిత్తమునకు దుఃఖమును, మతోకచిత్తమునకు అసహ్యమును కలుగఁజేయుటకు కారణము లేదు. కాన విజ్ఞానవ్యతిరిక్తమైన వస్తువు లున్నవియని గోచరించుచున్నది మఱియు నందఱియొక్క చిత్తములు సేకరీతిగా నున్నవి యని చెప్పింపును, ఒకని

అవ. చిన్మాత్రుఁడగు పురుషుఁడు ప్రహీత్య వనియును, పరిణామమును బొందనివాఁడనియును జెప్పచున్నారు.—

17. సదా జ్ఞాతా శ్చిత్తవృత్తయ స్తత్ప్రభోః పురుషస్యా పరిణామాత్.

తా. ఆ చిత్తముయొక్క అధిపతియైన చిన్మాత్రుఁడగు పురుషునకు పరిణామము లేనందువలన చిత్తముయొక్క వృత్తులు నిరంతరమును తెలియఁబడినవిగా నున్నవి.

వి. చిత్తమునకు ప్రభువైన పురుషునకు పరిణామాద్యవస్థలు లేకుండుట వలన ఆ చిత్తివృత్తులకు సదా చూచుచున్నాఁడు, పురుషుఁడు పరిణామము కలవాఁడైనయెడల చిత్తివృత్తులు తెలియకపోవలసి వచ్చును.

అయినను పురుషుఁడు చిత్తమునకు ఆధారభూతుఁడై యుండుటంబట్టి చిత్తము యే విషయములయొక్క వస్తువులయందు చేరుచున్నదో, ఆయా విషయములయొక్క వస్తువులనంతయు పురుషుఁడు చూచుచునే యున్నాఁడు గాన పురుషునకు పరిణామాధి ధర్మములు లేవు.

అవ. చిన్మాత్రుఁడైన పురుషునియొక్క ప్రయోజనమును జెప్పచున్నారు.—

18. సత తస్మిభాసం దృశ్యత్వాత్.

తా. ఆ చిత్తము పురుషునకు దృశ్యమై యుండుటవలన స్వప్రకాశకమైనది.

వి. చిత్తము చిన్మాత్రుఁడైన పురుషునకు కనబడునట్టి పదార్థమై యుండుటంబట్టి, కనబడునట్టి ఘటపటాదులవలె స్వప్రకాశకమైనదికాదు. అనఁగా తనను ప్రకాశపఱచుకొననట్టిది కాదు. ఇట్లుంటుచే స్వయంప్రకాశకమైన దని తెలియఁదగినది.

అవ. చిత్తముయొక్క స్వభావస్థితిని వివరించుచున్నాను.

19. ఏకసమయే చోభయానవధారణమ్.

తా. ఏకకాలమునందే స్వరూపమును వస్తువును సహా గ్రహించుటకు సాధ్యము కాదు.

వి. ఒకేసమయమున తన స్వరూపమును ఇతరవస్తువులను సహా గ్రహించుకత్తి చిత్తమునకు లేదు గాన, చిత్తము స్వప్రకాశ మైనది కాదు. మఱియు నేను గుఱిని, నేను దుఃఖిని, అను విరుద్ధ మైన ద్వివిధజ్ఞానములు యేకకాలమునందు గలుగ నేరదు. ఇంతేగాక తనస్వరూపమును పరులస్వరూపమును సహా ఒకేతూరి తెలియుటకు కాదు; గాన, చిత్తము స్వప్రకాశమైనది కాదు. అయినను దృశ్యమై యున్నదని యెఱుంగవలయును.

అవ. చిత్తమునకు స్వతః యోగ్యత కలదనియును, వేతేబుద్ధిచేత యోగ్యత కలుగ దనియును చెప్పుచున్నాడు.—

20. చిత్తానరదృశ్యే బుద్ధే రతివ్రసజ్ఞ స్మృతీసంకరశ్చ.

తా. బుద్ధికి స్వప్రకాశకము లేకపోయినప్పటికిని, వేతేబుద్ధిచేత దర్శనయోగ్యత కలుగుచున్నదనఁగా అతిప్రసంగ మగుచున్నది మఱియు స్మృతి మిశ్రమై పోవుటయు సహా కలుగుచున్నది.

వి. బుద్ధికి వేతేబుద్ధివలన జ్ఞానము కలుగు ననఁగా, అబుద్ధికి వేతొక బుద్ధిచేత జ్ఞానము కలుగవలసినప్పుచున్నది. దానికి మఱియొకదానిచేతను, దానికి వేతొకదానిచేతను, ఇట్లు గుఱి లేక ఆయువు ముగియుటకు ఉత్తరమును చెప్పినప్పటికిని పూర్తియగుటలేదు గాన, అధికప్రసంగ మగుచున్నది. మఱియు, ఆ యనేకబుద్ధుల సంస్కారమాలచే బుట్టు స్మృతి యెట్టిది? మఱియు నెట్టిదై యున్నది? ఇది యేబుద్ధిచేతఁ బుట్టినది? అని తెలియకయు, తాను ఏమి చేయవలయుననుట లోపకయు పోవుటచే ముక్తిప్రయంతమును ఒకేనిమిత్తమే యున్నదని తెలియఁ దగినది.

అవ. బుద్ధికి స్వయంవ్యవహరజ్ఞానము కలుగుటకు కారణ మిట్టిదని చెప్పుచున్నారు.—

21. చిత్తేరప్రతిసంక్రమాయా సదాకారాకతైస్సబుద్ధి సంవేదనమ్.

తా. మిశ్రమముకానట్టి చిత్ప్రకాశమునకు, ఆ చిత్తముయొక్కరూప ప్రాప్తియందు చిత్తవందలి బుద్ధికి తెలివి గలుగు చున్నది.—

వి అంగాంగీభావముకేత పస్పగము మిశ్రము గాక యుండు చిత్ప్రకాశము, ఎప్పుడు చిత్స్వరూపము కలది యగుచున్నదో, అప్పుడు చిత్తము స్వస్వరూపమును వహించును.

అంగాంగీభావ మనగాః— ప్రసరించుచుండు పరమాణువు లెట్లు వస్తువులయందు కూడికొను చున్నదో, అట్లు చిత్ప్రకాశమును చిత్తాకాశమును వహించును. అప్పుడు బుద్ధికి స్వస్వరూపజ్ఞానము కలుగును.

అవ. చిత్ప్రకాశముతోఁ గూడిన చిత్తము సకల వ్యవహారములను స్వయముగా నిర్వహించు చున్నదని చెప్పుచున్నారు.—

22. ద్రవ్య దృశ్యోకరక్తం చిత్తం సర్వార్థమ్.

తా. చిద్రూపపురుషుండు, విషయము అను నీ రెంటిచేఁ గూడినట్టి చిత్తము, సకలవిషయములను గ్రహించునట్టి శక్తికలదిగా నున్నది.

వి. చిత్ప్రకాశముతోఁ గూడియుండు, దృశ్యపదార్థమువలె పరిణమించుటంజేసి బుద్ధికి సకలవ్యవహరజ్ఞానము కలుగుచున్నది.

ఎట్లు లనగాః— నిర్మల మైనయద్వయ మొదలగువానికి ప్రతిబింబ ప్రమాణశక్తి కలిగియున్నట్లు, రజస్తమోగుణములసంబంధము లేని శుద్ధసత్త్వగుణమాత్రము గల బుద్ధి, చిత్ప్రకాశమును గ్రహించును. ఈబుద్ధి నిర్మలమై యుండు దీపమువలె, సదా యోగరూప మైన పరిణామము కలదియై, చిత్ప్ర

కాశమును గ్రహించునట్టి కత్తిని కలిగి యుండుటవలన మోక్షము వలెను యేకాకారమై యున్నది.

అయస్కాంత సమీపమునందు, లోహమునకు స్వయముగా కత్తి కలిగి యేలాగు చలించు చుండునో, అట్లే చిత్తురుషునియొక్క సాన్నిధ్యము నందు చిత్తమయొక్క సత్త్వభాగమైనబుద్ధికి కత్తికలిగి సకల క్యవహారమును నిర్వహించుచున్నది.

ఈ కాత్త్రమునందు నిత్యోదితాచిచ్ఛక్తి యనియును, అభివ్యంగ్యాచిచ్ఛక్తి యనియును రెండువిధముల కత్తులున్నవి. అవి యేవనిగా :—

చిత్స్వరూప పురుషునియందు కత్తినిత్యోదితాచిచ్ఛక్తి ఆ చిత్స్వరూపపురుషుని సాన్నిధ్యముచేత అభివ్యక్తమైన చైతన్యముగల చిత్తమందలి శుద్ధ సత్త్వభాగము అభివ్యంగ్యాచిచ్ఛక్తి ఇది చిద్రూప పురుషుడు అతి సమీపమునం దుండుటవలన, భోగ్యవస్తు (భోగమును అనుభవించుటకు యోగ్యమైన వస్తువైయున్నది. ఈ అభివ్యంగ్యకత్తిని సాంఖ్యులు పురుషునకును పరమాత్మకును మధ్య ఆక్రమభూతమై యుండు కర్మకు అనుగుణమైనదై ముఖభోగార్హమైనదై యున్నదని చెప్పెదరు. చిత్తమందు కర్మ పరిపాకముచే రాజస తామస గుణములు పుడ్రేకమైంపుడు, ఆ గుణముల యందు ఈ అభివ్యంగ్యకత్తి తన ఆకాశమును సమర్పించుట (ప్రతిఫలించుట) చేత ఆ గుణాదురూపమైన కర్మఫలమును ఈ అభివ్యంగ్యకత్తి అనుభవించును. మఱియు చిత్తమందుండు రజస్తమోగుణములు సహా ఆ అభివ్యంగ్యకత్తివలన చేతనము గలదై దుఃఖాదికర్మములను అనుభవించుచున్నది. కొందఱు ఈ సకల దుఃఖములఫలములును ఈ సాత్త్వికాది గుణములకు అతి సమీపమునందుండు పురుషునియందు ఆహారించెదరు. ఇంద్రవానులైనవారిలో కొందఱు ఈ అభివ్యంగ్యకత్తిని తిత్త్వమనియు, ఆక్మయనియు క్యవహరించెదరు. మఱి కొందఱు సత్త్వభాగము పురుషునియొక్క ప్రతిబింబమును వహించుచున్నదనియును, ఈ ప్రతిబింబమును రజస్తమములు క్రిమముగా వహించుచున్న

వనియును, ఈ పదంబయొక్క ప్రతిబింబముల నన్నింటిని ప్రతిబింబములనియే వ్యవహరించెదరు.

అయినను, నిజమైన ప్రతిబింబము సత్త్వమునందు మాత్ర మున్నది. ఆకారములు లేని చిద్రూప పురుషుడు నిర్మలమైన సత్త్వమునం దేలాగు ప్రతిఫలించు ననగా :—ఆకారకూన్యమై నిర్మలమై వ్యాపకమై యుండు ఆకాశము దర్శనాదులయం దెట్లు ప్రతిఫలించునో, అట్లు పురుషుడు సహ నిర్మలసత్త్వమునందు ప్రతిఫలించును. ఈ ప్రతిఫలించుటకు (ప్రతిబింబమునకు) తావ్యామందలి వస్తువిషయముల సాక్షాత్కారముచే పురుషుడు భోక్తృవని చెప్పుట యుక్తముకాదు. మఱియు, ప్రకృతి పరిణమింపక యున్నయెడల, ఆ సత్త్వభావమే కలుగదు. కాన అప్పుడు యే తొందరకును కారణములేక యుండును.

ఈ ప్రకృతి యెందుకొకట పరిణమింపవలయు ననగా :—స్వయం జడమైన దేశాంద్రియా ద్యవయవమును, అంతరాత్మచే చేతనజ్ఞానము కలదియై ఆ ఆత్మనిమిత్త మేలాగు సకల వ్యాపారములను స్వయముగా నిర్వహించుచున్నదో, అట్లు స్వయంజడమైన ప్రకృతి చిత్పురుషుని యందుండుట వలన చేతనజ్ఞానము కలదియై, ఆ చిత్పురుషునకు భోగమును సంపాదించి యిచ్చ ననెడు సంకల్పముచే మహదాది మహాభూతముల పర్యంతమును అనులోమ పరిణామమును మఱలనే క్రమముగా పరిణమించెనో, అదే క్రమముగా వెనుక వెనుకను తమతమ కారణములయందు లగు మొందును పోవు నట్టి విలోమపరిణామమును పొందు చుండు మూలముగా పురుషునకు భోగమును కలుగజేయుట ప్రకృతికి స్వభావమైన పనిగా నున్నది. ఇట్లు మోక్షము దనుక భోగమును సంపాదించి యిచ్చుచున్నది.

అయినను, ప్రకృతికి స్వభావముగానే ఇట్టి అనులోమ విలోమ పరిణామములు కలుగుచున్నయెడల, ఈ పరిణామమునకు పర్యవసానము లేదు

గాన, మోక్ష మనునదే లేక పోవును. మఱియు మోక్షోపదేశకాస్త్రాదుల వలనను ప్రయోజనము లేక పోవును.

ప్రకృతి పురుషులకు భోగ్య భోక్తృభావసంబంధము అనాదియై నదిగా నున్నను, చేతనమును బొంది యుండు ప్రకృతియొక్క అంశము కర్తృత్వాభిమానముచేత దుఃఖాదుల ననుభవించు చుండగా, ఈ దుఃఖ నివృత్తి యొట్లు కలుగుచున్నదనెడి యాలోచనవలన అవశ్యకముగా మోక్షము నందు ప్రయత్నము కలుగుచున్నది అందు కొఱకు కాస్త్రములు వలసి యున్నది. ఇదే ప్రకారముగా సకలకాస్త్రములనుండును జెప్పబడియున్నది గాన, చిచ్ఛక్తిని బొందియుండు బుద్ధితత్త్వము విలోమపరిణామక్రియము చేత కైవల్యమును బొందుచున్నది. అనులోమ పరిణామక్రియముచే జగ ద్వాప్యపారమునంతయు స్వయముగా నిర్వహించుచున్నది. ఇట్లు చిత్తము యొక్క స్వరూపము నిరూపింపబడినది గాన, దీనివై వేతె యేవిధమైనట్టి ఆక్షేపమునకు అవకాశము లేదు.

అవ. చిత్తముచేతనే సకలవ్యవహారమును కలుగు ననగా, పురుషుని వలనిప్రయోజన మే మని వితిర్కించుచున్నారు.—

23. త దసంఖ్యేయవాసనాభి శ్చిత్ర మపి వరార్థం సంహ త్యకారిత్వాత్.

తా. ప్రకృతియు పురుషుండు సహా విశ్రమై అర్థ క్రియాలను ప్రయోజన వ్యవసాయములను చేయుటవలన, ఆ చిత్తము లేక్కలేని సంస్కారములచేత నానావిధములుగా నున్నప్పటికిని, చిన్మాత్రుఁ డైన పురుషునకు భోగమోక్షరూప మైన ప్రయోజనము కలుగుచున్నది.

ని. పురుషునియొక్క చేతనమును బొంది కలుగునట్టి వ్యవసాయమును, దానిఫలములును సహా పురుషునకు మాత్రమే ప్రయోజనకారి యైనదిగా నుండుటవలన, కారణపురుషుఁ డొకఁ డున్నాఁ డని తెలియుటగుచున్నది. ఎట్లనగా.—

అర్హక్రియాకారులైన భోజనశయ్యాదు లెట్లు పరివ్రజాజనకరమైనదిగా మన్నవో, అట్లే చిత్తరూపక మైన సత్త్వైదిగుణములయొక్క పరిణామధర్మము లన్నియు పరివ్రజాజనకరములై యున్నవి. ఎవడు పరుడో వాడే చిన్మాత్ర పురుషుఁ డని తెలియఁదగినది. భోజనశయ్యాదులు శరీరమున్నంతఃకలకు పరివ్రజాజనకరమై యున్నవి. ఆ శరీరమైన పరునకు పరివ్రాజనమేమి యనఁగా:—స్థూలపదార్థములచే స్థూలదేహములకు దృష్టాంతము చెప్పియుండుటచే, నిర్మలమైన శుద్ధసత్త్వగుణమునుబట్టి నిర్మలమైన పురుషునకు దృష్టాంతము చెప్పఁబడినది గాన, అతేపరునకు అవకాశము లేదు. మనకు కలుగుచుండు ప్రతియొక్కొక్క ప్రయోజనమునుబట్టి, యెవరికి కలిగినదని క్రమముగా విభజించుచు పోయినయెడల తుదకు యెక్కడినిలిచి పోవు చున్నదో, అక్కడనే పురుషుఁ డున్నాడని తెలియును. ఎట్లనఁగా.

వీపము యెవరికి ప్రయోజనమైనదని విభజించుచు పోయినయెడల మొదట శరీరమున కని తెలియుచున్నాడు; తర్వాత కన్నుల కని తెలియుచున్నాడు; ఆమీద బుద్ధి కని తోచును. తర్వాతను విభజనచేయఁగా ఆ బుద్ధి యందలి చేతనమున కని తెలియును. ఆ చేతనము ఎవరి దనఁగా, అత్మ యొక్కది యనును. కాబట్టి, ఆ అత్మయే చిద్రూపపురుషుఁడు గాన సకల ప్రయోజనములును యీ ప్రకారము చిద్రూపపురుషుని నిమిత్త మని తెలియఁబడు చున్నందువలన, పురుషుఁ డున్నాడనట చక్కగా తెలియఁబడుచున్నది.

చిద్రూపునికంటె ఇవతలనే వీనిప్రజ్ఞ యుండుటవలన ఆ చిద్రూపుని కంటె మీఁదనుండు నిర్గుణపరబ్రహ్మయును చెప్పటకు కాదు. ఏలనఁగా:—ఆ పరబ్రహ్మము వేదమునకును వాక్కునకును అతీతమై యున్నందున చెప్పటకు కానేర దని తెలియఁదగినది.

అరు. ఈ శాస్త్రప్రయోజన మైన కైవల్యస్వరూపమును (అత్మను) నిరూపించుచున్నారు.—

24. విశేషదర్శన ఆత్మభావనా నివృత్తి.

తా. చిత్తము వే అనియును, చిద్రూపపురుషుడు వే అనియును చక్కగా తెలిసినవానికి; చిత్తమే ఆత్మ యనెడుభావము లేకపోవుచున్నది.

వి. చిత్తమును పురుషుడును వేర్వేరు అని అంతరదర్శనముచే తెలిసిన వాడు భ్రాంతిచేసెనను చిత్తమును ఆత్మ యని యెంచవలెను.

అవ. చిత్తమునందలి ఆత్మభ్రాంతి నివృత్తి యయినమీద యేమి కలుగు ననుటను వివరించుచున్నారు.—

25. తదా వివేకవత్తుం కైవల్యప్రాగ్భారం చిత్తమ్.

తా. చిత్తమందలి ఆత్మ భ్రాంతి పోయినమీద, వివేకరూపజ్ఞానము నందు అంతర్యుభయై యుండు చిత్తము మోక్షముయొక్క ప్రారంభమునందుండును.

వి. చిత్తమే ఆత్మ యనెడు భ్రాంతి నిశ్చేదము తొలగినప్పుడు, వివేకజ్ఞానమునందు అంతర్యుభయై (విభ్రాంతినిగొని) కైవల్యపదముయొక్క మొదటిభాగమునందుండును.

అవ. వివేకచిత్తమైనందు వాసలు కలుగుటకు కారణమును తెల్పుచున్నారు.—

26. త చ్ఛిద్రేషు ప్రత్యయాస్తరాణి సంస్కారేభ్యః.

తా. వివేకజ్ఞానమునందు అంతర్యుభయై యుండువానికి, అవివేకజ్ఞానముయొక్క అంతరాళమునందు బహిర్యుభ కాలమునందు కలిగియున్న వాసవలవల నేను, నాది, నాకు జ్ఞానము లభించినది, అను నిట్టి బహిర్యుభసంబంధమైన అభిమానములు కలుగుచున్నది.

వి. వివేకజ్ఞానముచే అంతర్యుభయై యుండు చిత్తమునందు అప్రదప్రదు బహిర్యుభ కాలమందలి నేను నాది యను అభిమానములు కలుగుచుండును.

అవ. వాసనలను త్యజించుటకు ఉపాయమును వక్కానించుచున్నారు.

37. హాసమేషాం క్లేశవ దుక్తమ్.

తా. అవిద్యాదిక్లేశములను త్యజించినట్లు, ఈ సంస్కారముల త్యాగమును చెప్పబడినది.

వి. అవిద్యాదిక్లేశములను విడిచినట్లు ఈ సంస్కారములను విడువవలయును

అవ. వాసనా నిగ్రహములను అభించునట్టి మహా ఫలముయొక్క స్వరూపమును నిరూపించుచున్నారు.

28. ప్రసంఖ్యా నేవ్యకుసీదస్య సర్వథా వివేకఖ్యాతేః
ధర్మమేఘస్సమాధిః.

తా. సకల తత్త్వముల నిజస్వరూపములను చక్కగా భావించుచు ఫలాపేక్ష లేనివానికి, సకల విధములుగానుండు వివేకజ్ఞానమునకు పురుషార్థసాధక మైన పుణ్యపాపములు లేని ధర్మమును వర్షించునట్టి సమాధి కలుగుచున్నది.

వి. సకల తత్త్వముల స్వరూపవివేచనలన దేనిని అభిలషింపక సర్వతోముఖమై యుండు వివేకజ్ఞానము గలవానికి, పుణ్యపాపసంబంధములేని నిరతికర్యానందరూప మైన ధర్మమేఘ మను సమాధియొక్క మహావర్షము సదా వర్షించు చున్నది. అనగా నిరవధిక పరమానంద సమాధి కలుగుచున్నది.

అవ. మీదఁ జెప్పబడినట్టి ధర్మమేఘసమాధివలన ప్రయోజన మిట్టిదని చెప్పుచున్నారు.—

29. తతః క్లేశకర్మనివృత్తిః.

తా. ఆ సమాధియొక్క దశవలన అవిద్యాదిక్లేశముల యొక్కయు పుణ్యపాపకర్మముల యొక్కయు నివృత్తి కలుగుచున్నది.

వి. అధర్మ మేఘరూప మైన సమాధివలన, క్రమముగా సకలజ్ఞేకర్యములు తయించుచున్నది.

అన. జ్ఞేకర్యనిష్పత్తికి తర్వాత కలగఁ గలదానిని వక్కాణించుచున్నారు.—

30. తదా సర్వావరణ మలాపేతస్య జ్ఞానస్వానంతర్యాత్
జ్ఞేయ మ్మమ్.

తా. అప్పుడు చిత్తమును చుట్టుకొని ముందు సకలజ్ఞేకర్యములనెదు కల్మషమవలన విడువబడిన జ్ఞానములు ప్రతిబంధకము లేకపోవుటంబట్టి తెలిసికొనఁదగినది స్వల్పమై యున్నది.

వి. జ్ఞానమును ఆవరించుకొని యుండునట్టి సకల జ్ఞేకర్యములు లేకపోయి నిరవధికమైన ఆకాశమొరె స్థిరమైన జ్ఞానముచే ముఖ్యరమై అద్భుతాటులేక సకలమును తెలియుచుండును. అనఁగా సర్వజ్ఞుడే యగును.

అన. ఈ జ్ఞానానంతరము కల్గదానివిగూర్చి చెప్పుచున్నారు.—

31. తతః కృతార్థానాం పరిణామక్రమసమాప్తి ర్గుణానామ్.

తా. ఆ జ్ఞానముకల్గిన అనంతరమునందు చేయఁబడునట్టి భోగాపభ్గరూప పురుషార్థముల గల సత్త్వాదిగుణములయొక్కయు, మోక్షమువలెను కలుగు అనులోమవిలోమపరిణామములయొక్కయు, ముందు వివరించిన క్రమముయొక్క సమాప్తి కలుగు చున్నది.

వి. వివేకజ్ఞానము స్థిరమైన అనంతరమై పురుషప్రయోజనకరములైన గుణములయొక్క అనులోమవిలోమరూపపరిణామములు తీరిపోవుచున్నవి. అప్పుడు చిత్తము విశ్రాంతిని బొందును.

అన. సత్త్వాదిగుణములయొక్క పరిణామక్రమమును నిరూపించుచున్నారు.—

32. త్తదాక్రంతియోగీషురిణామాపరాంతనిర్దోష్యాక్రమః.

తా. క్షణములే క్రమపుత్రముండు పరిణామ పరిపాక ముల నుండు వెనుక ముందు అనుకూల చక్రంగాఁ దెలియఁదగినది గుణపరిణామక్రమము యున్నది.

వి. ఒకదానిని జేర్చికట్టి వెనుక చేయుచుండు ప్రతిక్షణములందును ప్రధానతత్త్వమున మూలప్రకృతిని ఆధారము చేసికొని, పృథివ్యాది ఘూల భూతములవలనను, అనులోమము పరిణామముకుబోందు క్రమమును; మఱియు, పరమాణ్వ్యాది మహాభూతాంతమును, మహాభూతాది ప్రధానతత్త్వైవంతమును సహాఽలోమము పరిణామమును బోధించు క్రమమును సయితము సత్త్వాదిగుణముల పరిణామక్రమ మనఁబడుచున్నది.

అన. పరమపురుషార్థ స్వరూపమున కైవల్యస్థితియొక్క స్వరూపమును నిరూపించుచున్నాను. —

కరి. పురుషార్థగుణానాం వ్రతీక్రసవే కైవల్యం స్వరూపప్రతిస్థావాచితీ న క్తి రితి.

తా. భోగ మోక్షరూపములైన పురుషార్థములు గల సత్త్వాదిగుణములయొక్క పునరావర్తిలేని విలోమపరిణామముయొక్క పరిసమాప్తిగాని, లేక పురుషునియం దుండు చిత్స్య) కాళము స్వస్వరూపమయిన సచ్చిదానందమయాఖండపరిపూర్ణ మయిన పరబ్రహ్మమందు నెలకొనట గాని, కైవల్యమనఁబడు చున్నది.

వి. పురుషార్థరూపమున భోగావస్థపరిణామములు లేని సత్త్వాదిగుణముల విలోమపరిణామములయొక్క సమాప్తి కలుగుటయే ఆ నిత్యకైవల్య స్వరూపుఁడైన పురుషునకు కైవల్య మనఁబడుచున్నది. అనగా, పురుషుని యందుండు చిత్స్య) కాళము అఖండానందపరిపూర్ణ సచ్చిదానందమయమునందైన కైవల్య మగుట కైవల్య మనఁబడును.

ఇతి అనుపదము శాస్త్రపరిసమాప్తియొక్క అర్థమును చెప్పు మన్నదని యెఱుంగఁదగినది.

పాతంజలయోగ శాస్త్రమునందు,

కైవల్యపాదము సమాప్తము.

అమెరికా దైవండు ముద్రాక్షరకాల, చెన్నపురి. (24-12-40.) 500.

